

રૂપરૂપ નિવેદન, અને સમાપના,

વાચક મહાશય ! આ પુસ્તક તમારા હાથમાં આવતાં તેમાં તમને ઘણી રૂપલતાઓ જણાશે. પણ તે ક્ષતિય છે. કારણકે અમારો આ પ્રથમ પ્રયત્ન છે. એટલે કે-નવો પ્રેસ અને તેને માટે આ પ્રથમ પ્રયત્ન છે લેખકનો પણ આ પ્રથમ પ્રયત્ન છે. તેમજ પ્રકાશકોના પણ પ્રાથમિક પ્રયત્નોમાંજ આનો સમાવેશ થાય છે. એટલે દરેક અંગની થોડી ઘણી ભૂલો રહે, તે એક સામગ્રી કાળે વાચકોના ધ્યાનમાં આવતાં અમારો અસહ્ય અપરાધ જણાયતો, તેને માટે વાચક મહાશયોને સહિષ્ણુતા રાખવી એમ અમારી પ્રાર્થના છે. જે કે રૂપલતાઓમાંથી બચવા દરેક અંગે પ્રયત્ન કર્યો છે. એમતો ખાતરી પૂર્વક કહીએ છીએ, છતાં ઉપલા કારણને લીધે સંપૂર્ણ દોષોદ્ધાર થઈ શક્યો નથી.

લીઁ-લેખક પ્રકાશકો અને પ્રેસમાલીક.

PRINTED BY
SANGHVI CHANDULAL TRIBHOVANDAS.
AT 'HEMKUMAR JAIN PRESS'
Salavivada-PATAN. (N. G.)

ખૂલાસો.

૨ મહદવાળાં પુસ્તકો અર્ધી કિંમતે આપવાનો અમારો નિર્ણય છતાં આ પુસ્તકની મદદ અમને પુરેપુરી મળેલી નથી. તેમજ કે પુસ્તકો ભેટ તરીકે આપાતા હોવાથી, તે દરેકને પરોચીવળવા માત્ર રાખી છે. છતાં કિંમત વધારે જણાય તો, તેનું કારણ મીઠવારીજ છે.

પ્રકાશકો.

તિલકમંજરી કથા સારાંશ

અથવા

સુકૃત સંયોગ.

પરમાર્જીત મહાકવિ શ્રી ધનપાળની 'તિલકમંજરી' પરથી
તૈયાર કરનાર

પ્રભુદાસ બેચરદાસ પારેખ.

“વૈવેનં ધનપાલસ્ય વન્દનં મલયસ્ય ચ ।

સરણં હૃદિ વિન્યસ્ય કાંડમૂષામ ન નિર્મૃતઃ ॥”

પ્રબંધચિંતામણિ

શ્રીમદ્ધનપાસ શ્રી નીતિવિજય મહારાજના સકુપદેશથી
વૃંદાવન મંજીલાલના સ્મરણાર્થે
શા. ચુનીલાલ નંદાલચંદની કેટલીક આર્થિક મદદથી

છપાવી પ્રસિદ્ધ કરનાર

શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય સળાના સેક્રેટરી—

શા. લલેચંદ બોગીલાલ

અને

શા. ચુનીલાલ નંદાલચંદ.

પાટણ.

(પુનર્મુદ્રણાદિ અધિકાર લેખકને સોંપેલ છે.)

નકલ ૫૦૦.

પહેલી આવૃત્તિ.

વીર સંવત્ ૨૪૪૬.

સંવત્ ૧૯૭૬.

તા. ૧-૧૧-૧૯૧૬.

કિંમત ૧-૮-૦.

શ્રી હેમકુમાર જૈન પ્રીન્ટીંગ પ્રેસમાં
સંઘચી ચંદુલાલ ત્રીલોચનદાસે છાપ્યું
શામળીવાડા—પાટણ [ઉ. ગુજરાત.]

પ્રસ્તાવના.

આમુખ.

૧ વચ્ચે મહાશય ! આ પુસ્તકે આપના કરકમળમાં મુકાયેલી તનુંદ યામ છે. આનંદ યામ છે એટલુંજ નહિ પણ પરમાનંદ ૨. એ મારા હૃદયની વાત છે રસદ પછે હૃદયજ. આનંદ થવાનું માત્ર એટલુંજ કે "તિર્તીર્થમોદાદુડુવેનાસિ સાગરમ્" ત્યુકે તિર્તીર્થઃ છે, ને દું તરાપાથી (અર્થ મનિથી) જેમ તેમ સાગર તરી ગયો છું. તમે પણ આ પુસ્તકે રૂપી તરાપાથી સાગર હો એવો પ્રસંગ મેં કેટલેક અંશે ઉપસ્થિત કર્યો છે.

બાબુભટ્ટ અને તેના પુત્ર પુલિન્દ્રે રમેલી કાદંબરી કથા (નોવેલ) નવાઅયમના ગદ્યશબ્દપ્રયોગમાં સિરોરત્ન તરીકે પ્રસિદ્ધ છે. એતો તમે તા હસો. અને એ પ્રંથ પણ જેવો હશે. કદાચ સંસ્કૃત ભાષાના અપરિ-
 ૧ લીધે તે પ્રંથ વાંચવાનું મુભાવ્ય આપને પ્રાપ્ત ન થયું હોય તો મેં હૃદયિસાલ હગનસાલ પાઠ્યાએ કરેલું ભાષાનર કે અનુવાદી ત્રી સરળ કાદંબરી તો આરસ્ય વાંચ્યા હશે ? એ પણ કદાચ ન મળ્યું હો તો તેના પરથી તૈયાર કરેલું મહામિતા કાદંબરી નામનું નાટક ચા-
 ૨ જેવું હશે. બાબુભટ્ટ તે બાબુભટ્ટ જ. કાદંબરી રમીને કાર્તિક શરીર તે 'વાયચન્દ્રદિવાકરી' જગનમાં છેવે છે.

૩ તે હમનત્ર આજથી તેરએ વર્ષ પહેલાં મીહુર્ષી રાજના દરબારને નાચતો હતો. મારી પારબા પ્રમાણે સંસ્કૃત ભાષામાં આ મેલીની દંપતી એ સૌલીથી છે તે સૌલી (૧) લખવાની પહેલ કરનાર તેઓજ જો કે ખીંટ પણ વાસવદત્તા વિમેરે મહાકથાઓ છે. પણ "વાલ્મીકિ-
 ૪ જગમ્" એ વાક્યમાંથી અનિશયોક્તિની આવગાદ કરીએ તોપણ પહે-
 ૫ ળે તેમ. નાચીર છે. એ તો કહેવુંજ પડશે જેમ પહેલ કરનાર તેઓ છે.
 ૬ અવસાનનાર પણ તેઓજ છે. એટલે એમના પડી એવી જનનની ૧૭ કોર્ લખી રહ્યું નથી એમ વિદાનાન્તે અભિપ્રાય છે. જો કે ન કેટલેક અંશે ખરું છે. તેપણ છેક એમજ નથી.

૭ કાદંબરીનાં મધમાં કરે અને કાદંબરી મુખેમા તો તેના જનના પણ જન્ય એવા મધ બાબુભટ્ટ પડી રમનમ મચતું વર્ષે તેવાર ૫.

પ્રસ્તાવના.

આમુખ.

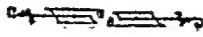
૧ વાચક મહાશય ! આ પુસ્તક આપના કરકમળમાં મુકવાથી મને આનંદ થાય છે. આનંદ થાય છે એટલું જ નહિ પણ પરમાનંદ થાય છે. એ મારા હૃદયની વાત છે રજદ પછે કહીશજ. આનંદ થવાનું કારણ માત્ર એટલું જ કે “તિતોષું મોહાદુઃકુપેનાસ્મિ સાગરમ્” કવિકથ્યુત્તર તિતોષું છે, ને હું તરાપાથી (અપ મનિયો) જેમ તેમ કરી સાગર તરી ગયો છું; તમે પણ આ પુસ્તક રૂપી તરાપાથી સાગર તરી શકો એવો પ્રયત્ન મેં કેટલેક અંશે ઉપસ્થિત કર્યો છે.

૨ બાણભટ્ટ અને તેના યુગ પુલિન્દ રચેલી કાદંબરી કથા (નોવેલ) સંસ્કૃતવાચકમર્માના મઘકાવ્યમયોગમાં સિદ્ધરત્ન તરીકે પ્રસિદ્ધ છે. એતો તમે જાણના હશે. અને એ અંધ પણ જોયો હશે. કદાચ સંસ્કૃત ભાષાના અપરિ-
ભવને ક્ષિપ્રે તે અંધ વાંચવાનું શુભાચ્ચ આપને પ્રાપ્ત ન થયું હોય તો પણ એટ હરિલાલ હનનલાલ પંડ્યાએ કરેલું ભાષાંતર કે યુગવાતી પ્રિયતી સરજી કાદંબરી તો અવશ્ય વાંચ્યા હશે ! એ પણ કદાચ નં બન્યું હોયતો તેના પરથી તૈયાર કરેલું મહાપ્રેતા કાદંબરી નામનું નાટક આ-
લસ જોયું હશે. બાણભટ્ટ તે બાણભટ્ટ જ. કાદંબરી રચીને કાનિ સારી પડે તે ‘વાલ્મીકીકવિયાકરી’ જગતમાં આવે છે.

૩ તે લગભગ આજથી તેરસો વર્ષ પહેલાં શ્રીહર્ષ રામના દરબારને શોભાવતો હતો. મારી પારણા પ્રમાણે સંસ્કૃત ભાષામાં આ શૈલીની (કાદંબરી જે શૈલીથી છે તે શૈલીની) લખવાની પહેલ કરનાર તેઓજ છે. જો કે ખીજ પણ વાસંતના વિગેરે ગદ્યકથાઓ છે. પણ “ચાળોન્નિ-
દં જગત્” એ વાક્યમાંથી અતિશયોક્તિની માત્રાગાદ કરીએ તોપણ ધણે અંશે તેમાં સત્યાર છે. એ તો કરેવું જ પડશે, જેમ પહેલ કરનાર તેઓ છે. તેમ અંતસાવનાર પણ તેઓજ છે. એટલે એમના પછી એવી જગતની કથાજ દાર્દ લખી શક્યું નથી એમ નિહાનિતો અભિપ્રાય છે. જો કે આમ કેટલેક અંશે બન્યું છે. તોપણ છેક એમજ નથી.

૪ કાદંબરીની રમણી દરે અને કાઈકાઈ શુભોમાં તો તેના ક્રતાં પણ —
૧૧૧ જમ એવો અંધ બાણભટ્ટ પછી લગભગ ત્રણસે વર્ષે તૈયાર

શ્રી ધનપાળનો જીવન પ્રવાહ,

૧

મધ્યદેશમાં સાંકાર્ય નામે ક્ષત્રિયામાં દેવર્ષિ નામે બ્રાહ્મણ રહેતો હતો. તે ઘણાજ રાજમાન્ય વિદ્વાન હતો. રાજાઓ પાસેથી વિદ્વાનને લીધે ધનામમાં ઘણું ધન પ્રાપ્ત કર્યું હતું. તેને સર્વદેવ નામે વિદ્વાન પુત્ર હતો. સર્વદેવને ધનપાળ અને શોભન એ બે પુત્રો અને એક સુંદરી નામે પુત્રી હતી. આ કુટુંબ સિંધુરાજના વખતમાં ધારા નગરીમાં આવ્યું હશે એમ જણાય છે, ધનપાળની પત્નીનું નામ ધનશ્રી હતું. ધનપાળ સારામાં સારો વિદ્વાન અને કવિ હતો. તેણે પોતાની કવિતાઓથી, શ્રીમુજને મંત્રમુગ્ધ બનાવી દીધો હતો. મુજરાજ પણ કાવ્ય રસિક હતો એ તો પ્રસિદ્ધ છે. શ્રીમુજે ધનપાળને પુત્ર તરીકે રાખ્યો હતો, અને તેને પોતાના ખોળામાં બેસડતા હતા. ત્યારે ધનપાળ સભામાં આવે ત્યારે તેને “સરસ્વતી” કહી સંબોધતા હતા, આવી અપૂર્વ વિદ્વાનને બળે “શ્રીકૃર્વાલસરસ્વતી” એવું વિરૂપાચ

૧. આસીદ્વિજન્માસિલમધ્યદેશપ્રકાશસાંકાદ્યનિવેશજન્મા ।
 અલન્ધદેવર્ષિરિતિપ્રસિદ્ધિ યો દાનવર્ષિત્વવિમૂ પિતોઽપિ ॥૧॥ તિલકમજ્જરી
 .....પિતા વઃ પુણ્યવાનમૃત ॥૧૮॥
 રાજપૂજ્યસ્તતો લક્ષ્મીર્દાનં પ્રાપદસૌ સદા । પ્રભાવકચરિતેમહે-
 ત્ત્રસૂરિપ્રચન્ધે
 શાસ્ત્રજ્ઞધીતી કુશલઃ કલામુ વન્ધે ચ વૌધે ચ ગિરાં પ્રકૃષ્ટઃ ।
 તસ્યાત્મજન્મા સમમૂનમહાત્મા દેવઃ સ્વયંભૂરિવ સર્વદેવઃ ॥૫૨॥ તિ૦ મ૦
 આયઃ શ્રીધનપાલાચ્ચૌ, દ્વિતીયઃ શોભનઃ પુનઃ ॥૧૧॥ પ્ર૦મ૦પ્ર૦
 કન્ધે કણિઢવહિણીં સુંદરી નામધિજ્ઞાણ ॥ પાદઅલચ્છીનામમાલા
 તથાશ્રીમુજરાજસ્ય પ્રતિપન્નમુતોઽપિ ભવાન્ ।
 શ્રીમુજસ્ય મહીમતુંઃ પ્રતિપન્નમુતો ભવાન્ ॥ પ્ર૦ મ૦ પ્ર૦
 પુરા જ્યાયાન્ મહારાજન્વામુત્સહ્નોપવોશનમ્ ।
 શ્રીમુજેન ‘સરસ્વતી’ નિ મદર્મિ ક્ષોણામૃતા વ્યાહતઃ ॥૫૨॥ તિ૦ મ૦
 ક્ષદેનિ વિરૂદં તેસ્તુ ‘શ્રીકૃર્વાલસરસ્વતી’ ॥ પ્ર૦ મ૦ પ્ર૦

આપ્યું હતું. ધનપાત્ર કરિ. દત્તો તેમજ વેદોપનિષદ્ સ્મૃતિ, દિગ્દાસ,
વિગેરે સાક્ષીનો પણ મખરપંડિત હતો. અને સુરન વેદાનુયાયિ બ્રાહ્મણ
હતો. શ્રીમુજનો રાજ્યસભા ઈ. સ. ૬૭૫ થી ૧૦૨૨ સુધી હતો, એ-
ટલે વિક્રમ સર્વત ૧૦૩૧ થી ૧૦૭૮ સુધી. એટલે સર્વત ૧૦૧૮ ના
માઘ સુદ ૩ ને રવિવારે શ્રી સોજનો રાજ્યાભિષેક થયો. ૧૦૨૬માં
માધવરાજે તૈલિષ્વતી રાજધાની ગતબંદપર ધાડ પડેલી. તે વખતે
ધનપાત્રે ચોનાની બેન સુદંડીમાટે ધાડઅંતરથી નામ માગી જનારી
એકું કરિ રવણ લખે છે. મતખેડપર ધાડ લઈ જનાર મહારાજ સિં-
હરાજ દોષ જોઈએ, બેજ આ સિંહરાજનો પુત્ર હતો. પણ તે નાનો
હોવાથી તેનો દાકો-સિંહરાજનો અગ્રજ શ્રીમુજ રાજ્ય કરતો હતો,
એટલે મન્નખેડપર ધાડ લઈ જનાર સિંહરાજ એમ સંવિત થાય છે,
તે વખતે ધનપાત્ર વિદ્યાભ્યાસ કરી તૈયાર થયો હતો, તે હવાવસ્થામાં
બારેતો હતો. તેનો રાજ્ય સત્તામાં પરિચય પાર્શ્વમસન્થી બનાવ્યા પછી
બે વરસપર ગાદીપદ આવનાર સુજરાજના સમયથી થયો શરૂ થયો
અને જોજના વખતમાં મૂર્ખ ક્રમાએ પડોચો. જોજની બ્રહ્મવસ્થામાં
કેવિ તેનો મિત્ર હતો. એટલે ધનપાત્રનો સત્તાસમય ૧૧મા સૈદ્ધાના પ્રથમ-
પાટથી સર્વ હેઠ આયા પાદસુધી જળાય છે, એટલે તે દીર્ઘાયુ હતો અને
૫૬૪વસ્થા પ્રાપ્ત કરી મરણ પામ્યો. દોષ ક્રીમ અનુભિતિ થાય છે. જો-
જની રાજ સત્તાનો માન્ય પંડિત અને કરિ આ ધનપાત્રજ હતો. બીજા
અંગેક દરિયો તેની સભામાં હતા પણ તે દરેકનો પ્રમુખ આ હતો.

૨

એક વખતે ધનપાત્ર રાજસભામાંથી ઘેર આવ્યો. ત્યારે તેના પિતા
સર્વદેવ દંઈ ઉદાસ હતા. કોઈ મલ સંકટમાં આવી પડતા હોય તેની
તેની નિશ્ચિત હતી. આ લેઈ ધનપાત્રે પુલકુન્દારણ કે પિતાના મનન
સમાધાન કરવાની પહેલી કરત મેદાને સામર્થ્ય સાળી પુત્ર તરફે ધન-
પાત્રનીજ હતી.

- ૧૦ મોક્ષાસ્યસ્યાનંકમ્મા વયં વર્ષેડુ કલિતઃ સુવેદવિદઃ મજ્જસાવજનનઃ મત્ત
તર્ષવેગાદિદ્ સ્વાદાન પુત્રો મૂવા પ્રસન્નયે ? ॥ પ્રમા૦ મહેન્દ્ર૦ મયમ્થે ॥
- ૧૧ નિવરત્તમંજીની પ્રત્યાગ્ના.
- ૧૨ સ. ૧૧ ૧૦૧૮મા જોજભટ્ટીએ આવ્યો. (પ્રાજ્ઞાસી દી, મુનરતી)
- ૧૩ વિદ્યમજ્જન મત્ત મદ્ગ્ગમુત્તે મદ્ગ્ગમ
મત્તવગરિદધારીણ ત્તરિણ મદ્ગ્ગેરત્તિમ ॥

“ પીનાશી ! આપ કેમ ઉદાસી ? ”

“ મારે મારે એક મુશ્કેલી ઉભી થઈ છે. જેનો નિકાલ મારે મારી શકું નથી અને મુંઝવે છે. ”

“ એવું શું છે ? ”

“ મારે મારે વચન પાળવાનું છે. પણ ન પાળવામાંયે કશુંક છે. પાળવામાંયે કશુંક જેવું છે. ”

“ વચન કેનિ આપ્યું છે ? ”

“ જૈનાચાર્ય મહેન્દ્રસૂરિને ”

“ તેમની સાથે આપને શો પ્રસંગ પડ્યો ? ”

“ આમ કુટુંબની ઉત્તરિ મારે જરૂરી કામ હતું, જે તેઓથી થઈ શકે તેમ હતું. ”

“ શું ? ”

“ તું જાણે છે કે આપણા વડચરો રાજ્ય માન્ય હતા. અને તે-
જાને દરેક પ્રપંચે લાખ લાખ સોનીયા ધનામ મળતું હતું. તેથી તેઓ ત્રી-
સોપતિ અમાય હતી. પણ તેઓએ ક્યાં દાટી છે. તેના પત્નો નહીં
હતા. એ પત્નો એ સ્ત્રીશ્વરે આપ્યો છે અને ભોંયમાંથી આરાશી લાખ
એનીય મળી આયા છે. અને તેથી આપણી સંપત્તિ વધી છે. તે ભોગ-
વવાનું લાખ તમારું જ છે. અને આ રીતે આપણા કુટુંબ પર એ મહા-
ત્વાએ એકો ઉપહાર કર્યો છે. ”

“ હા, એ તું જાણું છું. ”

“ હા, તે ખરી—, ”

“ તે ખરી શું ? ”

“ તે ખરી ખરવા આનર તેને આપણે આપવું વચન પાળવું
જોઈએ. ”

“ આપણે, તું વચન આપ્યું છે. ”

“ હા, તે ખરી—, ”

“ તે ખરી ખરવા આનર તેને આપણે આપવું વચન પાળવું
જોઈએ. ”

“ એજ મુરોશી છે. તેઓ ધનના સ્પર્શનું નથીજ. ધનને અડકતા પણ નથી. કંઈપિ માંગવા નહોતા. પણ મેં જ બધું આપ્યું કરી પેટ ચોળી જીવ પેદા કર્યું છે. હવે તે આપણ મર્યું છે. ”

“ તેઓ શું માને છે ? ”

“ બે પુત્રમાંથી એક પુત્ર રૂપ અરથી સંપત્તિ નું મારો આગ્રાધીન પુત્ર છે. પણ પ્રેમ આડે આવે છે. ”

“ શું એવો વચન અપાતા હશે ! અને પંજાતા હશે ! માર્ક પોતાના પુત્ર આપી દે ! તે લોકો હુઆ જણાય છે. આ રીતે છેતરીને પારકા છોકરા હાથમાં માંગે છે. ”

“ ખસ, બેટા ! આજ સંકટ છે. ”

“ તમારું કરી મર્યું છે. સ્પર્શને પણ અયોગ્ય તેમની પાસે નહીં કુળનું નામ બોળવું છે ! આપણા ચતુર્વેદવેદી, વડવાઓ ફરક કરતા ચૂસ્ત ગણાય છે. વિદ્યા અને અનુષ્ઠાનોને લીધે સાંસારમાં કેટલા પવિત્ર ગણાય છે ! તે તમે નથી જાણતા ? તુચ્છ સંપત્તિ ખાતર આ અપાર્થ ? ”

“ પણ હવે શું કરવું ? ”

“ જવાદો એ પાન, મારાંથી એમાંનું કંઈ બનતું નથી, બોન્ડા-બોનો આગમિત, મારી પ્રતીષ્ઠા, ચૂસ્ત વેદિક રાજા બોજને આશ્રય આપી મધાનો વિચાર મરિ કરવો જોઈએ. તમારા એક ખાતર વિનુઓને નર-કમાં પાડ્યા ! તમને હવે તેમ કરો. હું એ કંઈ સાંજણા માંગતો નથી. ”

ધનપ્રાપ્ત પોતાને કામે બહાર આજોગ્યો. તેવામાં નાંતો ચોસેન આજો,

“ વિતાણ ! કેમ આમ ? ”

“ કંઈ નહીં, બેટા ! ”

“ નહીં નહીં, આપ જે દોષ તેજશાવો. હું આપને આ રીતે ઉદ્ધાર જોઈ શકતા નથી. ”

“ હા, એ વાતનો ખરી છે. મોટા ભાઈ પણ મને અમાઉ કરી આ રીતે જોઈ શકતા નહીં. ”

“ શું મોટા ભાઈએ આપનું અપમાન કર્યું ? ”

“ પીનાત્રી ! આપ કેમ ઉદારો ? ”

“ મારે માટે એક મુશ્કેલી ઉભી થઈ છે. જેનો નિઃશ્વ મારે મન ફેરી શકતું નથી અને મુંઝાય છે. ”

“ એવું શું છે ? ”

“ મારે મારે વચન પાળવાનું છે. પણ ન પાળવામાંયે કશુંક છે. પાળવામાંયે કશુંક જેવું છે. ”

“ વચન કેનિ આપ્યું છે ? ”

“ જૈનાચાર્ય મહેન્દ્રસૂરિને ”

“ તેમની સાથે આપને શો પ્રસંગ પડ્યો ? ”

“ ખાસ કુટુંબની ઉત્તતિ માટે જરૂરી કામ હતું, જે તેઓથી થઈ શકે-તેમ હતું. ”

“ શું ? ”

“ તું જાણે છે કે આપણા વડવડો રાજ્ય માન્ય હતા. અને તેઓને દરેક પ્રપંગે લાખ લાખ સોનૈયા ઇનામ મળતું હતું. તેથી તેઓની સંપત્તિ અગાધ હતી. પણ તેઓએ ક્યાં દારી છે. તેનો પત્તો નહીં હતો. એ પત્તો એ સૂરીશ્વરે આપ્યો છે અને ભોંયમાંથી ચોરાશી લાખ સોનૈયા મળી આવ્યા છે. અને તેથી આપણી સંપત્તિ વધી છે. તે ભોગવવાનું લાગ્ય તમારે જ છે. અને આ રીતે આપણા કુટુંબ પર એ મહાદાએ એટલો ઉપકાર કર્યો છે. ”

“ હા, એ હું જાણું છું. ”

“ હા, તો પછી— ”

“ તો પછી શું ? ”

“ તો પછી અદલા ખાતર તેને આપણે આપેલું વચન પાળવું જોઈએ. ”

“ અશ્વમત્ત, શું વચન આપ્યું છે. ”

“ સંપત્તિનો અર્ધ ભાગ આપવાનું. ”

“ તે આપણે જોઈએ, તેમાં આટલીજાધી ચિંતા શા ? મનુ તે આપ્યું છે ને ? ”

“ એજ મુશ્કેલી છે. તેઓ ધનના સ્પર્ધાળુ નથીજ. ધનને ગ્રહણ પજી નથી. કંઈયે માંગતા નહોતા. પણ મેં જા. જા. - ગ્રામ્ય દરી પેટ ચોળી ગળ પેટા કપડું છે. હવે તે ગ્રામ્ય મધું છે. ”

“ તેઓ શું માગે છે ? ”

“ બે પુત્રમાંથી એક પુત્ર રૂપ અરથી સંપત્તિ તું માગે. આતાવીનું પુત્ર છે. પણ પ્રેમ આપે આપે છે. ”

“ શું એવું વચન આપોતા દરી ? અને પગાતા દરી ? શાઈ પોતાના પુત્ર આપી દે ? તે લેખા લુચ્ચ જણાય છે. આ રીતે હેનરીને પારકા હોદ્દા હાવવા માગે છે. ”

“ બસ, ભેટાં આજ સંકટ છે. ”

“ તમારું દરી મધું છે. સ્પર્ધાળુ જાનુ અપોગ્ય તેમની પાસે નહીં ફોજનું નામ બોળવું છે ? આપણા ચતુર્વેદવેદી વચ્ચાઓ ફરક કરતાં ચૂરત જણાય છે. વિદ્યા અને અનુષ્ઠાનેતે લીધે શાંકારમાં કેટલા પચિમ જણાય છે ? ને તમે નથી જાણતા ? તુચ્છ સંપત્તિ ખાનર આ અધાર ? ”

“ પણ હવે શું કરવું ? ”

“ જ્યારે એ જાન, માંગથી એમાંનું કંઈ બનવા નથી. બોગ્ગા-જાનો આગમિત, મારી પ્રીયા. ચૂરત વિદિક રાજા બોગ્ગાને આધ્યપ આ બધાનો વિચાર આવે દરેકા બેઠકાએ તમારા એક ખાનર વિનુઓને નર-કમાં પાડવા ? તમને હવે તેમ કરે. હું એ કંઈ સંમતિ આપતું નથી. ”

ધનપાત્ર પોતાને કામે બધાર આસ્પેક્ષે તેવાનાં નામે ચોખ્ખા અલ્પો,

“ વિનાશ ! કેમ આમ ? ”

“ કંઈ નહીં, ભેટા ! ”

“ નહીં નહીં, આપ જે દોષ તે જણાવો. હું આપને આ રીતે ઉદાર ગ્રેહ દરેક નથી. ”

“ હ, મે જાનો ખરી છે. પ્રેટા જણા પજી મને અવાહ દરી આ રીતે બેઠકા દરેક નહીં. ”

“ હું મોટા જણને આપણું આપણું કું ? ”

“ પીતાશ્રી ! આપ કેમ ઉઘસી ? ”

“ મારે માટે એક મુશ્કેલી ઉભી થઈ છે. જેનો નિકાલ મારે મન દરી સકતું નથી અને મુંઝાય છે. ”

“ એવું શું છે ? ”

“ મારે મારે વચન પાળવાનું છે. પણ ન પાળવામાંયે કશુંક છે. પાળવામાંયે કશુંક જેવું છે. ”

“ વચન કાનિ આપ્યું છે ? ”

“ લેવાચાર્ય મહેન્દ્રસૂરિને ”

“ તેમની સાથે આપને શો પ્રસંગ પડ્યો ? ”

“ આમ કુટુંબની ઉગતિ માટે જરૂરી કામ હતું, જે તેઓથી થઈ શકે તેમ હતું. ”

“ શું ? ”

“ હું જાણી છે કે આપણા વડચરો રાજ્ય માન્ય હતા. અને તે-
જવાને દરેક પ્રકારે લાખ લાખ સોનૈયા ધનામ મળતું હતું. તેથી તેઓની
સંપત્તિ અમાય હતી. પણ તેઓએ ક્યાં દાટી છે. તેનો પતો નહીં
હતો. એ પતો એ મુશ્કેલ આપ્યો છે અને ભોંયમાંથી ચોરાસી લાખ
સોનૈયા મળી આવ્યા છે. અને તેથી આપણી સંપત્તિ વધી છે. તે ભોગ-
વવાનું ભાગ્ય નમારે જ છે. અને આ રીતે આપણા કુટુંબ પર એ મહા-
ભાગ્યે મોટો ઉપકાર થયો છે. ”

“ હા, એ હું જાણું છું. ”

“ હા, તે પછી— ”

“ તે પછી શું ? ”

“ તે પછી મદદા આપર તેને આપણે આપણું વચન પાળવું
હતું. ”

“ આપણે તે વચન આપ્યું છે. ”

“ સંપત્તિએ અર્થ જામ આપવાનું. ”

“ તે આપણે જોઈએ, તેમાં આપણીજાની ખિતા આ હ મળે. ”

નો દનો.. તેથી આવી મરહરી હતી. સમજેજ જવાન મળ્યો—

“કવિષ્ઠપણાસ્ય ! ચયસ્ય ! સુસ્તં તે ! (વિદિતાના પ્રવેશ મિત્રે
જેવા સાથે યુવરાજા મિત્ર ! તમને આનંદ છે ને ? ” ધનપાત્રના
યુવમાં સાંજુલ હતું તેથી તે લાલ હતું.

ધનપાત્ર નિરુત્તર થયો. વિરમય પામ્યો તેના હૃદયમાં આંશિકો આ-
વ્યો. “કોઈ વિદિતા નથીય છે. ” “મદોસય ! સદેરમ્ કોઈ” વખત
મળ્યો. ”

“જેવો અવસર. ”

જે જૈન મુનિઓએ બિશ્વ મટિ એક આકલુના પરમાં પ્રવેશ કર્યો.
અને ‘વર્મકાલ’ હતી બારણામાં પડે મંડ્યો.

“તળાવે છે.” એક બીએ ઉતાર આપ્યો.

“પિરે દંડકે આપીને વિદ્યાર્થ કર્મ. મિશ્વરને નિરાસ કરવામાં
અધર્મ છે.” જુદું તળાવમાં સ્નાન કરતાં એક પુરુષે અંદરથી ભલામણ
કરી.

ચોક્ક રશિકુ. અન બાંધી આપ્યું તેલીકું. પછી દહીં લાવે.

“કેટલા દિવસનું છે ? ”

“શું એમાં પોરા ખાયા છે ? વાદ ! દયાગુ ! નવું દિવસનું છે,
લેનું દોપતો જો નદિનર જાઓ. ”

“જેન આપો અમારી રીત છે કે પૂરુષ જોઈએ. એમાં રાપ રાપ
મટે કરો છો ? કોપથી મોકું ગુજારા થાય છે, સાકરથી મામે નો ગ્રેસ
નો ઉપયોગ સા મટે બાપ ! કરવો જોઈએ ! યાની પુરોએ કવું છે
કેનમે દિવસ ઉપવાસ દિમાં જીવો દોષ છે. એટલે અમારે પૂરુષ
પર છે. ”

આ સમયે પુરુષથી સદન ન થયું એકદમ રાપનેર આવ્યો.

“બતાવો, બતાવો. ક્યાં છે એમાં જીવ ? ”

દિવિઓએ ઉરન જોળીમાંથી અવકાન ચૂર્મ કાઢ્યું. ચોક્ક દો

“હવે એતો કંઈ નહિ. સંત્યમાન્ય છે.”

“તો પછી ઉદાસીનતાનું કારણ શું ?”

“નકામું કહેવાથી શું ?”

“શા માટે નહીં ? હું આપ જેમ કહેશો તેમ કરવા તૈયાર છું. હું

એવડો બધો વિદ્વાન કે કલ્હો નથી. એટલે આપ કહેતોજ કરવું એવો મારો નિશ્ચય છે. આપની આજ્ઞા થતાં માત્ર કિનાકિત, લાલ હાતી કે સુખ દુઃખનો વિચાર કરવાનોજ નથી. “ગુરુજનવચનમેવ પ્રમાણમ્” આજ માટે સૂત્ર છે. બીજો બધો વિષેક મોટા ભાઈને સોંપ્યો. તેથી કાંઈ પણ જાતની શંકા રાખ્યા વિના ખુશીથી જણાવો.”

“જેટા માટે વચન પાળવાનું છે.”

“શું ?”

ધનપાળને કહ્યું હતું તે કહી સંભળાવ્યું.

“અહો ? એમાં શી બાબત છે ? ત્યાં જવું અને બહુ ગમે છે. આ જગતના પ્રપંચમય હલનચલનમાંથી છુટી નિરવધી આનંદ ભોજવીશ.”

“અસ, જેટા ! અસ.” એમ કહી સર્વદેવે શોભનને બાથમાં લીધો અને ચૂંચન લીધું.

“સ્નાન ભોજનાદિ નિત્યકર્મથી પરવારી. આપ ખુશીથી અને શુ-
દ્ધને સોંપા, પણ હાલ તુરંત આપ આનંદથી ભોજન કરો.”

શોભને મહેંદસુદિ પાસે પ્રવળ્યા લીધી. ધનપાળે આવેશમાં આવી જઈ ભોજન દ્વારા એ બદોષસ્ત કરાવ્યો કે ધારામાં કોઈ પશુ મેવાગર મુનિ આવીજ ન શકે.

૩

એક જમને ધનપાળ શરીર બદાર કરવા ગયો હતો. તેમાં રસ્તામાં જાતે જાતે અત્યુદ્ધત એટલા બેસા. તેઓનો વંચ ધનપાળને અવિચર હતો. પાસે ગયો. તેમાં એક સુખ્ય તરીકે જણાતી બહિષ્કૃતિ હતી.

“નમસ્તે ! નમસ્તે ! નમસ્તે ? (નર્મલ જેવું હાંન વાળા બ-
ચાન અને નવજનન)” તે બહિષ્કૃતિ એક બાજુએ હાંન બહાર દેખા-

“કાનિવદ્યુત્ત્વામીકાયલ્યયેષિ કુર્ચ્ચે
 મિતધિમિતા મોદેતામૌ પુરાનુચ્ચનો મયા ।
 વિભુવનવિમુદ્ધચારાષ્ણોઽધુના સુપદમદઃ
 પ્રનુરંધિ ગતન્તદ્યાચીર્ણા કુનોતિ દિનચ્ચયઃ ॥ ॥

[આજ સુધી થેરાં એક ગામડાના ધર્મી રા નથી એમ થયે હતું. અને એમને વધુ થયું તેમ જ આપ્યું તે ખુશી થઈ લીધું. પણ આજે હુદિમાનથી અરુધી સહાય એવા આપ વિભુવન પદિ પ્રાપ્ત કરી દેવકે હૃદિ પ્રાપ્ત કરી શકું તેવી રક્તિવાળો તો થયો હતું. પણ સમજાન. પહેલાં જે દિવસે મુલાકાત તે હૃદયમાં સાથે છે.”]

૪

દેવકી ધનપાળ જૈન ધર્મ. જૈન શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરે. તેના નાનકે જાનથી શાળી રીતે પરિચિત થયા. મહાવીર પ્રજાને અનન્ય આદર્શ તરીકે સ્વીકાર્યા. નાનકે રીતે પે.સક તેના સિદ્ધાંતો જાનમાં થયા શરૂ કરી કોમરાજને મદદ નવાઈ ભાગી. ધનપાળના કહેવાથી જૈન મુનિઓને ધારામાં આવડતો જે પ્રતિજ્ઞા હતી. તે જ કરવામાં આવી. આ પ્રમાણે ધનપાળને અને કોમરાજને પ્રસન્ન પ્રસન્ન જે કાલ્ય નિગોડ થયો છે. તે વાંચકોની રમુજ આવર કેટલોક અને લાંબીશું.—

એક વખત કોમરાજ મહાકાળના મંદિરમાં બેઠો હતો. ધનપાળ ત્યાં જઈ થઈ. શીવ વિશેષના મંદિરની સામેથી પાછો ફરે.

કોમરાજે પૂછ્યું—“આમ કેમ ?”

“દેવ રક્તિમાન સાથે બેઠો છે. તેથી ચરમાયે છે.”

“આટલા દિવસ તો જાનો હતો. ?”

“નાનો જાગર હતો. એટલે ચરમાયો નહીં.”

“એમ કે ?”

“આજ સુધી બેઠો અને તને પણ એણે. આશ્ચર્ય છે કે જોવું દેવનું સિદ્ધિ પુનઃ અને મહાદેવનું પુનઃમિહ પુનઃ.”

તેમમાં શીવમંદિરની બહાર ઉભેલા બૃગીશજીની મનિ ને. રા. નયે પૂછ્યું.—

“સિદ્ધિદેવ ! આ બૃગીશજી જોઈ કેમ ?”

પર મુકાવી આજુ બાજુ ચૂર્ણ થેયું. તેના ઉપર દહીના જેવા રંગના સરદે જંતુઓ ચડ્યા. અળતાના લાલ ચૂર્ણ પર ધોળા તે જંતુઓ સ્પર્શ જણાવા લાગ્યા. ધરધણી નેઈ રહ્યો. વિચાર સાગરમાં ફળ્યો.

“તમારા ગુરુ દોણ છે અને ક્યાં ઉતર્યા છે ?”

“ગુજરાતમાંથી અમારા ગુરુ આવ્યા છે. તેઓ મહેન્દ્રસુરિના શિષ્ય શોભન મુનિ છે. સ્વપભદેવ પ્રભુના મંદિર પાસેના ઉપાશ્રમમાં ઉતર્યા છે.” એમ કહી મુનિઓ આવ્યા ગયા.

* * * * *

લોભને સઘ તે ઉપાશ્રમે ગયો. શોભન મુનિ સામે આવ્યા અને હર્ષ થી બોલાવ્યો.

“વડિલખંધુ ધનપાળ !”

|| કહી એકદમ ખન્ને લાઇ લેટી પડ્યા. મુનિઓ પોતાની સ્થિતિ સંભાળી આસન લીધું.

“પ્રભુ ! ખરેખરે આપે મારો ઉદ્ધાર કર્યો. ક્રોધાવેશમાં આવી ખાર વર્ષ સુધી મુનિઓને આ દેશમાં આવતા અટકાવ્યા તેપાપથી ક્યારે છુટીશ ?”

“વિદ્વદર ! એટલા માટેજ ગુર્વાણથી મારે આવવું પડ્યું છે. મારે નિમિત્તેજ એ બન્યું હતું અને અહીંનો સંઘ અકળાઇ ગયો હતો. તેમણે વિરોધ કરી અને ગુરુ મહારાજને મને આજ્ઞા આપી.”

“પ્રભુ ! આજે મારી અક્ષુઓ ખુલ્લી. દયામય ધર્મ આપેજ શીખવ્યો.”

“કૃપાનાથ ! ધર્મ તે ધર્મજ હોવો નેઈએ. કારણ પણ ધર્મ અને પરિણામ પણ ધર્મજ હોવું નેઈએ. ધર્મમાં ધર્મતાજ હોવી નેઈએ.”

“આજથી જૈન ધર્મ સ્વીકાર્યો.” એમ કહી કેટલીક જ્ઞાનગોળી કરી કવિએ રજા લીધી. ત્યાંથી ઉડી મહાવીર પ્રભુના મંદિરમાં બંધ નિવસી કરી.

“કાતિવદ્યુસ્ત્યાગીકાયવ્યગેરપિ દુર્ગ્ગે
મિત્રિમિત્રિતા મોહેનાસૌ પુરાતુસ્તં મયા ।
ત્રિભુવનત્રિમુક્તિધારાદ્યોઽધુના સુપદપદઃ
પ્રમુરારિ મતત્તત્ત્રાચીનો કુનોતિ ત્રિનવ્યયઃ ॥ ॥

[આજ સુધી તેણે એક ગામડાના ધણી રાજની સેવા કરી હતી, અને સોમને વધુ થઈ તેણે જે આશુ તે ખુશી થઈ જાયું. પણ બાળે સુદિમાગથી અરુધી ગ્રામ્ય એવા આપ નિમુલ પડી પ્રાપ્ત કરી દેવકે હૃદ પ્રાપ્ત કરી સદૃશ નેવી રક્તિવાળો તો થઈ યું. પણ બગવાન પદેલા જે દિગ્ગે ગુમાવા તે હૃદયમાં સામે છે. ”]

૪

દેવકી ધનપાળ જૈન યોગ. જૈન શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કર્યો. તેના નેત્ર સાનથી સાગી રીતે પરિચિત થયો. મગાવીર પ્રજુને જનન્ય આદર્શ તુલકે રવીકાળ. ન નિ રીતિ પેચક તેના શિક્ષાને છવનમાં થડવા શરૂ કર્યો બોજરાજને જદુ નખાઈ સાગી. ધનપાળના કહેવાથી જૈન દુનિઓને ધારામાં આવવાનો જે પ્રેરિત થઈ હોય, તે દર કરવામાં આગ્યો. આ પ્રસંગે ધનપાળને અને બોજરાજને પ્રસંગે પ્રસંગે જે કાવ્ય રિગ્વેદ થયા છે. તે ચંચીકાની રમુજ ખાતર કેટલોક અર્થે કાંચીયું.

એક વખત બોજરાજ મદાસગતા મંદિરમાં બેઠો હતો. ધનપાળ ત્યાં જઈ આંધા. શીવ ત્રિગેરના મંદિરની સામેથી પાછો ફર્યો.

બોજરાજે પૂછ્યું—“ આમ કેમ ? ”

“ દેવ રક્તિવાળા ગાયે બેઠો છે. તેથી શરમાયો છું. ”

“ આટલા દિવસ તો જતો હતો ? ”

“ નાનો બાળક હતો. એટલે શરમાયો નહીં. ”

“ એમ કે ? ”

“ આજ સુધી બોધો અને તમે પણ એવાજ. આશ્ચર્ય છે કે જીવન દેવનું મિત્ર પૂનવ અને મદાસિવનું પુરુષવિક્ત પૂનવ. ”

તેસમાં ગીવમંદિરની બહાર હોવા જુગીજળની રતિ નેત્રે રા. નેત્રે પૂછ્યું.

“ મિત્રમરસ્તવ ! આ જુગીજળ દુર્ગે કેમ ? ”

પર મુકાવી આજુ બાજુ ચૂર્ણ થયું. તેના ઉપર દહીના જેવા રંગના સફેદ જંતુઓ ચડ્યા. અજાતાના કાલ ચૂર્ણ પર ધોળા તે જંતુઓ સંપૂર્ણ જણાવા લાગ્યા. ઘરધણી નેઈ રહ્યો. વિચાર સાગરમાં ફૂળ્યો.

“તમારા ગુરુ કોણ છે અને ક્યાં ઉતર્યો છે ?”

“ગુજરાતમાંથી અમારા ગુરુ આવ્યા છે. તેઓ મહેન્દ્રસુરિના શિષ્ય શ્રોત્રાસ મુનિ છે. સ્વપભદ્રેવ બ્રહ્મા મંદિર પ્રાપ્તેના ઉપાશ્રમમાં ઉતર્યા છે.” એમ કહી મુનિઓ આવ્યા ગયા.

* * * * *

ભોજનને ક્ષણ તે ઉપાશ્રમે ગયો. શ્રોત્રાસ મુનિ સામે આવ્યા અને દર્શી થી ખોલાવ્યો.

“વડિલખંધુ ધનપાળ !”

“કહી એકદમ ખન્તે લાઇ લેવી પ્રડ્યા. મુનિઓ ખોતાની સ્થિતિ સંભાળી આસન લીધું.

“પ્રભુ ! ખરેખરે આપે મારો ઉદ્ધાર કર્યો. ક્રોધાવેશમાં આવી ખર વર્ષ સુધી મુનિઓને આ દેશમાં આવતા અટકાવ્યા તેપાપથી ક્ષમા છુટીશ ?”

“વિદ્વદર ! એટલા મોટા ગુર્વાજાથી મારે આવડું પડ્યું છે. મારે નિમિત્તેજ એ ખન્ધુ હતું અને અહીંનો સંઘ અકળાઇ ગયો હતો. તેમણે વિનાશ કરી અને ગુરુ મહારાજને મને આજ્ઞા આપી.”

“પ્રભુ ! આજે મારી સમુદ્ધિ. મુલ્લી. દયામય ધર્મ આપેજ શીખવ્યો.”

“કૃપાનાથ ! ધર્મ તે ધર્મજ હોવો નેઈએ. કારણ પણ ધર્મ અને પરિણામ પણ ધર્મજ હોવું નેઈએ. ધર્મમાં ધર્મતાજ હોવી નેઈએ.”

“આજથી જૈન ધર્મ સ્વીકાર્યો.” એમ કહી કેટલીક જ્ઞાનગોળી કરી કવિએ રજા લીધી. ત્યાંથી ઉડી મહાવીર બ્રહ્મા મંદિરમાં જઈ સ્થૂનિ કરી.

“ જાનિદયુગ્ધુન્નામોકાયવ્યધિર્મિતિ પુષ્પેતો

મિત્રવિગમિતા મોહિતામી પુરાતુષ્ટનો મયા ।

વિમુખનાંકુરુજ્જવારાન્નાંકુરુનાં સુપદમવઃ

મનુષાં । મનન્તદ્યાચીનો જુનોતિ ત્રિમણ્વયઃ ॥ ૪ ॥

[આજ સુધી જેણે એક ગામમાં જ રહી રા નથી એનાં મનને કંઈક કંઈ, અને સોમને પણ થઈ નેજા જે આપ્તું તે જુદી મર્મી થીયું. પણ આજે જુદિમનથી અરુણી સમય એના આપ વિમુક્ત પતિ આપન કરી દેરક ઈન્દ પ્રાપ્ત કરી શકું તેવી દક્ષિણા તો મેંયું. પણ અગમન ! પદેનાં જે વિદિત મુખાળા તે હૃદયમાં સાથે છે. ”]

૪

હવેથી ધનપાત્ર જૈન મયો. જૈન સાંત્વનો અગ્વાસ કર્યો. તેના નવા સાનથી આગી રીતે પરિચિત થયો. મગધીર પ્રમુને અનન્ય આદર્શ તરિકે બીધાયો. નીનિ રીતિ પે.શક તેના સિદ્ધાંતો જીવનમાં પડ્યા થયે કંઈ જોજરાજને મદુ નચાઈ જાયી. ધનપાત્રના કહેવાથી જૈન દુનિએને ધારામાં આવવનો જે પ્રવિગધ હતો, તે ફર કરવામાં આઈય. આ પ્રસંગે ધનપાત્રને અને જોજરાજને પ્રસંગે પ્રસંગે જે કાળ વિગોડ થયો છે. તે યમોદાની રમુજ ખાતર કેટલોક અને લંડીયું.—

એક વખત જોજરાજ મલમલના મંદિરમાં બેઠો હતો. ધનપાત્ર ત્યાં નર્ત્ય કર્યો. શીવ ત્રિજેના મંદિરની સામેથી પાછો ફર્યો.

જોજરાજે પૂછ્યું—“ આમ કેમ ? ”

“ દેવ દક્ષિણા સાથે બેઠો છે. તેથી શરમાયો છું. ”

“ આટલા દિવસ તો જતો હતો. ? ”

“ નાનો બાળક હતો. એટલે શરમાયો નહીં. ”

“ એમ કે ? ”

“ આજ સુધી બેઠો અને તમે પણ એવાજ. આશ્ચર્ય છે કે બીજા દેવનું સિર પૂજાય અને મહાદેવનું પુરુષવિક્ત પૂજાય. ”

તેવામાં શીવમંદિરની બહાર ઉભેલા જુગીચણની મર્મી ને.ઈ રા. નાએ પૂછ્યું.—

“ સિદ્ધસુવરન ! આ જુગીચણ હજાર કેમ ? ”

“દિગ્વાસા ચદિ તત્કિમસ્ય ધનુષા ? સાસ્ત્રસ્ય કિ મસ્ય
મસાપ્યસ્ય કિમજ્ઞના ? યદિચ સા કામં પરિદ્રેષ્ટિ કિ
ઇત્યન્યોન્યવિરુદ્ધચેષ્ટિતમહો પશ્યન્નિજસ્વામિનં
મૃંગી શુષ્કશિરાવનદ્વમધિકં ધત્તેઽસ્થિશેષં વપુઃ ॥ ૧૧ ॥

[શંકર ભગવાન દિગંબર છે. તો એમને ધનુષની શી જરૂર
ધનુષધારિ છે; તો ભસ્મ શા માટે ? ભસ્મ લાગાવે છે. ને સ્ત્રી શા માટે
રાખે છે. ? સ્ત્રી રાખીને કામદેવ ઉપર દ્રેષ શા માટે ગ્રખતા રહે.
આયુ પરસ્પર વિરુદ્ધ વર્નન ચોતાના સ્વામીનું ભેદ નિચારા ચિંતામાં
પડેલા મૃંગી આટલું બધું દુર્બળ શરીર ધારણ કરે છે.]

જોકે એક વખત વ્યાસ, યાજ્ઞવલ્ક્ય સ્મૃતિનું વ્યાખ્યાન કરતા હતા. ભોમ
રાજા ને એક ચિત્તે સાંભળના હતાં. ધનપાળ આવી પાછો વળ્યો. ઉભો
રહ્યો. રાજાએ પૂછ્યું—

“ શું શ્રુતિસ્મૃતિપર તને અવગત આવી એટલા માટે સાંભળતો
નથી ? ”

“ હું એ ગ્રંથને જાણી છું. તેમાં પરસ્પર વિરુદ્ધ વાત આવે છે,
કેવી વાતો સાંભળી નકામી શા માટે મગજમારી કરવી ? ”

“ કેમ ? ”

“ વિષ્ણુ ખાનારી ગાયોનો સ્પર્શ પવિત્ર, પીંપળાનું ઝાડ વંદ્ય, બ્રા-
હ્મણને જન્માડી બદ્ધાનો વધ પિતૃઓને સ્વર્ગમાં લઈ જાય, કપડી દેવે
આવર્ણ દેવ, અગ્નિમાં નાખેલું જાળીદાન દેવાને રાજી કરે છે. આવી પર-
સ્પર વિરુદ્ધ વાત શું અમગ્નતી નથી ? ”

એક દિવસે પદ્મ મંડપ પાસેથી જન્તે મિત્રો જતા હતા, તેવામાં
હોમવા માટે બાંધેલો બકરો કરચી ચીમ પાડતો હતો. ભોમ પૂછ્યું—

“ મિત્ર ! આશુ બોલે છે. ? ”

“ હું એવી જાણ મમજાવો છું. એ કહે છે કે—હું અજ (વિષ્ણુ)
હું ભગવાન માટે માગે છું. ”

પણ હું સર્વ દષ્ટિએ નથી, તેને માટે મેં તમારી પ્રાર્થના કરી
હી નથી. મારા કામ વિગેરે બધું મને જાણ હતું. હું માટે એ. ? અત્યુચ-
ત મારા કામ ને સારું નથી. જે પત્નમાં મારેલા પ્રાર્થના સ્વર્ગમાં જતા
દેવોના પત્નમાં જતા વિના હું, અને હું પિતૃઓને સ્વર્ગમાં લેવા
દેવોનો વધ દેવ કરતા નથી. ”

રામને મનમાં કોઈ ચમત્તે, આ વચ્ચેજાને મારવા જોઈએ. ઠીક છે, કામ આજનાં આ કુટુંબી પાદ બરી નાખેલો. એમ સંકલ્પ કરી આગળ ચાલ્યા તેમાં એક ડાસી અને એક જોકરી સાથે મળ્યા. ડાસીની ડોક ડગમગતી જોઈ રામએ પૂછ્યું—

“આ ડાસી માથું કેમ પુણાવતી હતી ?”

કિં નન્દી ? કિં મુરારિ ? કિમુ રતિરમણ ? કિં દુર ? કિં કુવેર ?
કિં વા વિધાધરોડસૌ ? કિમયં સુરપતિ ? કિં મિથુ ? કિં વિધાતા ?
નાયં, નાયં, ન વાયં, ન લાલુ, નહિ, ન વા, નાવિ, નાસૌ, ન લૈય,
જોડાં કરું પ્રવૃત્તઃ સ્વયમિહ હિ હમે । મૂપતિર્મોજદેયઃ ॥ ૧ ॥

“જોકરી પૂછે છે—મા ! આ કોણ, નંદી ? ના. વિષ્ણુ ? ના. કામ-
દેવ ? ના. સંકર ? ના. કુબેર ? ના. વિદ્યાધર ? ના. દંદ ? ના. ચંદ્ર ?
ના. ખમ્બા ? ના. આપુ ! આતો કોણ કરવા નીકળેલા જોજ મૂપતિ છે.”
આવી રીતે ડાસી માથું પુણાવી ખમ્બાની નાં પાડે છે. અને ખરે શ્વ-
રૂપ સમજાવે છે.”

આ સાંભળી રામનો રાગ ઉડી ગયો. અત્યંત પ્રસન્ન થયો. “શ્રી-
માન મુજરાજે મને ઉછેર્યો છે તેને કેમ મરણ ?”

એક દિવસે રામ શીશ્વર કરવા ગયો હતો. ધનપાળ સાથે હતો.

ખાજ—કિં કારણં તુ ધનપાલ મૃગા વદેતે
ધ્યોમોત્પતન્તિ ચિત્તિલક્ષ્મિ મુચં પરાદાઃ ? ।

ધનપાલ—દેવ ત્વદગ્રવચ્ચકિતાઃ પ્રયિતું સ્વગાતિ-
મેકે મૃગાદુમૃગમાદિપરાહમન્યે ॥ ॥

[ખાજ—ધનપાળ ! આ મૃગે કેમ આશ્ચર્યમાં રૂંદે છે, ને આ મૃગે
જોય કેમ ખરો છે ?

ધનપાળ—મનુસજ ! તમારા શરીરથી જલ્ય પડેલા મૃગ પોતાની
નાના બધા ચંદ્રમાં રહેલા મૃગને દારણે જવા ઉપર રૂંદે છે. ને મૃગે
આદિવસદ (પરાદાવતારી વિષ્ણુ) ની મદદ સામગ્ર જોય ખરે છે.]

જાણે બાજુ માગે એક દરજી વીધું અને ધનપાળ સાથે વર્જોનની
ઉપરથી જતુ. ધનપાળ તરણી જવાય મળ્યો—

સ્વાતલં વાનુ તથાચ પૌરુષં કુર્તાનિરેવાદારણો દ્યારોપવાન ।
નિહન્યતે વદ્ધટિનાપિ દુર્બલો હતા મહાકલ્પમરાગકં જગન્ ॥

[નારું પુરુષાર્થ જલ્પનમમાં જાય, આ નીતિ છે ? શરણાગત નિર્દોષ અને દુર્ભાગને મળવાન મારી નાખે છે. અરેરે ! જગત્ અસાચક ચર્ચ થયું છે]

મહારાજ ! વૈરિણાપિ હિ મુચ્યન્તે પ્રાણાન્તે તુળમક્ષણાત્ ।
તુળાહારા સદૈવૈતે હન્યન્તે પશવઃ કથમ્ ? ॥ ॥

“વનપાળ ! તું આ શું બોલે છે ? ભાન છે ?”

[નિદોષી તરણું લેવાથી શત્રુઓ જતો કરે છે. તો હંમેશાં તરણું પાત્રનાર પશુઓ શા સાર મારવા જોઈએ ?] શ્રી ભોજનું હૃદય દયાદ્રેષ્ટુ પશુના આંગી નાંખ્યું ‘આવા નિર્દોષ પ્રાણીઓને નહીં મારવા’ મરન પાત્રની સીધર ન કરવાનું પણ કીધું.

સગાદેવર મહાદેવના મંદિરમાં મરોન્સવ પ્રસંગે રાગ્નજો મિત્રને કહ્યું—

“ મિત્ર ! તારા દેવો પવિત્ર નથી, અપવિત્રજ છે. ”

“ જે અપવિત્ર હોય તેણે પવિત્ર થયું જોઈએ. પણ શ્રી છનતો મરણ પવિત્ર છે. ”

દેવમાં રાગ્નની દષ્ટિ રતિને હાથ નાળી દેના ક્રમદેવની મર્તિયર ના, પત્રાવરને કારણ પૂછ્યું.

વનપાળ—સ एष भुवन्त्रयप्रथितसंयमः शङ्करो

विमर्ति वपुषाधुना विरहकातरः कामिनीम् ।

अनेन किल निजिता वयमिति प्रियायाः कर्म

करेण परितापयन् जयति आतहास्तः स्मरः ॥ ॥

[વિરોધ વશ બુવનનાં પ્રતિષ્ઠિત સંયમી ભગવાન શંકર પણ સિવાના કામ કરતા પડે કરી નાંખે છે. કહે, એને પણ આપણે દેવા છતાં સીધા ને નહીં, એમ કહી પૂછી થોડો કમરવિના હાથના તાળી દે છે.]

એક મિત્રે રાગ્નને પત્રાવરને કહ્યું—

[શંકરના પત્રાવરને કારણે દેવો સી ખાતો ? કહે, પ્રત્યેક પાત્રના અવરુદ્ધ કામ આ મરનપત્રીનાં હાથરૂપના માર આરણ્યનાં કો પાત્રોને હું કદાર નોંધીશ ?] રાગ્નની પત્રાવર એ દલીલ આપે ને તે નોંધી નીચરવાનું કહે છે કહે છે ને વિચારવું. અમર પાત્રોનાં પત્રાવરને જોઈ પાત્રોનાં પત્રાવરને બુદ્ધિ રમવા કહે,

અહીં અમુકામણિ અંથને આધારે “યુક્તિમાર્ગા ત્રયોદશી” એ પ્રકરણ ઉપરથી રાજના પ્રેમનો જ્ઞાન - ભૈરવપત્ર પર સખી માટેના પિંડામાં મુકેલો, અને પોતાને ઘેર ગયો.

રાજને વિચર થયો. “ચર જારણામાંથી ગમે તે એક જારણ સખ્યું” દર્શો. તેથી જે જારણથી હું નીકળું તેમ કદાચ કાકાદીવ ન્યાયની સખેશું નીકળે તો ?” તેથી તેણે ઉપરના ભાગમાં બાંકું પાડ્યું. નીમરણી મુકી ઉપર ચડી બહાર નીકળ્યો. ધનપાત્ર આવ્યો. માટીના પિંડામાંથી બીટી કાઢીને ચાંચી. “રાજ ઉપર બાંકું પાડીને બહાર નીકળ્યો.” આ આશરો જોઈ રાજ અતર્પ દિગ્ભ્રમ થયો.

એક વખતે સેતુબદ્ધ રામેયેરની પ્રશસ્તિ ઉતરાવી તેમાં ૭ શ્લોક પંક્તિએ બરોબર વીંચ્યા. તેમાંના ધનપાત્રને બરોબર અંગન કરવા બે અને ત્રણ પદો આપવામાં આવ્યા.

હરશિરશિરાંત્રિ પાનિ રેહુદરિ હરિ તાનિ તુર્ધાન્ત મુખપારેઃ ।

બીજા—

જ્ઞાતા તિષ્ઠતિ યુન્તલેશ્વરમુતા ચારાક્ષરજ્ઞસ્યસુ-
ર્ધનનાથ જિતા નિશા કમલપા દેવી પ્રમાણાય ચ ।

ઇત્યન્તપુરચારિવારઘનિતાધિજ્ઞાપનાનન્તરં

ધનપાત્રે નીચે પ્રમાણે પૂર્નિ કરી—

અધિક્ષાતુ વિપમઃ પુરાહુતાનાં ચિલસતિ જન્તુષુ કર્મ્મણાં વિપાકઃ
સ્મૃત્યા પૂર્વ્યમુરં વિધાય વહુશો કપાણિ મૂવોઽમજજ ॥ ૨ ॥

કિર તામના રૂપિને આ સાંજળી પુરુષ દસતું આવ્યું. “બરો ! આનો જોનો હર્મ વિપાક પ્રાધાન્ય માનનારા છે. તેની મૂનમાં શિક્ષે જોડી નીખ્યું.”

ધનપાત્ર—ભુજો, બરોબર બેસાડતાં તે પ્રમાણેજ અંશરો નીકળે તો !”

અહીં અમુકામણિ—આ અંથને માટે એમ સંભળાવ છે કે તેમાં ત્રિશગ વિવેકજ્ઞાન થઈ શકે તેવા પ્રયોગો છે. સાંભળવા પ્રમાણે વડાદરા સેનકલ કાવજેરીમાં બે દીકરા સાથે કેટલોક ભાગ છે. તેના પરથી હિંદત મદદ-ભીલન નામનો અંથ છુટે જયમે રમણે મળે છે, તેમાં ૪૫ પ્રકારના છે. સારુઆતની સંજ્ઞા કંઈક વિચિત્ર છે. જે જીવામાં આવતી છે તે પ્રેતો અમુક વધારે છે. એટલે સંસ્થિત કરવી મુશ્કેલ પડે છે.

લેખક

[તાં. પુરુષાર્થ જલ્પનમમાં. જાય, આ નીતિ છે ? શરણાગત નિર્દોષ
મને દુર્જનને ગળવાન મારી નાખે છે. અરેરે ! જગત્ અદોષક શું
થાયું છે]

મહારાજ ! વૈરિણાપિ હિ મુચ્યન્તે પ્રાણાન્તે તુળમક્ષણાત્ ।
તુળાહારા સદૈવૈતે હન્યન્તે પશવઃ કથમ્ ? ॥

“ધનપણ ! તું આ શું બોલે છે ? ભાન છે !”

[નિદોષી નરણું લેવાથી શત્રુઓ જતો કરે છે. તો દંભેશાં તરણક
જગત્તર પશુઓ શા સારૂ મારવા બેઠ્યાં ?] શ્રી ભોજનું હૃદય દયાક
ન, ધનુષ બાંગી નાંખ્યું ‘આવા નિર્દોષ પ્રાણીઓને નર્સી મારવા’ મર-
તોન શ્રીમાર ન કરવાનું પશુ લીધું.

મહાદેવેશ્વર મહાદેવના મંદિરમાં મહોત્સવ પ્રસંગે રાત્રીએ મિત્રને કહ્યું—

“ મિત્ર ! તારા દેવો પવિત્ર નથી, અપવિત્રજ છે. ”

“ જો અપવિત્ર હોય તેણે પવિત્ર થયું ” બેઠ્યાં. પણ શ્રી છનતે
મન પરિવર્ત છે. ”

તેમનાં સન્નતી દટિ રતિને લાય નાળી દેતા અમદેવનું મર્તિપર
પ્રેમ લખને કારણ પૂરવું.

વનપાત્ર—ન ણ્ય મુવત્રયપ્રથિતસંયમઃ શક્તો

વિનર્તિ વપુષાધુના વિરહકાતરઃ કામિર્નામ ।

અનેત કિલ્લ નિર્મિત્તા વયમિતિ પ્રિયાયાઃ કરં

કરેણ પરિભાષ્યન્ ડયતિ જાનહામ્ઃ સ્મરઃ ॥ ॥

[વિનંતી શત્રુ જુવનનાં પ્રતિષેધ સંયમી જગત્તર શંકર પણ વિરહ-
કાતર પવન પરી રાતે છે. કરે. એને પણ આપણું દેવા છતાં લીધા
કેવળ ને લાગે એમ કહી ખુદી મરેલા સ્મરરતિના લાયના નાળી દે છે ।

એક વિનંતી શક્તિને પાન નાંખે કહ્યું—

[વનપાત્ર ! તું ભાનુ જાન છે તેના દા. આજના કંઈ પ્રેમના
પાત્ર ન્યયક હોય આ સુચનરતીઃ ટેમરપૂન્ય માર મારવાનાં ન
પરિવર્તિત ને અદોષ નોંધવું ?] સન્નતી શત્રુએ એ કહી કે માર
માર નાંખે ને અદોષ નોંધવું કરે. એ કહે. ને વિરહવત્ર જગ
જાનને નાંખે. જગત્તર શત્રુ પાત્રને વનપાત્ર શત્રુ રતિને લીધા

અહીં અગ્રામણિ મંથને આધારે “યુક્તિમાત્રા ત્રયોદશી” એ પ્રકરણ ઉપરથી રામના પ્રશ્નનો જવાબ ભોજપત્રપર લખી માટીના પિંડમાં મૂક્યો. અને પોતાને ઘેર ગયો.

રામને વિચર થયો. “અર બારણામાંથી ગમે તે એક બારણું લખ્યું હશે. તેથી જે બારણેથી હું નીકળું તેજ કદાચ કાકતાલીપ ન્યાયથી લખેલું નીકળે તો ?” તેથી તેણે ઉપરના ભાગમાં બાંકું પડાવ્યું. નીચરથી મૂકી ઉપર ચડી બહાર નીકળ્યો. ધનપાગ આવ્યો. માટીના પીંડામાંથી ગીદી કાઢીને પાંચી. ‘રામ ઉપર બાંકું પડાવીને બહાર નીકળશે.’ આ આશંકા જોઈ રામ અચ્ચાં દિગ્મુદ્ધ થયો.

એક વખતે સેતુબંધ રામે ચંદ્રની પ્રશસ્તિ ઉતારાવી તેમાં ૭ શ્લોક અંતિમાં બેસાડી નાંખ્યા. તેમાંના ધનપાગને બેસાડી મંગલ કરવા બે અને ત્રણ પદો આપવામાં આવ્યા.

हरद्वारद्वारांति यानि देहद्वारि हरि तानि मुठन्ति गृध्रपादैः ।

બીજા—

आवा निष्ठति सुन्तलेभ्वरमुत्ता वागह्वयजस्यसु-
धनेनाद्य जिता निशा कमलया देवी प्रसादाद्य च ।
इत्यन्तपुरवारिधारवनिताविष्ठापनानन्तरं

ધનપાગે નીચે અમાણે પૂર્ન કરી—

अयित्वलु विषमः पुराकृतानां विलसति जन्तुषु कर्मणां विषाकः
स्मृत्या पूर्वसुरं विधाय बहुतो रूपाणि भूपोद्मजम् ॥ ३ ॥

ફિર નામના કપિને આ સાંભળી પુષ્કળ દસતું આવ્યું. “બટો ! આનો જોતો કર્મ વિષાક પ્રધાન્ય માનનારા છે. તેની પૂતમાં સિક જોડી નીખે.”

ધનપાગ—ભુજો, બેસાડનાં તે પ્રમાણેજ અપૂરો નીકળે તો !”

અહીં અગ્રામણિ—આ મંથને મારે એમ સંભળાય છે કે તેમાં ત્રિશાળ વિષાકજાન થઈ રહે તેવા પ્રયોગો છે. સાંભળવા અમાણે યદ્યદ્વા સેનના રાજાંતરીમાં બે ડીપ સાથે કેટલેક જામ છે. નેના પછી હિલ મંદિ-
નીસન નામનો મંથ હુરે ઇચ્છે સ્થિત મળે છે, નેમાં જુ પ્રકારના છે. દરબાનની સંજ્ઞા કંઈક દિષ્ટ છે. જે બેચમાં આવી છે તે પ્રયોગ અમારુ જવારે છે. એટલે અંદરિન કરવી મુકેય પડે છે.

[તાઈ, પુરુષાર્થ જલ્પનમમાં જાય, આ નીતિ છે ? શરણાગત નિર્દોષ અને દુર્બળને મળવાન મારી નાખે છે. અરેરે ! જગત્ અસંગત થઈ ગયું છે.]

મહારાજ ! વૈરિણાપિ હિ મુચ્યન્તે પ્રાણાન્તે તૃણમક્ષણાત્ ।
તૃણાહારા સર્વૈવૈતે હન્યન્તે પશવઃ કથમ્ ? ॥ ॥

“ધનપાળ ! તું આ શું બોલે છે ? ભાન છે ?”

[મહોમાં તરણું લેવાથી શત્રુઓ જતો કરે છે. તેા હંમેશાં તરણું ખાંતોર પશુઓ શા સાર મારવાં જોઈએ ?] શ્રી ભોજનું હૃદય દયાદ્રવ્ય ધનુષ ભાંગી નાખ્યું ‘આવા નિર્દોષ પ્રાણીઓને નહીં મારવા’ મરણાંત ક્ષીકાર ન કરવાનું પશુ લીધું.

મહાકાળેશ્વર મહાદેવના મંદિરમાં મહોત્સવ પ્રસંગે રાજ્યએ મિત્રને કહ્યું—

“ મિત્ર ! તારા દેવો પવિત્ર નથી. અપવિત્રજ છે. ”

“ જે અપવિત્ર હોય તેણે પવિત્ર થવું જોઈએ. પણ શ્રી જનતેજ સદા પવિત્રજ છે. ”

તેવામાં રાજ્યની દષ્ટિ રતિને હાથ તાળી દેતા કમ્બોધનના મૂર્તિપર પડી, ધનપાળને કારણ પૂછ્યું.

ધનપાળ—સ एष भुवनत्रयप्रथितसंयमः शङ्करो

विभर्ति वपुषाधुना विरहकातरः कामिनीम् ।

अनेन किल निर्जिता वयमिति प्रियायाः करं

करेण परिताडयन् जयति जातहासः स्मरः ॥ ॥

(પ્રિયે ! ત્રણ ભુવનમાં પ્રસિદ્ધ સંયમી ભગવાન શંકર પશુ નિરહા-
કુળ થઈ પાસે સ્ત્રી રાખે છે. કહે, એને પણ આપણે દેવા છતી લીધા
છે ! લે તાળી. એમ કહી ખુશી થયેલો સ્મરરતિના હાથમાં તાળી દે છે)
એક દિવસે રાજ્યએ ધનપાળને કહ્યું—

“ ધનપાળ ! તું સાચું બોલે છે તેની શી ખાતરી ! કંઈ પ્રયોગ
ખતાવ. અથવા કાક, આ સરસ્વતીકાંઠાભરણના ચાર ચારણમાંથી કયે
ચારણેથી હું બહાર નીકળીશ ? ” રાજ્યની ધારણા એ હતી કે ચાર-
માંથી ગમે તે ચારણેથી નીકળવાનું કહેશે જે કહેશે તે શિવાયને ખાતર
ચારણેથી નીકળી ધનપાળને જુદો પાડે. ધનપાળે જુદો રસ્તો લીધો,

અહુઃચ્યુડામણિ અંધને આધારે “લુચિમાર્ગાં ત્રયોદશાં” એ પ્રકરણ ઉપરથી રાજના પ્રખરો જ્ઞાન જોજખતપર સખી માટીના પિંડમાં મૂક્યો. અને પોતાને ઘેર મણો.

રાજને તિર મણો. “ચર જારણામાંથી મને તે એક બારણું સખ્યું હશે. તેથી જે બારણુંથી હું નીકળું તેજ ક્ષય પ્રકાશીત ન્યાયની મહેતું નીકળે તો ?” તેથી તેણે ઉપરના જામમાં જાંકું પડાવ્યું. તીમરણી મુઠા ઉપર ચડી બહાર નીકળ્યો. ધનપાળ આજ્યો, માટીના પિંડમાંથી ચાલી પ્રકાશ પાંચી. ‘રાજ ઉપર જાંકું પડાવીને બહાર નીકળ્યો.’ આ આશરે જોઈ રાજ અર્થ દિગ્મટ થયો.

એક વખતે સેતુબંધ રામેયરની પ્રશસ્તિ ઉતરાવી. તેમાં ૭ મોક પંક્તિએ બરોણર વાંચ્યા. તેમાંના ધનપાળને બરોણર મંગલ કરતા બે અને ત્રણ પદો આપવામાં આગ્યા.

દરશિરંશિરાંન્તિ યાનિ રેતુરેરિ હરિ યાનિ સુઠન્તિ મુખપાર્દૈઃ ।

બીજા—

જાતા તિષ્ઠતિ સુન્તલેશ્વરમુતા ચારાજ્જગ્ગસ્વમુ-
પૂર્વેનાય જિતા નિશા કમલયા લેલી પ્રસાદાપ ચ ।

દસન્તપુરચારિવારવનિતાવિજ્ઞાપનાનન્તરં

ધનપાળે નીચે પ્રમાણે પૂર્ન કરી—

અયિચ્છલુ વિષમઃ પુણ્યકૃતાનાં વિલસતિ જન્તુષુ કર્મણાં વિપાકઃ
સ્મૃત્યા પૂર્વસુરં વિધાય વહુશો કૃપાણિ મૂલોદ્ભવતઃ ॥ ૨ ॥

કિર તામના દિપિને આ સાંભળી પુજ્ય હસતું આવ્યું. “બહે ! આતા જોનો કર્મ વિપાક પ્રાધાન્ય માનનારા છે. તેની પૂનમાં નીકળેલી નાંખ્યું.”

ધનપાળ—સુઓ, બરોણર વિમાલતા તે પ્રમાણેજ અશરો નીકળે તો !”

અહુઃચ્યુડામણિ—આ અંધને મારે એમ સંભળાય છે કે તેમાં ત્રિશગ વિષયકજ્ઞાન થય શકે તેજ પ્રયોગ છે. સાંભળના પ્રમાણે બરોણર સેન્દ્રા જાયએરીમાં બે દીપ્ત સાથે કેટલોક ભાગ છે. તેના પરથી હિલત ચંદ્રા-નીલન નામનો મંથ હુટે જાયે રચલે મળે છે, તેમાં જ પ્રસારણ છે. શરૂઆતની સંજ્ઞા કંઈક કિલટ છે. જે જોવામાં આવી છે તે પ્રતો અમુક વખતે છે. એટલે સંકલિત કરવી મુશ્કેલ પડે છે.

સેખક

[તાડે પુરુષાર્થ જાણનામાં જાય, આ નીતિ છે ? શરણાગત નિર્દોષ અને દુર્ભણને ગળવાન મારી નાખે છે. અરેરે ! જગત્ અસાધક થઈ ગયું છે]

મહારાજ ! વૈરિણાપિ હિ મુચ્યન્તે પ્રાજાન્તે તૃણમક્ષણાત્ ।
તૃણાહારા સદૈવૈતે હન્યન્તે પશવઃ કથમ્ ? ॥ ॥

“ધનપાળ ! તું આ શું ખોલે છે ? ભાન છે ?”

[મોમાં તરણ લેવાથી શત્રુઓ જતો કરે છે. તો દંમેશાં તરણ ખાનાર પશુઓ શા સારૂ મારવા જોઈએ ?] શ્રી ભોજનું હૃદય દયાદ્રેયું ધનુષ ભાંગી નાંખ્યું ‘આવા નિર્દોષ પ્રાર્થુઓને નહીં મારવા મરણાંત સીધાર ન કરવાનું’ પણ લીધું.

મહાકળેશ્વર મહાદેવના મંદિરમાં મહોત્સવ પ્રસંગે રાજાએ મિત્રને કહ્યું—

“ મિત્ર ! તારા દેવો પવિત્ર નથી. અપવિત્ર જ છે. ”

“ જે અપવિત્ર હોય તેણે પવિત્ર થવું જોઈએ. પણ શ્રી જનતાદેવ સદા પવિત્ર જ છે. ”

તેવામાં રાજાની દષ્ટિ રતિને હાથ તાળી દેતા કામદેવની મૂર્તિપર પડી, ધનપાળને કારણ પૂછ્યું.

ધનપાળ—સ एष भुवनत्रयप्रथितसंयमः शङ्करो

विमर्ति वपुषाधुना विरहकातरः कामिनीम् ।

अनेन किल निर्जिता वयमिति प्रियायाः करं

करेण परिताडयन् जयति जातहासः स्वरः ॥ ॥

(પ્રિયે ! ત્રણ ભુવનમાં પ્રસિદ્ધ સંયમી ભગવાન શંકર પણ વિરહા-કુળ થઈ પાસે સ્ત્રી રાખે છે. કહે, એને પણ આપણે દેવા છતી લીધા છે ! લે તાળી. એમ કહી ખુશી થયેલો સ્મરરતિના હાથમાં તાળી દે છે) એક વિસ્તે રાજાએ ધનપાળને કહ્યું—

“ ધ. પાળ ! તું સાચું ખાતે છે તેની શી ખાતરી ? કહે પ્રયોગ બનાવ. અથવા કહે, આ સરસ્વતીઃદાસરણના ચાર આરણ્યમાંથી કેવો આરણ્યથી હું બહાર નીકળીશ ! ” રાજાની ધારણા એ હતી કે ચાર-સાંથી ગમે તે આરણ્યથી નીકળવાનું કહેશે જે કહેશે તે શિવાયન ખાતે આરણ્યથી નીકળી ધનપાળને જુદા પાડે. ધનપાળે જુદો રસ્તો લીધો,

અહિંચ્યુડામણિ મંથને આધારે “લુહિમાંગા ત્રયોવર્ણી” એ પ્રકરણ ઉપરથી રાજના પ્રશ્નનો જવાબ જોઈપર સખી માટીના પિંડમાં મૂક્યો. અને પોતાને મેર મયો.

રાજને વિચર થયો. “ચર જારણમાંથી મને તે એક બારણું લખ્યું હતું. તેથી જે બારણેથી હું નીકળું તેજ દ્વાર પ્રાકૃતીય ન્યારથી સખેસું નીકળે તો ?” તેથી તેણે ઉપરના લાગમાં બાંકું પડાવ્યું. નીમરણી મુકા ઉપર ચડી બહાર નીકળ્યો. ધનપાગ આવ્યો. માટીના પીંડમાંથી બીજી કાઠીને વાંચી. ‘રાજ ઉપર બાંકું પડાવીને બહાર નીકળ્યો.’ આ અપારો ક્રોધ રાજ અધર દિગ્મુદ થયો.

એક વખતે સેતુબ્રજ રામેશ્વરી પ્રસન્નિ ઉતારી તેમાં ૭ સોડ પડિનાએ બરોબર વાંચ્યા. તેમાંના ધનપાગને બરોબર મંગલ કરવા બે અને ત્રણ પરી આપવામાં આવ્યા.

हरद्वारशिवांसि यानि रेजुर्हरि हरि तानि तुदन्ति शुभपादैः ।

બીજા—

आता निष्ठति सुन्तलेभरमुता चाराह्यराजस्यसु-
चनेनाय जिता निशा कमलया देवी प्रसाद्याय च ।
इत्यन्तपुरचारिधारवनिताविज्ञापनानन्तरं

ધનપાગે નીચે પ્રમાણે પૂર્નિ કરી—

अयिखलु विषमः पुराकृतानां विलसति जन्तुषु कर्मणां विपाकः
स्मृत्या पूर्वसुरं विघाष बहुशो कृषाणि भूपोऽमजत् ॥ २ ॥

કિર તામના કપિને આ સાંભળી પુષ્કળ દસતું આપ્યું. “અરો ! અનિ નેનો કર્મ વિપાક પ્રાધાન્ય માનવારા છે. તેની મૂનમાં કીક જોડી નીખ્યું.”

ધનપાગ—જુઓ, બરોબર બેસાડતાં તે પ્રમાણેજ અપારો નીકળે તો ?”

અહિંચ્યુડામણિ—આ મંથને માટે એમ સંભળાય છે કે તેમાં ત્રિશળ વિષમકતાન થઈ શકે તેવા પ્રયોગો છે. સાંભળવા પ્રમાણે વડોદરા સેન્ટ્રલ લાયબ્રેરીમાં બે દ્રીઝ આવે કેટલોક જામ છે. તેના પરથી ઉદ્ભવ મંદા-નીસન નામનો મંથ છુટે જવાયે રથને મળે છે, તેમાં ૪૫ પ્રકારના છે. સક્રિયાતની સંખ્યા કંઈક ડિઝટ છે. જે જિવામાં આવી છે તે પ્રનો અગ્રક વધારે છે. એટલે સંકલિત કરવી મુશ્કેલ પડે છે.

[નારદ પુરુષાર્થ જલ્પનમમાં. જાણ, આ નીતિ છે ? શરણાગત નિર્દોષ અને દુર્જનને મળવાનું ભારી નાણે છે. અરેરે ! જંગલ અરણ્યક થઈ શકે છે.]

મહારાજ ! વૈરિણાપિ હિ મુચ્યન્તે પ્રાણાન્તે તૃણમક્ષણાત્ ।
તૃણાદારા સદૈવૈતે હન્યન્તે પશવઃ કથમ્ ? ॥ ॥

“પશુઓ ! તું ગા શું ખોલે છે ? લાન છે ?”

[ન્યેમા નરણું લેવાથી શત્રુઓ જતો કરે છે. તેો દંભેશાં તરણી જાણે પશુઓ શા શરૂ મારવા બેઠાં છે.] શ્રી ભોજનું કલ્પ દયાદેવ, પશુઓમાંથી નાંખ્યું ‘આવા નિર્દોષ પ્રાણીઓને તરફી મારવા’ મર્યાદા નથી. તરફી કરવાનું પણ લીધું.

મહારાજ તર મહાદેવના મંદિરમાં મર્યાદાન પ્રસંગે રાજાઓ મિત્રને કહ્યું-
“નિષ્ઠા ! તારા દેવો પવિત્ર નથી, અપવિત્ર છે. ”

તે અપવિત્ર હોય તેણે પવિત્ર થયું બેઠાં. પણ શ્રી છત્રને મારવા નહિ શકે.

તેમના મહાદેવની દષ્ટિ રીતે ત્રાથ તાળી દેના કામદેવની મર્યાદા પવિત્ર અને કલ્પ દયાદેવ.

વેદોક્ત—અ પય મુચ્યન્તયપ્રથિતમંયમઃ શક્તો

વિભર્તે વપુસાવુતા વિગ્રહકાતરઃ કામિર્મામ ।

અનેત વિન્દ વિહિન્તા તયમિતિ પ્રિયાયાઃ કરં

કરંય પમિન્તાવ્યન્ત અવન્તિ આતહાન્તઃ સ્મરઃ ॥ ॥

ધનપાળેની આ સંખે શાંભળી શક્યા નહિ. તેને મળેલા કંઠાળો આગી. અને બોલી મૂકો—

“મદારાજ ! આશ્વિની ! દુષ્ણા પ્રાગમાં મદિરા નાખવા નેત્રું
જાતે. ક્યાં સૂઈ, ક્યાં ખજુઓ, ક્યાં સરસવ, ક્યાં મેરૂ ? ક્યાં દાગ, ને
ક્યાં કનક ? ક્યાં ધવરો ને ક્યાં કપવટ ?”

અમુક ! કેવે સેવાવિશેષં યે ન જાનન્તિ ઠિજિહ્વનામ્

યાન્તો દીનકુલ્લાઃ કિં તે ન લજ્જન્તે મનોરિણામ્ (નિઘં

મંજરી પ્રસ્તાવનામાં ૧૦ મી 'શ્લોક')

(કોઈ નાગની સેવા વિશેષને ન સમજનાર દિનકુળના સર્પપણ પામેલા
સર્પો વિદ્વાનોમાં દાસ્યપાત્ર નથી ? એવ. દેવારી બીજો અર્થ—સાધાર,
જાદાર અને સાધારમાં બેઠ નહિ જાણનારા નીચકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા
દિહ્વિજ્ઞ (કપટ) રાખના હશે, તેઓ મું ગણ્યા માણ્યોની શરમાતા
તરીકે દેખાશે.)

બોલતા કેસની અરવિ થઈ.

“અરે મમ્ ! લોબી ! લોલચૂ ! વતે મું કહે ? ક્યાં ! બોગમ
કેટલું હજી.”

એમ કહી પુરતક પાસેની 'સગડી' પર મુકવું. અર્થ સરસરાદ
ખજી મૂકો.

ધનપાળે વરાળ સદી—

માન્ડવિડમિ કિમન્નં મગ્ગસિ કષ્ણેણ વિષ્ણર્તમ્મિ ।

ધનપાલંપિ ન મુંયસિ યુષ્ણામિં સયંચણં વક્ષો (?)

(એક રથને આવે છે એવું છે.—“યસ્ય મંસા મંથા બેનારી નેમાણ
નામ પર ચડાવ્યા હતા મુંબલું ! આપને સતોષ ન થયો ! અને રસાદમ
ક્યામાં રસજાનિ કરવાનું પણ ચૂકના નથી ?” આ પ્રમાણે ઉદ્ભવ
દેવારી બોલતાજે ધનપાળે કેટલાક મંથા બેનારી આવ્યા હશે ? અને
બોલતી મંથાર નરીકે પણ પ્રસિદ્ધી કરાવી હશે ? આવે સરદ દા-
રિયત થશે રસજાનિક છે.)

પરંપર ધનપાળને આરી એક મોટો આઘાત થયો. જાણ્યું પડી
આવે મંથ સખરાનું કેમ એ સારસ બેઠું નહોતું. કેમકે મથ કરતાં
પછ રચના કારિયાને સહેલી પડે છે. એટલાજ આરે સરદન સારિયામાં
જમ મંથા મિરચ છે. સરદરી કરતાં પ્રમાણમાં મોટો, અપૂર્વ કપડા

હિર—અને ન નીકળેતો ?”

ધનપાળ—આજથી કવિતા કરવાનું જ બંધ પડી શું ?”

બોલે જરાજર તપાસ કરાવી. તો તે પ્રમાણે જ હતું. ધનપાળને
જાણ થયો.

આ અને બીજા પણ કેટલાક પ્રસંગો છે. પણ જાણ વિસ્તાર થવાથી
આપણા નથી. છતાં આઓએ પ્રત્યક્ષ અભિપ્રાયથી પ્રભાવક ચરિત્ર વિશે
અભિપ્રાયોની નોંધ લેવા.

ધનપાણી આ શબ્દો સાંભળી શક્યા નહિ. તેને બંધોર દેવાની આજ્ઞા. અને બોલી ગયા—

“મદાસજ ! મુલેસાધીસ ! દુધના પાનમાં મરિસ નાંખવા જેવું થયેલ. ક્યાં મુલું, ક્યાં ખજુડી, ક્યાં સરસવ, ક્યાં મેરૂ ? ક્યાં દાન, ને ક્યાં દનસ ! ક્યાં પટ્ટી ને ક્યાં ટંપટસ !”

અહા ! કોયે સેવાવિદોષં યે ન જાનન્તિ છિગિહનામ્

વાન્તો હીનકુલાઃ કિં તે ન લજ્જન્તે મનોવિષ્ણમ્ (નિમક

મંજરી પ્રસ્તાવનામાં ૧૦ માં શ્લોક)

(કોય નામની સેવા વિદોષને ન સમજનાર હિનકુળના સર્પપણ પામેલા સર્પો વિદ્વાનોમાં હુસ્વપાન નથી ? શ્લેષ દેવાથી બીજો અર્થ—સાકર, પક્ષર અને સમ્પદમાં જોઈ નહિ જાળનારા નીચાકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા દિગ્દંતીના (કપટ) રાખના. દશે, તેઓ મું ઘણા માણસોની સરમાતાં નહીં હોય ?)

જોજના કોમની અરધિ યક્ષ.

“અરે ‘મખ’ ! જોખી ! લાગ્યું ! તને મું કહે ! મું આ ! જોમખ જટનું કમ.”

.. એમ કહી પુરતક પાંચેની સગડી પર ચુક્યું. મંચ સંરસરાંદ ભગી ગયો.

ધનપાણે વરાળ ઠાલી—

માત્રવિડલિ કિમન્નં મંદ્રસિ કલેષે નિશ્ચરત્તમિં ।

ધનપાલેષિ ન મુંચસિ પુષ્પાગિં સઘંચણં કસો (!)

(એક સ્થળે આવે ઉલ્લેખ છે—“ધંખા બધાં પ્રથો બનાવી તમારા નામ પર મગાયા છતાં શરૂનાં આપને સતોષ ને થયો ? અને રસાદય ક્યામાં રસમુનિ કરવાનું પશુ ચૂકતા નથી ?” આ પ્રમાણે ઉલ્લેખ દેવાથી જોજરાજને ધનપાણે કેટલાક પ્રથો બનાવી આપ્યા હશે ? અને જોજની મંચકાર તરીકે પણ પ્રસિદ્ધી કરાવી હશે ? આવે સદેહ ઉપસ્થિત થયો સ્વભાવિક છે.)

ખરેખર ધનપાણે આથી એક મોટા આઘાત થયો. જાણુસદ પછી આંચા મંચ લખવાનું કામ એ સાદસ ખેડ્યું નહોતું. કેમકે મચ દરતા પછ રચના કરિઓને સંદેહી પડે છે એટલાજ માટે સંસ્કૃત સાહિત્યમાં મુલ્ય પ્રથો વિરલ છે. કાદ નરી કરનાં પ્રમાણમાં મોટા, અપૂર્વ કલ્પના

ભંડાર, અને તેના પૂર્વના ગદ્યકારોમાં આવેલા દોષોથી દૂર રહેલો, છતાં સર્વસ્વ ગ્રંથ ક્ષણવારમાં હતો નહોતો યદ્ય ગયો ને ધનપાળ ઘેર ગયો ત્યારે ઉતરી ગયો હતો. ખાવું પીવું, સ્નાન પૂજન તો સાંભરેજ શાની બેઠકમાં જઈ જાગૃત પર પડ્યો. અને લાંબો યદ્ય ઉંધુ ધાલી સુતો, કોઈ સાથે બોલતો નહિ, જવાબ આપતો નહિ. તેમ ચિંતાને લીધે ઉંધ પડે તેની આવે ?

તેવામાં લાડકવાઈ તેની પુત્રી આવી. તેની ઉંમર નાની હતી. તેનું મુઠ્ઠમુખ જોનારને મનોમુઘ બનાવતું હતું. અને તેના તરફ વાતસલ્ય ઉત્પન્ન કરાવતું, તેના નેત્રો અને લલાટ તીક્ષ્ણ બુદ્ધિની સાક્ષી પુરતા હતા. બાપુ હજી આજ્યા નહીં, ભોજનનો અવસર વીતવા આવ્યો, સ્નાન પણ કર્યું નથી. શું થયું હશે ? આ ચિંતાથી તે ઉતાવળી ઉતાવળી આવતી હતી, અને તેની ચપળ આંખ પિતાને શોધતી હતી. પ્રથમતો સ્મિતમુખે પાસે આવી. પણ કુદરત સાથે બેલતા સદા આનંદી પિતાનું અવસ્થાનતર તેના ખ્યાલમાં એકાએક આવી ગયું. તેને સ્હેજ ભય લાગ્યો, પાસે આવી, વાંસા પર હાથ મુકી મુખ પિતાના મુખ તરફ લઈ જઈ શાંત અવાજે બોલી—

“ બાપુ ! ઓ બાપુ ! આજ આમ કેમ ? આમ ? ”

જવાબ ન મળ્યો. ફેર પૂછવા પ્રયત્ન કર્યો.—

“ બોલોને, શરીર અસ્વસ્થ છે ? માથું દુખે છે ? આજ કેમ મારી સાથેય બોલતા નથી ? ”

બાળાના શબ્દોમાં સ્નેહાદ્ર્ ભક્તિનું પુરું જોશ હતું, તેનું હૃદય ચીમળાઈ જતું હતું. મુખપર ગ્લાની પથરાઈ ગઈ હતી. સહૃદય કવિ કેટલુંક સહન કરી શકે ? છેવટે ધનપાળને બોલવું પડ્યું.

“ કંઈ નહિ, બહેન ! જા, જમી લે. મને આજે કીક નથી. ”

“ શું થયું છે ? કહો, મને તહિ કહો ? હું કારણ જાણ્યા વિના જમવાની જ નથી. ”

“ તું હડ ન કર. જા જમી લે તારે જાણકને જાણવાની કંઈ જરૂર નથી. ”

“ ના, કહો તે શિવાય આવીથી ઉંધું છે કેને ? ”

ધનપાળે ન છુટકે હસીકત કહી.

“ હવે, જે થયું તે થયું. પણ તમે જાણો, અને સ્નાન કરી ભોજન

હોય. કયા મને યાદ છે. ધરણુ-જ્યારે આપ લખતા હતા ત્યારે વખતે વખતે કું આતની હતી અને તે ચાંગી હતી. જે મને યાદ છે. તે કું લખાતી આપીજી ”

ધનપાળ પુત્રીને બેટી પડ્યો. ધણેજ ખુશી થયો. સ્નાન કરી જાવો.

પુત્રીના મુખથી જાણી કયા સંજિવણી પુસ્તકપર લખી. ત્રણેક દળાર મેંક પ્રમાણુ ધટાડો થયો. પણ પાછળનો કેટલોક ભાગ નવો બતાવી મંથ પુરોકર્ષો. કાદના મતે ધનપાળની પુત્રીનું નામ તિલકમંજરી હતું તે પરથી મંથનું નામ પણ તિલકમંજરી પાડ્યું. તેમજ વંગી કાદના મત પ્રમાણે પ્રથમના ખરડા (૨૨) પરથી મંથ ફરીથી લખ્યો.

ધનપાળનું મન મંથ લખવાપરથી ને ધારાનંદરીમાં રહેતા પરથી હતી મધું તેનું મન બહાર આપ્યા જવા ઉત્સુક થઈ મધું. એક દિવસે બોજરાજ મહેશ્વર અને પૂજ્યુ ”કેમ હાલ મારું મંથ રચ્યો છે ?”

આરનાલગલદાદદાક્રુયા મન્મુક્તાદપગતા સરસ્વતી ।

મેન ધૈરિકમલાકચપ્રહમ્યપ્રહસ્ત ન કવિત્વમસ્તિ મે

૬

એક વખતે બોજરાજ સભામંડપમાં બેસા હતા. અન્ય વિનોદ આણ્યો હતો. તેવામાં બહારથી પ્રવિણરીએ આવી ધુંટળીએ પાત્ર પ્રણામ કરી એક બોજપત્ર રાગના હાથમાં મૂક્યું—

બોજરાજે આશ્ચર્યથી લીધું. તેમાં શ્લોક લખેલા હતા તે સભા સમક્ષ વાંચ્યા.

શમ્ભુગૌડમહામહીપ્રકટકં ધારાનગર્યા દિતો

વિષ્ણુમંદિર્લમંદને પશુપતિઃ શ્રીકૃષ્ણપુત્રજે જિતઃ ।

વેનાન્યેડવિ જહાંજતાઃ કતિપયે જલ્પાનિલે યાદિનઃ

સોડયં દ્વારિ સમાગતઃ ક્ષિતિપતે ! ધર્મઃ સ્વયં તિષ્ઠતિ ॥

ચઃ કોડવિ પવિટ્રતંમન્યઃ પૃથિવ્યાં વર્ગનેષ્યવિ ।

સર્વલક્ષણસાહિત્યોપનિષત્તુ પદત્વસૌ ॥

જગદેશ અર્ચિત । બેસાવો, બેસાવો. સભામાં બેસાવો. જન પ્રવિદાર ”

રહેને ઘુમ્મ મણ્યો થઈ સભામાં આવ્યો અને બોજરાજ મંડપ.

”જમ. આજથી વિદ્યાનેની બર મળી મહે મુમળો. આ તાંત્રી

૩૫ સરસ્વતી તથાગી સામે બસી થયેલ છે.

દે ધરાધિપ ! આ તમારી સમક્ષ હાથ ઉંચો કરું છું, અને કહું છું—કે જગતમાં જે કોઈ પણ મહાવાદી હોય તે આવી જાય અને મારી સાથે વાદ કરે. પણ મને ખાતરી છે કે હું જોત્રવા ઉભો થયો જોટલે જગતમાં કોઈ પણ જોમ નહીં કરે કે હું બાદી છું.

બૃહસ્પતિ ગિરિારો મૂર્ખ છે, ઉદ્ધતુ તો ગળુંજ શું ? હું જ જગતમાં વહીન્દ્ર છું. મહેશ્વર આ પૃથ્વીપર હું જ આચાર્ય, કવિ, વાદિ, પંડિત, જોષી, વૈદ્ય, મંત્રવાદી અને તંત્રવાદી, છું. વધારે તો શું પણ સિદ્ધસાગરસ્વત પણ હું જ છું.”

વાદીએ આસન લીધું. તેનો વેપ અને દેખાવ જોઈ શ્રીજીને વિચિત્રતા લાગી, જરાસાથી પૂછ્યું.

“આપનું ગામ ? નામ ?”

“લાટ દેશમાં ભરૂચ ગામ. નામ સાક્ષાત ધર્મ.”

“આપનું દર્શન ?”

“દર્શન કૌલમત—

निराहं मदिरां पिवन्ति नृपलं खादन्ति ये निर्दया-
श्चण्डालीमपि यान्ति निर्धृणतया ते हन्तं कौला वयम् ॥

“ગુરુ કાણુ ?”

“ગુરુ ?” હસીને “ગુરુ ક્ષેત્રપાળ”

“જોટલે ?”

“એમ નહિ સમજનય, સાંભળો—

મારા પિતાનું નામ ગુરુદેવ માતાનું નામ સાવિત્રી. અમે ત્રણ ભાઈઓ છીએ. મારા નાના ભાઈનું નામ શર્મ, ને જ્યેનનું નામ જો. મર્તી હતું. યજ્ઞપથમાં આપણે મોટા તોફાની હતા. કમાવાની તો વાતજ શી ! આપા કંટાળ્યા.

“ભાઈ ! કમાઓ. કંઈકે કમાઓ. પૈસા વિના અનાજ મળતું નથી. પછી અમે તારું પેટ શી રીતે ભરીએ ?”

“પેટ ન ભરે તો કંઈ નહીં. આ ઘરમાં રહેવુંજ છે કાને !”

એમ કહી ભાઈ ઘેરથી નીકળ્યા. બાલ્યવય તેમાં વળી જાગતા ભાઈ-બાઈ, પછી પુછવુંજ શું ? કોઈ નેકરીમાં પણ ન રાખે. કેમકે ભાઈ

એ સહજે પુરાજ ને, હેરડે એકને ત્યાંજ ખેનરનું રંગાપું રાખ્યું.
ખેનરમાં પડ્યા રહીએ. પોસનું જાત આવે નેમાંથી આવ્યો. પણ ખેન-
રનાં પાગાપર પ્રતિજિત ખેનરજાગની પૂજા કરી વિના અગ્રપદ્મી લેવું
હરાય.

એક દિવસે પોંચને ઘેર ગયો. મને આજે ત્યાંજ સ્ત્રી લેવા મુખ્ય
આમદ કર્યો.

મેં ક્યું. “ શેવજાગની પુજા કર્યા વિના હું આવતો નથી. માટે
પુજા કરી આવું.” એમ કહી ખેનરમાં આવ્યો. પુજા કરી. ખેનરની
બહાર આવી ઉભો હતો. તેમાંથી શેવજાગની પ્રકૃતિથી દરપત થયેલી
એક નમ યોગીની લોક. તેણે એક શેરડી માગી. મેં બે આપી. તેણે
શેરડી ખાધી. મને પૂછ્યું—“ તું માગ્યો શરમાય છે ? ”

“ મા ”

એણે તેણે રમતો કાગળો મારા હાથમાં નાંખ્યો. અને મારે માથે
હાથ મુકી ચાલી ગયું (અદ્યય યદ).

હું પણ સિધ્ધિ મૂર્ત મંજાના (પ્રાપ્તિમર્મદા) કિનારા તરફ ચાલ્યો
ગયો. ફરતા ફરતા અદ્યય મારા મુખમાંથી સિદ્ધિ સારસ્વતી હાથ
નીકળ્યું.—

एते मेरुलफन्यकामणयिनः पातान्मूलस्पृशः

संज्ञामं जनयन्ति विन्यमिदुरा चासं प्रयाहाः पुरः ।

हेलोलर्तिनतितप्रतिहतव्यावर्तितमेरित-

व्यक्तस्यावृत्तनिहनुतप्रकटितमोवृभूततीरपुमाः

પણી દોડીમાં ખેસી ઘેર ગયો. મારા માથે મુક્યું—

“ કેમ સવારમાં ક્યાંથી આવ્યો ? ” એમ કહી મારા માથાપે મારા
ર હાથ ફેરવ્યો. હાથએ પ્રણામ કર્યો. ખેન હાથેર હાથ લાઇ કરતી
હારી. બધાને રોકું પરખાવ્યું.—

गान्मो स्पृश मा स्पृश, त्वमपि मे मा तात ! रूति कथाः

घ्रातः किं भजसे घृषा, भगिनि किं निःकारणं रोदिति ।

નેઃશક્તિં મદિરાં ઇત્યાદિ.

હું કૌંસ મનસિ છું. આટે મારો સ્પર્શ ન કરો. એમ કહી ઘેરથી
જી રાજન ! તમારી સલાહ જીતજી આવ્યો છું. આ રીતે મારો ગુરુ
પાગ છે, કૌણ મારી સામે આવી શકે તેમ છે ? ”

રાજા વિચારમાં પડ્યો. દરેક વિકાનો ઝાંખા થયા.

“મિત્ર ધનપાળ ! આ વખતે તું ક્યાં છો ?” એકએક રાત્રી હૃદયમાં ધનપાળ માદ આગ્યો.

“વાદરાજ ! અમારા મહાવાદી બહાર ગામ ગયા છે. તેઓને ઘોડાવધા આજે માણસો મોકલું છું. તેઓ આવે ત્યાંમુધી આપ અહીં રાત્રીયાતિથિ થઇ રહેા.”

ધનપાળની શોધ કરવા ચારે તરફ માણસો મોકલ્યા. છેવટે તેનો પનો લાગ્યો કે અમુક ઠેકાણે છે.

૧૧

૭

તિલકમંજરી યંચને બાળી નાંખવાથી ધનપાળનું મન એકદમ ઉંચું થયું તે ધારામાંથી તીકળી સુત્યપુર (સાચોર) માં રહેવા ગયો. ત્યાં મહાવીર સ્વામિનું મંદિર હતું. તે જ્યાં તેને બહુજ આનંદ થયો. “દેવ નિરમલ—” ઇત્યાદિ વિરોધાભાસાલંકૃત રત્નત્રિ બનાવી ધનપાળ સાચોરમાં નિવૃત્તિમય દિવસો ગાળતો હતો. શુદ્ધ મન્દેદ્રચરિ પામેથી જૈન શાસ્ત્રનો સારો બોધ મેળવ્યો હતો. તેથી શાસ્ત્રાવલંબન પૂર્વક અધ્યાત્માનુભવનો રસ લેતો હતો. આ વખતે તે સંપૂર્ણ જૈન થઇ ચુક્યો હતો. જૈન મુદ્રચરનો પાળતો હતો. જનપુત્ર, સત્યાત્મ મનન, સતોત્રી પ્રસન્ન, પદોપકાર, નિન્યનિવમ પાત્રન આ તેના દિન કૃત્યો હતા. સંપત્તિ હતી. કમાવાની ચિંતા નહોતી. આ વખતે તેની પુત્રાવસ્થાનો હજો લાગ જઈ ગયો હતો. અર્થાત્ વૃદ્ધાવસ્થાભિનુબ હતો. એટલે નિવૃત્તિનં વધારે જનકતા હતો.

જેવના રોગના જોગના માન્યતા સાચોરમાં આવ્યા. ધનપાળને જાણ્યું મારને આવવા થયું સમજાવ્યો. પણ કોઈ રીતે માન્ય ન કરતાં રોગમીનનાથી જાણવું અશક્ય.

“હું આવડાવેલા તરીકે કાંઈ નિવૃત્તિ લેવા હવે છું છું. અને તમે ત્યાં રહો.”

જેવના રોગે જોગના માન્યતા સમજાવે હકીકત હતી. રોગના કારણે કોઈ નિવૃત્તિ નેહકર્ય.

કારણે રોગે જોગના માન્યતા સમજાવે હકીકત હતી. રોગના કારણે કોઈ નિવૃત્તિ નેહકર્ય. ધનપાળને

“स्वस्ति श्री सायोनगर, क्री-३ श्री प्रसन्न लक्ष्मी सायोनगर
सायोनगर प्रभु श्री सायोनगर सायोनगर सायोनगर सायोनगर

प्रिया । आप भोलाभ'छे छे पू' नागा छुं । छरज'छे श्रीपुने
आपने'पुन तरी'स्वीकरो दता । भोरा भोदना मोक्ष' आप पंडितने
बेनाप ह

નાપણ, તેને અરપે આમોદો પરથી માંધા હોય, અને તેને નાપણ, અને તે
 પછી તેને, હતાં તેને પરજાવવું રીયાત તેમણે અંતરે હું એ માં
 હમ માનવે, તેથી મારી આતર આજે, ત્યાં ન આપા, તેની અને, મિના
 નથી, અને તે આરે આંત આમલ, પણ નથી.

પરંતુ આ દોષતમના નાજીય ધારણી સલા છતી જાય, એ જાનને
રક્ત ન રે વ, તો આ જા દેખત પુત્ર આવે, આ સિવાય વધારે પુ
જાઓ કરે પણ કદી સારો નથી, સમાન્ય પણ માન્ય બાપને આજે
સામાન્ય જો સહજ નથી, ધર્મિયોનાં મિત્રો હો. મિત્રો

[illegible][illegible]

“મને પણ, હોઈ દલનો આજુબાજુ નથી, પણ મનગમતું ! તું જાણતા
જા કાલ આપણી ધારણી સંતાઈ જતીને, જાણ, આ પરાણપ તારો, હો,
એ મને સાહે છે.”

“मदाश्रय ! अक्षयानि, ये निम्न वेदा वर्णनो अस्तु, अर्थात्
मोक्ष राक्षसी.”

५१३

भूतानि भिनपाण सभाभां नये, ज्ञाने पूर्यु—

“ସବୁ ମିଳି ଗଲା ତ !”

રાજા વિચારમાં પડ્યો. દરેક કિંદાનો અંખા થયા.

“મિત્ર ધનપાળ ! આ વખતે તું ક્યાં છો ?” એકાએક રાજાની હૃદયમાં ધનપાળ માદ આવ્યો.

“વાદરાજ ! અમારા મહાવાદી બહાર ગામ ગયા-છે. તેઓને બોલાવવા આજે માણસો મોકલું છું. તેઓ આવે ત્યાંસુધી આપ અહીં રાજ્યાતિથિ થઇ રહો.”

ધનપાળની શોધ કરવા ચારે તરફ માણસો મોકલ્યા. છેવટે તેના પત્નો લાગ્યો કે અમુક ઠેકાણે છે.

૭

તિલકમંજરી ગ્રંથને બાળી નાંખવાથી ધનપાળનું મન એકદમ ઉંચું થયું તે ધારામાંથી નીકળી સુત્યપુર (સાચોર) માં રહેવા ગયો. ત્યાં મહાવીર સ્વામિનું મંદિર હતું. તે જ્યાં તેને બહુજ આનંદ થયો. “દેવ નિઃસલ્લ—” ઇત્યાદિ વિરોધાલાસામંકૃત રત્નતિ બનાવી ધનપાળ સાચોરમાં નિવૃત્તિમય દિવસો ગાળતો હતો. ગુરુ મન્હેદ્રસુરિ પાસેથી જૈન શાસ્ત્રનો સારો બોધ મેળવ્યો હતો. તેથી શાસ્ત્રાવલંબન પૂર્વક અધ્યાત્માનુભવને રસ લેતો હતો. આ વખતે તે સંપૂર્ણ જૈન થઇ ચુક્યો હતો. જૈન ગૃહસ્થવ્રતો પાળતો હતો. જનપુજા, સત્શાસ્ત્ર મંદન, સંતોના પ્રસંગ, પરોપકાર, નિત્યનિયમ પાલન આ તેના દિન કૃત્યો હતા. સંપત્તિ હતી. કમાવાની ચિંતા નહોતી. આ વખતે તેની યુવાવસ્થાનો ફણો લાગ ગળી ગયો હતો. અર્થાત્ વૃદ્ધાવસ્થાભિમુખ હતો. એટલે નિવૃત્તિને વધારે ઇચ્છતો હતો.

શોધતા શોધતા ભોગના માણસો સાચોરમાં આવ્યા. ધનપાળને મળ્યા. માળવે આવવા બહુ સમગળવ્યો. પણ કોઇ રીતે માન્ય ન કરતાં હિદામીનતાથી જવાબ આપ્યો.

“હું આવવાનોજ નથી. હાલ નિવૃત્તિ લેવા ઇચ્છું છું, અને તીર્થ સંત્રી છું.”

તેઓ વીસે મ્હોંએ પાછા આવ્યા. રાજાને દડીકન કહી. ફરીયાદ એક પત્ર લખી તેઓને મોકલ્યા.

સાચોરમાં જઈ તેઓએ પત્ર ધનપાળને આપ્યો. ધનપાળે પત્ર વાંચ્યો.—

“સ્વસ્તિ શ્રી સામ્યેર તમરે કપીન્દ્ર શ્રી મનુષ્ય તરફથી આપણી
વાંદ સદા ધમકુ છું. આજપણ બોમ્બો અભિરૂદન અવધારણા

કરિશાન! આપે મોટામુઠ છે. હું નાનો છું. કારણ કે શ્રીપુત્રે
આપને યુગ તરીકે સ્વીકાર્યો હતા. મારા બોમ્બો સાથે આપે વર્તિલેનું
દેશાયું છે.

તોપણ, જોકે આપે અમોરો પરથી માંસ લેવારી, મુશોને તલવાળું બરેનું
પણ તલવાળું છેતા જેથી પરાજયનું સ્થાન તમારે આવીતીનું છે એ માં
કમ માનવે. તેથી મારી ખાતર આપે, સા, ન આપે, તેથી મને ગિરિતુ
નથી, અને તે માટે મારા આમદ, ખસ નથી.

પરંતુ આ કાલનમો તોજા પારાની મલા છેવી વલો, એ મનમો છેવી
ખવતું ન રોમ, તો આ પા કેવળ તુરતઆવો. આ શિવાય વધારે કંઈ
માપને કંઈ પણ કંઈ વધારો નથી. સામાન્ય પણ સામાન્ય અવસર આપે
કારણ કે આ છે એમ, વલોના કંઈ કિંમત છે. એ

કલનાગા રક્ષણમાં સ્વેચ્છા મેન ઉછર્યા. તુરત ને ધારા તરફ
કાળ ની સદરથી ને પ પને પાલી સામે મથા. અને મિલે બેટા
રેક્ટર-મદ્રાસ અને કોઈ મારા પુરુષ અને સ્ત્રી. એમના ને—
કલનાગની આંખોમાં લગાવે આંખો.

“મદ્રાસ : હું તારાજી છું છતાં જેમ કોઈ નિરુદ્ધ : હું અને તેઓના
પાળા ને છું. તેમાં (નિરુદ્ધ રેક્ટર ધર્મમાં) મારે ચિત્ત
મેં હું ને આપણની કલ્પા નહીં. બાકી મનાપમાન તો મારે
તારા છે.”

“મને પણ મારા વલો અનુમો નથી. પણ મને હું : હું અવતા
મને આપણી મારાની મેં છેવીને અવતા. આ પરાજય તારા કિંમત
મને સામે છે.”

“મદ્રાસ : અજ્ઞાતનારિ એ બિચુ ધાયે વર્તનમાં છેતાં એમી
સક નથી.”

કલનાગ પોતાના છેલ્લું પરમા મેળો બોલે રેક્ટર રેક્ટર મદ્રાસ
દેશાયું છે.

આપે કલનાગ સંભારે ને, એક પુરુષ
“કાલી શ્રી તિરિ છે.”

ધન—પૃથુક્ષતસ્વરપાત્રં મૃયિતનિઃશોષપરિજનં દેશ ॥
વિલસત્કરેણુગહનં સંપ્રતિ સમમાવયોઃ સવનમ્

ભોજરાજે ધર્મને બોલાવ્યો અને કહ્યું—

“ વાદીરાજ ! વાદીગત્રાપહારી ધનપાળ પંથિત આવી ગયા છે.
ચલાવો વાદ. ”

ધર્મ—શ્રીહિત્તપે કર્દમરાજશિષ્યે સમ્યે સમામર્તરિ ભોજરાજે ॥
સારસ્વતે સ્તોતસિ મે પ્લવન્તાં પલ્લલકલ્પા ધનપાલવાત્રઃ ॥

(ધનપ એટલે હે ! ધન આપનાર રાજા ! આપ સમ્ય છે એટલે
મારા સારસ્વત પ્રવાહમાં પરાળ જેવી આળવાણી ક્યાંય તથાઈ નય છે.
ખીજ રીતે ધનપાળની વાણી ક્યાંય તથાઈ નય છે.)

એના એ શબ્દોમાં ધનપાળે જવાબ આપ્યો.

(મારા સારસ્વત પ્રવાહમાં મારી વાણી પરાળની પેઠે ઉપર તરી
આવશે.)

છેવટે ધનપાળે સમસ્યા આપી,

સમસ્યા—इयं व्योमाम्भो म्हेस्तुटमिव जवाः प्राप्य पतनम्
निशानौर्विशृण्वत्पनघटितकाष्ठा विघटते ।

આ સમસ્યા અનેક રીતે ધર્મે પુરી. પણ એક માન્ય ન થઈ, છેલ્લે
ત્રીમે પ્રમાણે પુરી—

विगिववाकन्दतिथिः शकुनिकोलाहलगमे

निराधारास्तारास्तदनु च निमज्जन्ति मणयः ॥१॥

આ શુનિકકુ ચંદ્રારત વર્ણનમાં ન્યૂનોક્તિદોષ આવેલો હોવાથી
કેટલાં માન્ય ન થઈ. સીધાં. “ સમસ્યા પર પડે વળ ”

ધનપાળે સમસ્યા પુરી—

मज्जावप्यामूलविदितकरसन्तानतनिकः

प्रयात्तस्तं हस्तः सितपट इव भेत्ताकरमः ॥१॥

હું મેં પડી નયું. ભોજરાજના હૃદયમાં હવે છિલરાઈ આવ્યા.
ન હોવાથી ધર્મને લાખ એનેય આપણ સાચા. ધર્મે ચળના
તે કરનાં મ્હું—

“જ્યારે ડેરમાં માંસને મરિયું થઈ જાય અપર્યાયે છે, અને
અમે કોર થઈ તે મેલ દાખ નથી કરીએ, એ ડેરની નીમ જાગત છે.
મોરે નું અપર્યાય લેવાનો નથી. માનવને મેલ પડી તો પન ભેગા
વળે રહે.” ધનપાળ તરફ ફરી “જનમમાં ફરિ ધનપાળ ! એ
તમને લેવા, તમારા સિયલ દાખ બીજા ડેર વિદ્યાન નથી એ મારા
જનમાં નથી થયું—

કલિરોગેવિ ધનપાળે પિત્રી સિંગિ : ।

ફરિ પ્રતીત મરિતે, મુખો નાસ્તિ કુ-ચિચિત્તમ્”

ધનપાળ—“નહી, નહી, એવું ન રહેતાં, અબુદિશ્વર પોટભમાં
શ્રી વાલીયેલાળ સ્થાનિશ્વરે મંદાન વિદ્યાન છે.”

પછી ફરિએ અને રાગએ આધારને આપ્યું. ધનપાળે પદ્મજી તરફ
રંગના કર્યો.

ને શ્રીસાનિશ્વરને મળ્યા મયો. જતાં જતાં રહેતો ગયો.

“આજ સુધી મારે વચન ક્યારે ખોડિત થયું નહોતું. મારે મારે વચન
રહેન રેનાર ધનપાળ ! તમે સોદાત સરસ્વતી છો, બાંધણું નથી.”

૬

ધર્મ પાટલું મયો. સુતીયર સાથે વાંદમાં દાખો. નિરહંકાર થઈ
શરિની રૂપિની ફરી પોતાને ત્યાં ગયો.

પ્રાતઃકાળે ધર્મને રાગએ બોલાવ્યો. સમાચાર મળ્યા કે “તે
અહીં નથી.”

ધનપાળે કહ્યું—

“એવી કહેવત છે કે ‘ધર્મનો જ્યાં માંસ, અપર્યાયે જ્યાં ન’ થાય.’
પણ એ કહેવત ખાલી પડી છે. ‘ધર્મની અને ઉતાવળ’ એ કહેવત
સાચી પડી.” (અર્થાત્-ધર્મ અહીંથી જતો, મરણો મયો છે.) રાગ
હસ્યા અને કહ્યું. “જ્ય-નિગ્ધનાં સુતીર-જેવી તમારી વિના મારી
સલા ની રિયન છે. મારે મિત્ર ! અહિંજ રહે. જ્યાંનો વિચાર મુલ-
તરી રહે.”

ધનપાળને સતોષ થયો. પછી ત્યાંજ રહ્યો.

(સમસ્ત સાક્ષિમાં કુચળ છતાં છતામમોક્ષા કથા સંબંધિય ની
જાણવાના તે સચ્ચરિત્રીય મહારાજ ભોજને વિનોદ આપવા અર-
જના રસગણ વ્યા કથા રચી છે.)

કર્તા સ્વચ્છાનું કારણ સ્પષ્ટ રીતે ઉપર પ્રમાણે કવિ આપે છે.

2.

[illegible]

मन्मथादयता सारस्वती ।

न न वेदः स एव नमस्तस्मात् । न कवि-वन्दित मे ॥

[illegible]

પ્રધાનમાં દોષ આમ કલ્પના કરીએ તો એ સિદ્ધિ અર્થ ઘટના ૧૫૩
પરક અને મોક્ષરૂપ જેવો સંદેશી આપુ અપરૂપ ન કરે એ અનુ-
માનને પણ પુરી મજા અને તે સંજ્ઞામાં કવિનું મૈત્ર્ય આપણને મદદ
આપે. આમાં ખાસ પ્રમાણને અભાવે કંઈ ચોક્કસ કહી શકાયું નથી.

૩.

આ કથાનું સ્વરૂપ શીમાંથી સેવામાં આવ્યું છે. તે જાણી શકાયું નથી.
દરિ લખે છે કે, "જિનાગમોક્ત્યા" છત્રના આગમમાં કહેલી કથા
શ્રાવણવાની હરિદા યાજ્ઞા રાજના વિનિદા તારે બતાવી. આ રથે
જિનાગમોક્ત્ય નો દોષ અર્થ કરવો. જિનાગમમાં કહેલી, કે જ્ઞાન-
મમાં કહેલા તત્ત્વજ્ઞાન પ્રમાણે (જૈન દેહીથી) બનાવેલી. પરંતુ અર્થ
સેવાનું આપણી પાસે હાલ કંઈ પ્રમાણ જણાયું નથી. એટલે પીરને
અર્થ સેવે વધારે ઠીક લાગે છે. વેદિક કથા સંહી અને જૈન કથા સં-
હીમાં અમુક અમુક લાક્ષણિક લેઈ છે. તે આગળ પર બતાવીશું.

૪.

કાલ્ય રચના અપૂર્વ છે. તે સંજ્ઞામાં આગળ લખીશું. પણ તેમાં
તેણે જૈન મૈત્રી બહુજી ખુબીથી મોડવી છે. એ રચના જૈન સામ્ય
સારા પરિચયની સાક્ષી આપે છે. કાદંબરીમાં જેમ કથાખીજ તરિક
પુંડરીકની વીર્યસુત્રાવરણ છે. પુંડરીક મહાવેતા તરફ ન આક-
ર્ષણ દોતને આપી કથા ઉત્પત્તિ ન થઈ શકે. સાહિત્ય દ્રષ્ટી કાદં-
બરીકારનું આ કથાખીજ બહુજી મનોરમ જણાય છે. ધનપાળની
કથામાં પારમાર્થિક દ્રષ્ટી સુમાલ ખીજ રાખેલું છે. જયસનપ્રજા દેવ
અને પ્રીયગુમ્ફાદરી દેવી દેવ ભવમાં પણ પાલનથી મુક્ત્ય કરી પુષ્પ
ઉપાસન કરવાથી આ સંપત્તિ પામે છે. ચંદ્રાપીડને અને કાદંબરીને
પૂર્વેના કંઈ સંજ્ઞા જણાતી નથી. પરંતુ આ નામક નાપિકાને પૂર્વ-
વર્તી સંજ્ઞા છે. તેને બળે આ હરિચંદનના ભવમાં પણ બન્ને એક
ખીજ તરફ આકર્ષાય છે. અને આખરે બન્ને એક છે. કાદંબરીમાં પત્ર-
સેવા પૂર્વભવનું સંજ્ઞા પાળ છે. તથા ને ઘણે જાણે તત્ત્વ પાળ છે.
દેવી દ્રષ્ટી સાથે બન્ને પ્રયોગ સંજ્ઞા આપે છે. તે, તેજાને માટે આ
નિર્ણય છે.

પુંડરીક અને મહાવેતાના રચના-ક જેમ કથામાં લખ્યું હોય છે.
જેમ અર્થ પણ સમરોડેનું અને મહાપ્રમુદરીના રચના-ક કથાને વિ-
સ્થાર વધારે છે, અને કથાને અતિ રસીક બનાવે છે. તેઓ બન્ને પણ
પૂર્વભવના મુખાલી અને પ્રીયવદા દેવી રૂપે સંજ્ઞા છે. જયસન

પ્રભ અને પ્રીયંગુસુદરીની માફક જોઈએ તેવું સુદૃઢ નહિ કરી શકે
લા દોષથી તેમજ પ્રીયવદાએ સ્વપન કાળે સર્વજ્ઞ ભગવાનના પત્ન
પર અવિશ્વાસ લાવી હૃદયમાં પતિ વીયોગથી દુઃખી થઈ
તેથી આ ભવમાં પણ તેને વધારે કષ્ટ અનુભવવું પડે છે. કાદંબરીમાં
પુંડરીકનું શરીર ચંદ્રલોકમાં જાય છે. ફરી તેજ શરીર પાછો સંભવ
થાય છે. ચંદ્રાપીડના શરીરની રક્ષા થાય છે. જીવળીને અવતાર મે
છે. પાછળથી તેજ શરીરમાં પાછો જીવનો સંચાર થઈ ચંદ્રાપીડ ફરી
જીવતો થાય છે. વૈશામ્પાયન માનુષી શરીર છોડી પોપટ થાય છે. આવું
બીજું પણ અનેક પૌરાણિક કથાઓનાં બનતું આપણે જોઈએ છીએ.

જૈન શૈલીમાં ઇટલોક તજાવત છે. દાઢ પશુ પાંતરું મરણ થતું
નથી. મરણની સ્થિતિમાં લાવી મૂકે છે. પણ મરણ થતું જ નથી, જો
મરણ થાય તો ફરી જન્મે નહિ, આ જૈન શાસ્ત્રનો નિયમ છે.
તેમજ જોતું એ શરીર કાયમ રહી શકતું નથી. જોટલે માનુષી શરીર
દેવ લોકમાં જઈ શકતું નથી.

દેવ અને મનુષ્યો સાથે સગપણનો સંબંધ પણ રહેતો નથી. યદ્યપિ
પૂર્વભવનો સંબંધ હોય છે. પણ આવું ભવના સંબંધ હોતા નથી. દેવ
મન, કે ઔપર્ણીના પ્રભાવથી માનુષી શરીર વિદ્યતી મામીને તિર્યંક
જાતિ બનવાના ઘણા દાખલાઓ જૈન શાસ્ત્રમાં મળે છે. પણ જ્યાર
રાખવાનો કે તે શરીરમાંથી જીવ બહાર નીકળીને બીજાં તિર્યંક જાતિનું
શરીર કારણ કે એમ મનાવું નથી. એમ બધા પડી લેને તે શરીર
પાછો મનુષ્ય ન થાય આ ખામ નિયમ જેવામાં આવે છે. વૈશામ્પાયન
પોપટ થાય છે. પણ માનુષી શરીર ત્યાગીને. તેવીજ રીતે આ કથામાં
મધિર્વકને પોપટ બનાવવામાં આવે છે. પણ એના શરીરની વિદ્યતી
થાય છે. આવો બતાવ કાદંબરીમાં પણ છે. દર્શિજલ કોઈ બને છે.
જ્યાં તમાવનાં વડી દર્શિજલ રૂપે મળે છે. આ બતાવ મધિર્વક જેવો
જણાય છે.

જાતિ સ્મરણ નામ. સ્તિતિદેવતા, પર્વભવ કથન વિગેરે જૈન કથા
કેવળ સ્વયંકે મહર્ષિ આમાં સંસ્કૃતિયા છે. આ કથા, જૈન શૈલી માટે
જાતિ સ્મરણ શ્રી સ્તિતિમૂર્તિવદે એવી છે. નહીં કે કાવ્ય દર્શિજલ
સ્તિતિ સ્તિતિમૂર્તિ સ્તિતિ આવી છે. આ સંબંધમાં સ્તિતિ મહારાજ
સ્તિતિમૂર્તિ સ્તિતિ મહારાજ છે.

“બાણી કાદંબરી જેવી વિસ્તૃતમંદિરમાં અને આખ્યાયિકાના આકર્ષ-
કમાં યોગ્ય છે. પાન અને વાણ બન્ને કવિના કલ્પેશ દોવાથી સંસ્કૃત
સાહિત્યને તે એક અપૂર્વ નોંધેલજ દલી શકાય. અંગ્રેજી નગરીના મેય-
વાહન રાજાના દરિયાદત્ત કુમાર ક્યાનો મુખ્ય નાયક અને વેતાદેવ પ-
વત ઉપર આવેલા રથનપુરે ચક્રાલ નામક નગરના સ્થાપત્ર વિદ્યાવરની
કુમારી તિલકમંદરી મુખ્ય નાયિકા છે. આ બન્ને દેવતાને આગ્રહી
કવિએ ક્યાની વિચિત્ર અને રસમયી વર્ણના કરી છે. મધ્યમાં સમરકેતુ
અને મહાયુદ્ધરીનો વૃણત સૌથી ક્યાની વિસ્તૃતિ અને પ્રકૃતિમાં શ્રદ્ધિ
અને શમુદ્ધિ આણી છે. ધર્મ રાજાની જાતીમતા જાણવામાં માટે રથાને
રથાને જેન વિચાર અને સરકારો ક્યાના પાત્રોમાં પૂર્ણ છે. શકાવત્ર-
રીય, મુગાનિજિને મંદિર, શ્રવણમંદિરનામાં પેશનિક દેવ, વિદ્યાવર
કુનિ, નંદાવર દીપ, વેતાદેવ પંડિત, આગ્રાપદ પંડિત મહાવીર નિર્વાણ
મહોદય અને અવંત ક્યાના વૃણતમાં દારા પૂર્ણમ ક્યાન-પ્રત્યાદિ
પ્રત્યાયી જેન-અંગતની રંગરંગા આંખેથી છે. એ સિવાય ક્યાના વર્ણ-
નોય અંગો-જેવા કે, નગર ઉદ્યાન, પંડિત, અરવંત સમુદ્ર, શરિત સરો-
વર, પ્રાતામલ, ક્યાકાલ, નિશા, આલોક, અંધાર, સમયવર્ણન, શુદ્ધ
અને નાક, આદિના વર્ણનો-અતિ આમર્ષકારક ગીતે વર્ણવ્યા છે.
પ્રાકૃતિક દૃશ્ય અને વર્ણ-સ્વરૂપો બહુલ મુદ્દર અને મુદ્દસ દરિયા
આંખેજામાં આંખ્યા છે. પ્રત્યેક વર્ણને રસ અને અંકાર દારો પૂર્ણ-
પાત્રમાં આંખ્યા છે.

“મનાવક વરિય” ના “લેખક” કહે છે કે “રસાલુ નવ વર્સ કોટિ
પ્રાણના કવિવરિયા” તેમાં આખ્યાયિકાનો લેખ પૂર્ણ સદૃશ્ય વાયકને જા-
ણતો નથી. ક્યા મંદુલોપુષ રસિક-અમરોનાં ચિત્ર-ચિત્રો માટે વડ-
અર્જુનાં પ્રુ-પ્રોથી મુગધિન નંદનવન સમાન નવરસથી પૂરિત આ ક્યા-
નાય ક્યા છે. કાદંબરીનાં લીલ્લન વર્ણનો અને દીર્ઘ-સમામો ક્યામ-
મંદના દેમકા-તઃકરણને ક્યાને કટકિન કરે છે. ત્યારે, તિલકમંદરીના
ચરિત્ર વૃણતો અને સરલ વાક્યા સમુદય-પ્રયોગી માફક ઉદાપદ ઉ-
પર મુદ્દ, નીચે અંતિ ચર્ચ વારંવાર રજાવિયમાં આવ્યાં કરે છે. ક્યા-
ની લક્ષીતા અને અંગેની મંજીરમાં મનાવન મન્ને મોદિત કરે છે.
અને રથાને નીચે અને મહાયારના ઉચ્ચાનિ ઉચ્ચાયાં નિંદા
વર્ણનો શ્રી લેખ-મર્મ-કેવલ વરઝ આજ્ઞા છે. મંદારની રસાલચિત્ર
કાદંબરીનાં અવરણને પ્રકટ કરનાર આમિક ઉપદેશોને નાવનના મુ-
ખમાં નિરંદા આંખેને હેમને જે. પથોદિત અને નાવેલા પ્રસંગ

ચાચકની વિચરણી સજ્યમાં સંગારરસમાં દૂને છે. તે સજ્યમાં
રસમાં નિમમ યથ જાય છે. સજ્યમાં સાક્ષાદ્ ધર્મસ્વરૂપ એક મહા
ભેદ ચિત્ત ભક્તિ તત્ત્વની યાય છે. તે સજ્યમાં અતિ ભવાન
વેતાલને ભેદ સમગ્ર સરોર ભયથી રોમાંચિત યથ જાય છે.

આવી રીતે “ અસ્તિ ” ત્વના મુળમાંથી શરૂ મનો-રસપુરિત
પ્રેમિક ક્રિમાલંબના મર્જામાંથી નિકળેલા ભાગિરથીના સ્તોતરની માફક
રોત્તર દહિ પામના ગાતે “ આનન્દ ” ના ઉદયમાં અંતરિત
જાય છે !

ભોજન કરતી વખતે એકના મિટાનથી જેમ મનુષ્યનું મન કંટ
જાય છે. અને તેનાથી વિરક્ત થઈ, વચમાં વચમાં તીખા કે ખાટા ર
દવાળી સ્વાદીષ્ટ વસ્તુ ખાવાની ઇચ્છા થાય છે. તેમ કથાના રસોચ્ચ
સમયે પણ કેવળ ગદ્યથી વાચકની વૃત્તિમાં વિરક્તાના આવવા ન પામે,
હેતુથી, ક્વીથરે ઉચિત પ્રસંગે મોગરાની માળામાં ગુલાબના પુષ્પો
માફક મધુર અસ્હાદક અને સુંદરવર્ણવિશિષ્ટ, નાના જાતિનાં પદ્મો
પેન કરી, સુગંધમાં સુગંધ ભેળવ્યું છે.

કવિની પુર્વ કદંબરી આદિ કથાઓ વિદ્યમાન હતી અને તેમ
આદર પણ પિદાનોમાં અતિ હતો. પરંતુ તેઓમાંથી કોઈ કથા
કેવળ સ્લોપમય હતી. તે કોઈ કેવળ ગદ્યમય, ત્યારે કોઈ પદ્યપ્રાધાન્ય
એ કથાઓ સર્વગુણસંપન્ન હોવા છતાં પણ તેમની એ એકાંતતા મુશ્ક
બના પુસ્તકમાં કાઢાની માફક, સંહરોના હૃદયમાં ખટકતી. તેમના વાંચ
વખતે રસિકોના મનમાં વદતી રસની ધારાનો વેગ સ્પષ્ટાતો. તેમનો એ
દોષ, સંકલ્પકારો પોતાના નિષ્ક્રિયમાં સ્પષ્ટપણે પ્રકટ કરતા. ધનપાલ
પણ એ સમયમાં મોન નહીં રહેવાયું. પોતાના પૂર્વના મહાકવિઓના
પુષ્પો મુક્તકકે ગાવા છતાં પણ, તેમની તે દુષિત કૃતિ માટે દોષર કરી
સંકલ્પી છે. નિલકમંજરીની પ્રસ્તાવનામાં કહે છે કે—

“ વર્ણયુક્તિ દધાનાપિ સિંઘાંજનનનોહરમ્
ચાતિશ્લેષધના શ્વાષાં કૃતિર્નિપિરિવાશ્રુતે ॥
અનન્તગચ્ચન્તાના શ્રોતૃમાં નિર્વિદે કથા ।
નસાતિ પગપ્રચુરા ચમ્પૂરાવિ કથારત્નમ્ ॥”

ના-પદ એ છે કે, જનોના મનને હરણ કરનારાં એવાં મધુર
કવિનાં કવન-દોષા છતાં પણ, અતિ સ્નેહવાળી કવિની કૃતિ પ્રશંસા
મની નથી. અનન્તગચ્ચાળી કથા પણ મોતઝોને આનંદ આપી ય
નહી. તેમજ પ્રચુર પદોવાળી ચમ્પૂ પણ રસ પોતી. કદાચ ન

રવિના આ મુજબ બંધાયેલા, કમચો-મુખથી કવિની વાચવડતા, આજુ-
મક્કી, કાકબરી અને ત્રિવિમલની લલકરણા, ઉપર પાંચા ૧૧-
બાપ છે. પ્રથમનો એવકાંડિય, બીજા ગવથાના-ય અને ત્રીજા
પવત્રાયુષ્ય-મુપસિદ્ધ છે. ત્રીજા પવત્રાની દરિયા, આ રૂતિઓ, તેની
બેક પ્રીયતાને લીધે, કાંઈક દીનચુજાણી, બમ્બાપથી દોવાથી મનપામે
જોતાની રૂતિને એ બધે આજોથી દુર રાખી, જીવન મારે, દોરવી છે.
આમાં નથી સંવન-મેરો કે નથી કલિપદો, તેમજ સતત ગદ્ય રૂપ
નથી અને પ્રચુર પદ્ય પણ નથી. સમગ્ર કથા, મરણ અને મુપસિદ્ધ પદો
દોરા પ્રસાદ ગુણથી બમ્બાપને એલી છે. થોડા થોડા અંતર પછી,
પ્રસંગોની સ્થાને એક, બધે કે તેથી વધારે કાવ્યદર્શક પદો પણ
આવેલા છે. ગવની મારક તિલકમંજરીમાં પદો પણ બહુ વચણીય
અને પ્રીત છે.

મંચની પીડિત કરીએ વીસતારકે લખી છે. નાના ન્દેરા એકેર મર
કાળોમાં ઉપોદયાત પૂર્ણ કરવામાં આવ્યો છે.

ધૂર સરવ અને ભાવપૂર્ણ સંદેહ સાળા એવા—

ત વ-વાનુ જિનઃ કુઝનેલકે યઃ પ્રતિવાન્યુ.
તેરનતેરેકેકમ્મોલીતે જગજગમ્.

આ ભાવ અન્યથી કથાનો મંગલમય પ્રારંભ થાય છે. ૭ માં કાવ્ય
કૃતિ પ્રેરના આવીટોર એવા કનેમરની લક્ષ્ય શુભ દેવતા-સરવતીની
તવના કરી છે. તે પછીના ૧૧ શ્લોકમાં સુકનેએમી પ્રસંગો અને
૧૪ જાનોની નીંદા-તથા મુદ્ધમનુ સંકીર્તન અને હુદ-જીતોતું દોરો
પાટન કરવામાં આવ્યું છે. કરી અને કાવ્યોના લીપપમાં કથાપર કહે
કે—

“સાલુતાં મધુવા મીયાઃ વચ્ચામપિ માનસમ્.
મદ્યન્તિ ન-વદ્વાવઃ કિં તેઽપિકવમે સુવિ પ્ર
મર્મ્ય તરપિ કિં-વાચ્યમવાધિ ન કરોતિ વાર.
નુતમાત્રમમિદ્રાણં વચ્ચાનિ જ-શિરોમિ જ-પ્ર”

અર્થ—મધુર્ધ ગુણદાર સાલુતાને પ્રદત્ત થયેલી કમની કાળીઓ,
મોના મનને પણ જે દર્શિત નહીં કરે તોનાં તેઓ પણ રૂચિના
દેવવાચક ભાવક છે !! અને તે પણ મુદ્ધ કાવ્ય કહી શકાય કે
|| મરણ મારજીવ જે સુજોના મુખ અને મરણ નીચા નહીં
નહીં !! || તથા “શોકમાં ત્રિપદો” તરફ શી ઉદ્દેશિત ગુણ-

ધરતે મમસ્કાર છે. ૨૦માં શ્લોકમાં આદિ કવિ તથા રામાયણ અને
 મહાભારતના કર્તા, મહર્ષિ વાલ્મીકી અને વેદવ્યાસનું વંદન કરવામાં
 આવ્યું છે. પરમાર્જુન એવા એ કૃત્તીવરની ગુણાદિરામતા
 તરફ જરા હાલના સંપ્રદાય રસિકોએ નંબુ વેળાએ આ પદ્યોત્ત
 બે શ્લોકોમાં, ગુણાદય કવિની વૃહત્કથા ની કથાને પ્રવચનના સેતુવંધ
 મહા કાવ્યની પ્રશંસા છે. ૨૩ માં શ્લોકમાં, પાદગીતાવાદની બનાવેલી
 તરંગવત્તિ કથા ગંગાની માફક પૃથ્વિને આવડે છે. ૨૪
 માં 'જીવદેવસૂરિ'ના પ્રાકૃત પ્રખ્યાતીની પ્રશંસા છે. પદ્યોત્ત ચાર
 શ્લોકોમાં કમરૂદ્ધિ, કાવિદામ, બાણ, માધ અને ભારતિ કવિને વખાણ્યા
 છે. ૨૬માં શ્લોકમાં શ્રી હરિભક્તસૂરિના સ્તુતિસંદેશ્ય સૂરિની મહામા
 છે. ૩૦મું પદ્ય મહા. કવિ ભવમુનિના ઉદ્દેશ્યું પ્રમાણ છે. અંતિમ
 પુખ્તીથી કવિએ, એ ભવમુનિની ભારતીને વખાણી છે.

સ્પષ્ટમાવરસા ચિત્રૈઃ પદ્મવાસૈઃ પ્રભવિતાઃ ।

નાટકેષુ નટસ્ત્રિય ભારતી મયમૂર્તિચ્ચ ॥

૩૧ માં શ્લોકમાં વાક્યપ્રતિગળના 'ગોવંધ'ની મંજિ છે. ૩૨માં
 શ્લોકમાં, શ્વેતાંગર શિરામણિ શ્રી બ્રહ્મભટ્ટી-ભદ્રપ્રતિષ્ઠિતા બનાવેલા
 'ભારાગણ'નામના કાવ્યનું સંકીર્તન કર્યું છે. ૩૩ માં આપર રામ-
 શેખર કવિની વાણીને વખાણી છે. ૩૪માં શ્લોક કવિએ પેલાના સૂરશ્રી
 મહેન્દ્રસૂરિનાં વચનોની પ્રશંસા માટે લખ્યો છે. પ્રથમ બે શ્લોકોમાં
 રૂદ્રકવિની ત્રેલોક્યમુદરીની તથા તેના પુત્ર કર્તવ્યજીની સ્થિતિઓની
 પ્રશંસા છે. આવી રીતે સ્વમન તથા પરમહર્મ વદ મંગલ મહા કવિ-
 ઓની ઉદાર વચ્ચેથી સૂરિ સૂરિ પ્રશંસા કરી ઉત્તર કરતાં કહે છે કે

કેવલિદ્યુષિ વ્રાત્યંડ્યં કેડળસ્ત્યં કથારસે ।

કેવલિદ્યુષે પ્રસાદાદૌ ધન્યાઃ સર્વે વેચન ॥

આના પદ્યોત્ત ૪ દાબોમાં, પરમાર, દેવસિંહ, સીંધડ, સિંધુચં
 અને વાક્યપ્રતિ રાજનું વર્ણન છે. ૪૬ થી ૪૯માં કાવ્ય સુધી કવિના
 આશ્રયદાતા રામ કૌમળના પ્રતાપ અને પ્રભાવનું વર્ણન છે. ૫૦ માં
 કવિનાં મરુદત કથાની ઉપગીતું મરણ કરાવ્યું છે. ૫૧-૫૨ માં
 કાવ્યનું પ્રિતાના પીતાપદ અને પીતાના પ્રશંસા કરી સ્વમન કવિની
 કહે છે.

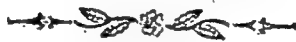
મુનિપદિકામાં આદેશાં સંકલ્પમયા પ્રવિણાં દેવનામા હિ જ
 નો કે કૌંસા રૂપ સર્વ સાક્ષ્યં કુલમ સ્વયં જુ રૂંસા સર્વદેવ નામા
 હામે પાના છે. ૭ વ્યાસ સંકલ્પ્ય પિતાનું પુરાણન વચ્ચે આવે અને
 ૮ પ્રમદીલ કવિ દેવતા કાવ્યમાં કરી કહે છે કે -

તેમની ભાષા, તેમની વર્ણન શૈલી વિગેરે કાવ્યને લગતી સમાલેખનાઓ કરવાનું આ સ્થળજ નથી; તે કહીએ, તો એક ગદ્યન ગ્રંથ થાય. તે બાબતો યથાર્થ રૂપે વાંચકો સમક્ષ ખડી કરવાનું હાલ મારામાં પણ સામાર્થ્ય નથી. એટલે આટલેથીજ વીરમું છું. પણ જે પ્રસંગ મળે તો તે પણ કરવા ઉમેદ છે.

IV

ધનપાળ કવિની અન્ય કૃતિઓ.

ઉપલબ્ધ—

૧. ઋષભ મંથારીકા—આ ગ્રંથ પત્યાસ ગાથા પ્રમાણનો પ્રાકૃત ભાષામાં છે. તેમાં ઋષભદેવ પ્રભુના ચરિત્રને અંગે આદ્યભૂત ગુણોની સ્તુતિ છે. અર્થ ગાંભીર્યની બાબતમાં તો પૂછવું શું? જાણ સહિત નિર્ણયસાગર પ્રેમતરુથી કાવ્યમાળા સક્ષમ ગુચ્છમાં છપાયેલ છે. અને નાની અવચૂરિ અને ગુજરાતી ભાષાંતર સહિત જૈન ધર્મ પ્રસારક સભા તરફથી પણ ખંડાર પડેલ છે. *

૨. પાર્શ્વલક્ષ્મી નામ માળા—મંગળાચરણ પરથી પંડિત બદ્ધેશ્વરસનું અનુમાન છે કે જૈન ધર્મ સ્વીકાર્યા પહેલાં કવિએ આગ્રંથ બનાવ્યો હોય એમ ગણવામાં આવે છે. પ્રાકૃત-શબ્દોનો કેપ છે. પ્રથમ ગવ્હર્ન મેન્ટ તરફથી છપાયો હતો. હાલ ભાષાન્તર અને સુચિપત્ર સહિત બી. બી. એન્ટ કંપની ભાવનગર, તરફથી ખંડાર પડેલ છે.

સંભવિત—

૩. શોભન સ્તુતિપર ટીકા—ધનપાળના લઘુઅંકુ શોભન મુનિએ ગાયરી જતાં આ યમકમયસ્તુતિચતુર્વિંશતિ બનાવી છે. તેના પર ધણીજ ખુરીથી કવિએ નિવૃત્ત ટીકા લખી છે.

સંભળાય છે કે આ સ્તુતિ મંદિરમાં કલિકાલ સર્વજ્ઞ શ્રી હિમચંદ્રાચાર્ય જોડ્યા જે સાંભળી કુમારપાળ રાજ્યએ પ્રશ્ન કર્યો “આપ શાવકની બનાવેલી સ્તુતિ કેમ જોડો છો?” “રાજન્! કવિ ધનપાળ મિદ્ધ સારસ્વત દાસ છે. તેની રચના ગંજાર અને આદરણીય છે. તેથી તે જોડવામાં થોડું પણ દત્તની અડચણ નથી.”

એમ પોમમાવડાં અરિયદાર કહે છે. અહીંનાં શ્રીજીનવિજયશઃ
 મુખ્ય છે કે 'પાટણ' તામાકાદના બંદાર થયેલી. ત્રીપમાં
 માધ: આ દીક્ષા મારા પંચરામાં આવી છે.

૨. આચાર (માત્રપુર) મહાવીર જીન સ્તુતિ—આ મુનિનું પદેણ
 પદ 'દેવ નિમ્મલ' દંત્યાદિ છે. અને તે વિદ્યામાન છે. એમ
 પ્રભાવક અરિયદાર લખે છે. લાક, ક્યાં ઉપદેશ નથી
 તેમજ માંભળવામાં પણ નથી. પ્રભાવક અરિયદાર લખે છે. ૩
 તે વિદ્યાધારાસાચારદયાળી છે. †

† ઉપરની સ્તુતિ શિવાંતની સાચે રેના મંદાવીર જામીની સ્તુતિપરક
 નીચેના ઉત્સાહ સુનિમદારાં શ્રી જીનવીજયશઃ તરફથી આપને રજૂ છે.
 તેમાં લખે છે કે—'લાળા પંચરા રંગાર આ પંચપાળ નરોવા ભંડાએ'
 અને મારી પારંગા છે. 'કે અંત' પંચપાળ આના કંતો છે.
 એ કે મારા દરનાં તેમનાં નિર્જીવ વધારે નિમિત્ત દોષ છતાં તેના પો-
 ત્ય નિર્જીવ દરનાં વાંચકો સમજા જેમને તેમ ઠાંકું છે.

—જીણવને(રે)યુ દુદ્ધકમ્બ બાલવન્તા મોહિય.

અકકસાય પસરંત જેણુ ઉમ્મૂલ્લવિતોડિય

તિદુયણુજગડ્ઠમયણુસરહિ તણુ જામુ ન લિજ્ઞહ

હયરંતરહિ સચ્ચઉરિવીર સો કિમ જગડિજગડ-૧

૫૨ મુરહિ પહરંત ખંધમાહણસિરિ તોડહિ

કરમુ અતિગજમરુયકેવિ તરુવાસિહિ સોડહિ

તે તે રિસપાવિદ્ધુ, આરુદ્ધુ મુખીરહ

નયલિહિ પેરહિ બાવ તાવ પહરંત ન વીરહ-૨

ભંજેવિલ્લ મિરિમાતદેમુ અનુમણહિલવાડઉ

બરૂવલ્લિ સોરદ્ધુ જામુ પુલ્લ દેઉલવાડઉ

સોમેસરુ સોતેહિ લામુ જણમણ આણુદલ્લ

જામુ ન સિરિ સચ્ચઉરિવીર સિદ્ધત્થહ'ન'દલ્લ-૩

મહુએહિ વિ તારાયએહિ રવિ પસરુ કિં બિલ્લમ્બ

મહુએહિ વિ વિચહરેહિ મિલિવિ કિં ચુરુડુ ગિલિલ્લમ્બ

કેશ પોતો ધાતુઓને લગતો કંઈ—આવી વાતનો ધન-
પાંગ રચિત અથવા હોવા નંદ્યે એમ અનુમાન કરવાને કા-
રણ મળે છે. તેમાંનું પરેલુ એ કે દલિલાલ સર્વજ્ઞ પ્રભુ
દેવચંદ્રાચાર્ય અભિધાન ચિંતામણી દીકાની શરૂઆતમાં
લખે છે કે—

“વ્યુત્પત્તિર્વાત્સલ્યઃ”

આ મારા કેપમાં વ્યવસ્થિત ધનપાંગ તરફથી (ધનપાંગના
દાર્ઢ પશુ અંથમાંથી) છે. એમ સમજવું. વળી બીજું પ્રમાણ
એ છે કે ત્રિન્દ્રમની સંસ્કૃત અંથમાં આમાં એક ધાતુઓને
લગતા ૨૦૦૦ જેટલાક પ્રમાણના અંથ છે તેના ૨ પુરુષાકાર
નામની દીકા છે. તેમાં ધનપાંગનું નામ લગભગ ૪૫ સ્થળે
આવેલ છે. હાલ એ અંથ મારી પાસે લખાત નહીં હોવાથી
શિષ્ય વિષ્ણુના કબી શકતો નથી.

V

તિલકમંજનીપર દીકા દીપ્તપાળ કે દિહાર.

૧ દીપ્તપાળ તિલકમંજની પર પૂર્વ તલગદીયની સંસ્કૃતિરિચિત એક
લઘુ દીપ્તપાળ છે દુર્ગાધિ ન્યેનું સ્વપ્નચિરંજીવ માટે કરે છે.
અને ૨ ધણું જ દિપ્તપાળા છે તે ક પ્રતિ અ. દા. ના, પાટણ
ના ભંડારમાં મળ્યા આવે છે

બહુ કુરંગ અરુ કરહિ તિલક મંજની
પૂર્વેતિ હુય પુરુષક કામ સર હારે જિહુદહ-૪.
કમિયુ જિહુવિત્તપાંગના કુલિ નામ નરસર
દિવસિત મરુહરિ હિન્દુતો નામિતે, રુ
અતરિત આદરે રંશુ આર્મણ્યપત્તપુ
વપ્તુઃ મંજિતવે નિમિત્તુ નરવડિ ના. ૧૧ મપુ-૫
સા. ૧૧૧૧ હુ મંજિતે જિહુ બંધ ન નામિતે
બદ્ધાતિ કરના આપે મ કુ મંજિતે
દહતે પુરુષ નામ હરના ધ દીપ્તપા
નિમિત્તે તિલક પત્તિયત્તરુ હરના નામિતે
પુરુષે કામ નામ નામ નામ નામ નામ
પરુષત્તરુ હરના સંસ્કૃતિરિચિત

૧. દીકા પદ્માવતી અગ્રી ૧ એક વિરતન દીકા પદ્માવતી પદ્માવતી થાય છે.
 ૨. સમજાવ આકે નવકમર સ્થાન પ્રમાણ થાય છે. ૬૪૩ અ
 ૩. ૬૪૩ અવરે જણાવે છે, તે ૧૦ મુજ પ્રતિષ્ઠા દસ વિજયજી
 મદારાજ પામે છે અને ઉપરતે આ ૧૧ પામે છે. એવું માન-
 નામાં આવે છે, કે આ દીકા કરતાં ઉપરનું દીકાપણ વધારે
 વજન વાળું છે

તિલકમંજરીના ઉદાર ચાર મળે છે.

૧. દિગંજાર પડિત ધનપાળ ફૂત તિલકમંજરી કથા સાર
૨. સંતાંવર પડિત લક્ષ્મણ ફૂત તિલકમંજરી કથા સાર
૩. પદ્માવતી ગદીફૂત તિલકમંજરી કથાસાર
૪. શીરમનાં છપાવેલ તિલકમંજરી (અ. ૧૧)

આમનો પરજો આર. ૧૩:૧ માં કાર્તિક મંત્રમાં જનારો છે.
 કર્તા પદ્મિપાળ ધનપાળ અરુણિપદ પાલેના પત્ની દિગંજાર જેન
 પાસે છે તિલકમંજરી કર ધનપાળ સ્વતઃ આર સંપ્રદાયને મંત્ર જાપ-
 નાર છે સાર-કર્તા ધનપાળ દિગંજરી કર્તા સાર રથના મંદિ તેયાર
 થવા તેમાં દ્વિધા પાળની આશીર્વાદ મળિ છે. ૨૧ સરની જગના
 બીજ નંગર ૧ સાર કર્તા પદ્મિપાળ અમે ઉત્તમ છે, તેમાં પ્રાર્થના પા-
 રેલા છે. (આત્માન્દ પ્રકાશ ૧૯૭૦-૭૫)

અલગવિ દીમહિ અંગે થાય મોહિય તરુ પીરહ
 ચલતુલ્યપદ સપચઉરિ નયરિ પલ્લમદુ તમુ પીરહ-૭
 ગોસા-૧ મંગમય અમર ઉપમગમ મહેવિલ
 જે ન ચલિઉ નગ્ગાલહ જિલિન્સુ સિવમહતમમયપલ
 તમુકિલિય ઉવન્ગ મહવિ કિય તરહ નરિહહ
 નમદુ નમદુ સપચઉરિવીક દો ચરમ નિલિંદહ-૮
 જમુ પિરનગ્ગ સમવમરલ મહેવનિકાયહિ
 જમુ પલ્લમિલજર્થ ચલણાનિંદુ તુરવર સંઘાયહિ
 ચઉસરજજહ ભુવલનાદુ જે જર્થ દિયાંક
 સો પલ્લમદુ અચ્ચઉરિ તયરિ ત્રિરિ વીર નિલેયક-૯
 કમુમવુકિ કિંકિજિત અમર કિજરદેવ કુબ્ધિ
 મ્મચચિધદુદહિ નિયેચ મહિંડ સીદાજલિ
 ભાગંરલ દેહપુનમ્ય જમુ વિદુવલિ ઉજર્જ

નગર ખીજે શ્વેતાંબર પંથિ લક્ષ્મીધરે ૧૨૮૧ માં રચ્યા
આ અંથ આ અંથ તરફથી જાણ અદાર પડી ચૂક્યો છે. તે વાંચ
તેની હકીકત વાંચેલા બાધુ શકશે એટલે અહીં તેની સાચકતા
આપના નથી.

નગર ત્રીજો પૂનામાં ઉચ્ચ કોલેજમાં કે લાંબાકર
અંથ સંબંધાયેલાં પ્રાપ્ત છે.

નગર ચોથો મહામ પારો આવેલ શ્રી રંગમાં વાણીવિદ્યા પ્રેમ
જાણીત નિવૃત્તમંજરી છે. પ્રથમનો તે અભિનવ આજુકુખમાં આવી
અભિનવ અને તેના પગ નીચ નીકળતાં 'સહયોગ' ગાસિકામાં પ્રમુખ
પ્રમુખ થઈ હતી. અને પાછળથી આજુ પુસ્તકાલયે પણ જે દિવસો
કિંમતે જાળી હતી. નિવૃત્તમંજરી અંથ અક્ષરે અક્ષર લેવામાં નથી
જાણીત. પણ કેટલાક વર્ષોના ઘંટી દર્દ કયા ભાગ સંસ્કૃત એવા
સાચકતામાં મુદ્રા પડે છે. જેમને જરૂર હોય તેઓએ તે સ્થળે નાખી
કરવડી.

VI

આ અંથમાં આ સા સમર્થ છતાં હાલ સર્વત્ર પ્રસિદ્ધિ મળી જીવી
મંદા દેવાય થશે. કેવળના ઉદારો અને દીક્ષાઓ ઉપરથી, તેમજ
સંસ્કૃત અને વૈદ્યશાસ્ત્રના કૌશલ સમર્થ જેન નિદાતાઓ, પ્રમુખાદિના
મંદાને તેમજ જીવનમાં એ પણ કેટલેક સ્થળે પાતપોતાના અંથમાં તેમજ
અંથના કદમાં દાખ્યા છે. (વિસ્તાર બાધી અહીં આપના નથી.)

વરદાદિદિ સ્વચ્છરિવિક્રમ સોદિમ પાણિમિત્રમં
નિમ મદંતુ નિરિવરદ મેત, મદ ગણુદ દિવાયક
નિમ મદંતુ સુતયંતુરમાય ઉવદિદિ સ્વજાયક
નિમ મદંતુ સુરવરદમહિ સુરવેદ સુરેસક
નિમ મદંતુ નિવેદાય નિરદ સ્વચ્છરિ નિવેદાય ૧૧
કે. સ્વચ્છરિવરદ મેત મદવદેદોમમાય
સોદિમ સુવરદ સ્વચ્છરિવરદ સ્વચ્છરિ
સ્વચ્છરિ મેત મદવદેદિ સ્વચ્છરિ સ્વચ્છરિ
સ્વચ્છરિ મેત સ્વચ્છરિ મેત સ્વચ્છરિ મેત
સ્વચ્છરિ મેત સ્વચ્છરિ મેત સ્વચ્છરિ મેત
સ્વચ્છરિ મેત સ્વચ્છરિ મેત સ્વચ્છરિ મેત
સ્વચ્છરિ મેત સ્વચ્છરિ મેત સ્વચ્છરિ મેત

ને પચીસેવી પ્રમિલિતો આવ - જાવી છડે. મુજબ ૧૯
 સારિયા. જેનાએ અને જાન્યો વપારો કરો છે. અને
 પુનઃ આગામી મોજુદ છે, છતાં પૂર્વ જેવું સૌજન્ય મળવાના
 આગળ તે તરફ દૃષ્ટિપાત્ર કરવા નથી. સુખદાન વર્તમાનપર સેવાવડી
 કે તેમાં પીત્ત, સાર્વજનિક જાનાંઓ જેવાની ખામ મર્યાદા સ્વપાત્ર
 હોય છતાં તેમાં સગમ્ય બધો ઉપદાન સંજ્ઞામાં મુજબ જુદા પડ્યા
 છે. પણ તેમાં કયો જનમય જગર પડે છે ? કહેશો કે કીર્તિ કેમિ-
 દીત્તુ ભાષાનર પત્ર એના કરાં એમિતર જુદા જાગરુ છે જે કહેવા જા-
 ના

જા અમરવિ સરચકરિવીરુકોહચિદિ ન દીસદ-૧૩

સહસ્રેચ્ચિ લોચજુદ તિરુ ન હોઈ નિયતલ

વયજુ સહસ્રેહિ ચુચુ ન તુદુ નિદિવહિ ચુચુતલ

એકજુદ ધણપાણુ ભણુ ઇકુ જન્મલ નિયતલ

દિ વસઈ સરચકરિવીરુ હડ પુચુ ઇકલલ-૧૪

દખિ સામિ પસઈતુ મોહુ નેદુકુય તોરહિ

ચુરમઈસલિ નાલુ ચરલુ બહુકોહિ વિહાલહિ

કરી પસાઈ સરચકરિવીરુ જઈ દહુ મલિ લાવઈ

જાપુતુઈ ધણપાણુ જાકે જલિ બચઈ ન આવઈ-૧૫

શ્રી સંતપુરમંડન પં ૦ ધનપાસકલ

શ્રી મહાવીર ઉત્પાદ

સમરો

[આ ઉત્પાદની ધન મંત્ર ૧૩૫૦ માં લખાયેલી છે અને
 માલજુ ફાદલીવાસના શેઠ દાસાબાઈ મગનદાસના જાગરમાંથી મળી છે
 આમાં સોમનાથ વિજેરના નામની વાત લખી છે. મદમદગીરીની
 ઇ.સ. ૧૦૨૪ માં સુજરાતપર ચઢી આવ્યો અને ત્યાંથી જઈ સોમ-
 નાથનું શિવસ્થાન તોરડું. એ જાનાંઓ જન્મ પછી આ ઉત્પાદ જન્મે
 હોય એમ આમાંના ઉલ્લેખપરથી સ્પષ્ટ સમજાવુ છે. અને એ જાનાંઓ
 જન્મ જે વખતે ધનપાગની વિશ્વમાનના હતા. તેણે આ રતુનિ જાનાંઓ
 માગની વચનમાં જાતરી છે કારણ કે ધનપાગ પાઠવી વચનમાં
 કમેરમાં રજાનું આપણે આગળ ઉપર વર્ણવેલું નથી છીએ.

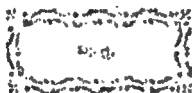
પ્રીતમ સંવત ૧૦૮૦ માં મદમદગીરીની ત્રણઈ ૧૦૧૮ માં
 તેજરાજ માલીપર આવ્યા તે વખતે ધનપાગ વિશ્વમાન હતા. એકે
 મળે આ ઉત્પાદ જાનાંઓ હોય સોમ માત્રાનું કારણ મળે છે.]

વી શક્તિ છે. અને ક્ષીણ પણ કરવામાં આવતી હશે કે 'જેન શ્રાદ્ધપણ
એટલું મધું ઉપયોગી નથી. તેમાં જમાના એવો છે કે ઉપયોગી સાદિત્ય
બદલ પાડવું; માટે તે । તરફ દૂર લક્ષ્ય રાખવામાં આવે છે.' આ ક્ષી-
ણ અહીં વજનવાળી ખરી કે! જાણ સમર્થ વિદ્વાનોનું લગ્નાશુ પણ નિર્મા-
ણ જગાય છે. અને કવિ પ્રેમાનંદ વિગેરેને માથે ઉપાડીને દરવામાં
ગુજરાતની જરૂરીયાતો સમાધાન કરી હશે !

કેટલાક ગુજરાતના વિદેશીઓ ઘણી વખત લખે છે. 'જેનેએ
ગુજરાતની ખીણ પ્રાપ્ત માથે મળવું' એમ એ. પોતાના ધનને વ્યય દુઃખ
કેવળમાં કરે છે. તેના કરતાં જન અરોગા; કેવળમાં કરવામાં આવે તો કેટલો
લાભ થાય?' આવા અને આવી મતલબના કેટલાક લેખકારશ્રીઓના
વાતલાઈ વિગેરેના સાંચ્ય છે. ખરે જ્યોત્સના ગુણ ભાવના પ્રશંસ-
નીય છે તેમ થવું જોઈએ તેમાંજ ગુજરાતનું ગૌરવ મળાવેલું છે પણ
તેમ જાણીને થઈ શકે! ગુજરાતના સમગ્ર માણસોએ જાણે તેમ
કરતા પ્રેરણ તેમ પગલાં લેવા જઈએ, ને તેવા પગલા કાઢે લીધા ?
જેમને લીધા હશે, તેઓ અવશ્ય તેના પાસેથી સર્વ કાર્યો કરાવી
શક્યા છે. નવનકશાએ માં કે ગુજરાતના નિદારીક પુત્રાનામાં ગુજ-
રાતના કવિરામણ પદ્મોદયની જેન વ્યક્તિઓની કાળી બાજુ ચિત્રી
બનાવવાથી એ ધોયસિદ્ધ થવાની વડી મારા પૂજ્ય માસરો રાખતા હશે,
તેથીજ ને પ્રમાણતો જેમ મેળાવે ચલતા હશે? આ દોષ સામાન્ય
વર્ગને તો નજ આવી શકાય પણ સાક્ષર વર્ગમાં પણ આ દોષ
મળે અંગે દોષથી લાગી આવે છે અને લખવું પડે છે. તે ને વર્ગને
મેળવી લઈ ગુજરાતનું એક સઘામાં અવશ્ય વિશ્વાસ મેળવવાને લોકો
એ અને દરેક વર્ગને સત્તેજ આપવો જોઈએ. કેળવણી ન થઈ
જોઈએ. હું ઇચ્છું છું કે આ બેઠકના ઉભય બંધી અય, ગુજરાત પોતાની
મરિયાદ પ્રાપ્ત કે, માત્ર ગુજરાતનું એક કરવાના રસ્તાઓમાંના રસ્તો
મરિયાદિ પ્રમાણે જે બતાવે છે નહીં કે કેમ બતાવે ઉપલબ્ધ છે.
તેનજ ખીણ પણ અવગણ્ય કરે છું કે — પ્રીત્તમાદિ બની જેમ જેન શ્રાદ્ધ
પણ અવગણતી છે. નિર્મલ દરિ દૂર રાખી છતાં સાદિત્ય દરિયા પક્ષ
એ વિદુ થાવનું ઉત્તમ સાદિત્ય છે નિર્મલ, જોઈ અને જાણ, આ વચુના
સાદિત્યને આદરતાં વિદુસ્થાનના પ્રાચીન સાદિત્યમાં શેવ અકુલ એવું જોઈએ,
એટલે આપણ દેશના સાદિત્યના અવગણન પણ દરિયા પ્રથમરોજ
રમેલ્ય અવગણવીજ પડે બાને કરવામાં આવે છે જેનની આજુબાજુ
જોઈએ છે, તે અવગણવી સ્વચ્છદિત્ય નથી? પરસ્પરમાં બાજુનેથી

અર્થે મિત્ર સુગમેને એ સ્વચ્છ કાચ દે. અર્થે એ દે કે-૧૫
 રાત્રી ભેગો સાથે નિદ્રા મેંજી લઈ. એ સ્વચ્છ કાચ
 ભેગી એકદમ એ વાકિનજ સાચાં જ રહેવાય થઈને છે. તે પછી
 પ્રજાસનના બાજુનાએ તે ને જાનજ દેડે.

એ ત્રીસમંજની મુઠામાં મેંજીન દીપ્તિજ દેડીને દેડે. એ દેડે
 દેડે બધાર પડે તેા કુનિયાનીઓ કાઢેજીને પડે. જોઈએ રાત્રી દેડે.
 એ મેંજી કાઢે. આ જાનજાનિયોને એક નથી જાણુજી. એ.

સૂચના

૧. બોજરજ ૧૦૨૨ માં ગાંધીએ બેઠો. (નિયામંજીના પ્રચારના.)
૨. ૨૫૨ માં પેટુજ પછી ૨૫૪, પછી ૨૫૫, આ પછી ૨૫૬ માં પેટુજ વાંચે. એક સંખ્ય ૫ બધી.

લેખક.

પ્રકરણ સંકલન.

પ્રકરણ નામ.

પૃષ્ઠાંક

સંગીતવિજ્ઞાન

...

૨

પ્રથમ પરિચય.

૧ મહાત્મા સમાગમ

...

૩

૨ જગત્પ્રભુ દેવ, ને અંધાનપદાર

...

૧૧

૩ કૃષ્ણી

...

૧૭

૪ આત્મારૂપ વીંટી, ને વર પ્રદાન.

...

૨૪

૫ પુત્ર જન્મ

...

૨૮

દ્વિતીય પરિચય.

૧ કૌંચી પર ઘેરા.

...

૩૩

૨ લાલકર.

...

૩૭

૩ શત્રુ કે મિત્ર ?

...

૩૮

૪ સમરેકુ અપોધ્યામો.

...

૪૧

૫ ગાદ મૈત્રિ.

...

૪૩

ત્રીતીય પરિચય.

૧ મત્તકાકિષ્કોદાનમો કાચરિનોદ.

...

૪૬

૨ મીડી મસ્કરી.

...

૫૦

૩ વિગ્ધ યાત્રા.

...

૫૩

૪ સુંદરી પ્રિયદર્શિની

...

૫૫

૫ જગમોગે મુસાફરી

...

૫૮

ચતુર્થ પરિચય.

૧ દિવ્ય સંગીત.

...

૬૦

૨ હવે શું કરવું ?

...

૬૪

૩ વીર ગાંધાર ...

...

૬૭

૪ રંગમાં ભંગ છે, રંગમાં ઉભંગ ?

...

૭૧

૫ વિલક-મંજરી.

...

૭૮

૬ મનોરથ સાગર.

...

૮૦

૭ ઉદ્દેશિત કૃત્યના સાગર.

...

૮૩

પ્રથમ પદિચ્છેદ

૧	કુમારજી દરજી	...	૬૨
૨	દુ.ધિને વિગ્રામે	...	૬૦
૩	મિત્રની રૂબરૂ.	...	૬૬
૪	એ રવિવારનું કાળુ ?	...	૬૮
૫	પતંગ ચાલે.	...	૭૦
૬	મિયા-મિત્ર મમામમ.	...	૭૨

૫૬ પદિચ્છેદ

૧	ગામની સજની	...	૭૬
૨	મમામિત્રાન	...	૭૭
૩	વામન કંપા	...	૭૪

૫૭ પદિચ્છેદ

૧	દુનગ્રામી મુદિમમ.	...	૭૯
૨	વિગ્રામી પીના.	...	૮૦
૩	મી મારી, જે એમની અવસ્થા ?	...	૮૨
૪	અગ્રામીની મુગાઈ, જે પીન	...	૮૪
૫	મમામિત્રાન	...	૮૫

૫૮ પદિચ્છેદ

૧	પરાધીન વિગ્રામી કંપા.	...	૮૭
૨	ગરે કાળી	...	૮૪
૩	સપ્તની ન્હારે	...	૮૫
૪	રમણીય રજની	...	૮૬
૫	ગાંધી દામ	...	૮૮

૫૯ પદિચ્છેદ

૧	પત્ર તમે અહીં રવાની ?	...	૮૯
૨	પુનઃ વિગ્રામ.	...	૯૦
૩	મારા મા બાપ	...	૯૧
૪	દિવસ કુળો વિગ્રામ.	...	૯૨
૫	મિત્રની કુળની પત્ર	...	૯૩
૬	વિગ્રામી-વિગ્રામ	...	૯૪

દાન, પરિચર્યા:

૧. આશ્વાસન	...	૫૪
૨. પ્રેમાંદર.	...	૧૨૦
૩. તાંબૂલ પ્રદાન	...	૧૨૧
૪. રવનપુર ચક્રવાત નગરમાં પ્રવેશ	...	૧૨૬
૫. અભિષેક	...	૨૦૦

ઓકાસ પરિચર્યા:

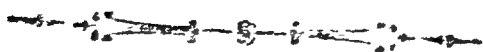
૧. ગધર્વકનો દિવાર	...	૨૦૮
૨. ધર્મ કરતાં ધાડ.	...	૨૧૧
૩. પરસ્પર શોધ.	...	૨૧૭
૪. નિમગ્નતા.	...	૨૨૨
૫. દિવ્ય ગીતી અને દ્વાર,	...	૨૨૬
૬. મંત્ર સમીપિ.	...	૨૨૬

દાન પરિચર્યા:

૧. આપત્ત પચતે	...	૨૩૬
૨. પૂજા.	...	૨૪૦
૩. " (ચાકુ)	...	૨૪૩
૪. શ્રેણી દિવ્ય	...	૨૪૬
૫. લક્ષ્મી મહોત્સવ	...	૨૪૮

ઉપસંહાર.

૧. મેઘવાહન નિવેશન, અને આનંદ	...	૨૫૮
-----------------------------	-----	-----

શ્રી લેખકદ્વાર્યા પ્રધાવણી નં. ૧૩.

અર્હમ્.

‘ સરસ્વતી ’ ગિરોધારક કવિ ધનપાસ પ્રધિત

શ્રી-તિલકમંજરી કથા સારાંશ.

અથવા,
સુકૃત સંયોગ.

પ્રેસ:-

મજુલાસ બેચરદાસ પારેખ.

પ્રથમ પરિચ્છેદ

૧ મહર્ષિસમાગમ.

અયોધ્યા નગરીમાં મેઘવાહન રાજા રાજ્ય કરતા હતા. તેને મહિરાવતી નામે રૂપ સોભાગ્ય શુભાક્ષીની પ્રેમપાત્ર સ્ત્રી હતી. તેણીની શ્રેષ્ઠિ વિશાળ હતી, કંઠ દરિદ્ર હતી; ખભાં લચી ગયેલાં હતા, સ્તન ઉચ્ચા હતા; ધાંજ ધાટા હતા, ગાલ સાફ હતા, ખુકુટી અવ્યગ હતી, આંખોમાં મુગ્ધતા હતી; હાસ્ય મનોહર હતું, ગમન હાસ્ય વગરનું લલિત હતું. તેની સાથે તથા બીજા અંતાપુરની સ્ત્રીઓ સાથે લોગ મુખ અનુભવતા તે રાજાનો ઘણો વખત વીટી ગયો. તે સર્વ પ્રકારે સમૃદ્ધિમાન અને મુખી હતો. છતાં તેને એક પણ સંતાન ન હોવાથી મનમાં બહુ દુઃખ લાગતું. પણ શું કરે ? પૂર્વ જન્મમાં કરેલ કર્મના ઉદયક્ષણથી નિરપેક્ષ થઈ કોઈ પણ કારણ દ્વારા આપી શકતું નથી. નહીંતર યુવાન વંધ, વિશાળ અંતાપુર છતાં ઘણે ઘણે એક પણ સંતાનની પ્રાપ્તિ ન થાય ?

એક દિવસે સવારમાં પહોર હીલસ ચઢ્યો, સદ્ર-શાલ નાગના મહેલ ઉપર પ્રસ્તુત વાતચીત કરતા પરિવાર સહિત રાજા-રાણી બેઠા હતા. તેવામાં બાણે સુવર્ણ દિપની ધુનનો ગોટો હોંયની એવા તેજસ્વી દર્શિત દિશા તરફથી આઘાતમાર્ગે આવતા વિદ્યાધર મુનિને એવા શબ્દ મુનિના તે અપૂર્વ કર્મની અકિન થઈ થોડીવાર સ્તબ્ધ બની ગયો. મુનિ મહેલની નજીક આવ્યા એટલે મહિરાવતી સહિત ઉઠી સામે ગયો. કર્મનું તત્ત્વ જાણવાવાળાનાં હૃદયો હમેશાં કર્મણોની વૃત્તિઓને અનુસરે છે. તેથી આદર-ભાવથી સામે જઈ વિનયભક્તિ બતાવતા રાજાને

જોઈ પોતાની સહજ નિરપેક્ષતાનો ત્યાગ કરી, પોતાનું બીજું કામ પણ ક્ષણભર માટે મુલતવી રાખી સામાન્ય માણસની પેઠે તરતજ મુનિ સન્મુખ આવ્યા અને આકાશમાંથી ઉતર્યા. અગાશીના ઠંઠડા ઉપર થગ મુક્યો કે તુરત પાસે જઈ વિનયથી અર્ધસત્કાર કરી મદિરાવતીએ જોડણીના છેડાથી પ્રમાજેલ સોનાના આસન ઉપર મુનિને બેસાડ્યા.

ત્યાર પછી મુનિજનને ઉચિત સર્વ પ્રકારનો વિનયોપચાર કરી રહ્યા પછી રાજાએ પ્રણામ કરી લોચ-તળીએ બેઠા બેઠા નમ્રતાથી પૂછ્યું:-

“ ભગવન્ ! આ મહેલ આપના ચરણકમળના સ્પર્શથી કૃતકૃત્ય થયો, દષ્ટિદાનથી આ સમસ્ત નગરી-નિવાસી મારો પરિચય પણ કૃતકૃત્ય થયો. આપને પ્રણામ કરવાથી તીર્થસ્નાનનું કળ પણ મેં મેળવ્યું. તેથી સર્વ પ્રકારે કૃતકૃત્ય થયો છું, છતાં અતૃપ્તિ રહેવાથી આપ કંઈ વિશેષ પ્રકારે અનુગ્રહ કરશો એવી આશા છે. આ રાજ્ય, આ હાથી, ઘોડા, રથ, વિગેરે બાહ્યપરિવારમાંથી આપને પોતાને કે બીજા માટે જે જરૂરનું હોય તે સ્વીકારશો. ધણે વખતે પ્રાપ્ત થયેલ પાત્રમાં ફરેલી મારી પ્રાથના વ્યર્થ ફરવી આપને ઘટતી નથી. ”

મુનિ બોલ્યા—“ રાજન્ ! તમારા જેવા શુદ્ધ આશયવાળાને એવો સત્કાર કરવો ઘટે છે, પરંતુ અમે નિરીહ મુનિઓ છીએ, અમારે એમાંની કોઈ પણ વસ્તુ લેવી કમ્પતી નથી. અમારો વાસ નિર્જન અરણ્ય છે તે સીધા માત્રથી મળેલ નિર્દોષ આહાર અમારું લોભન છે. શરીર ટકાવી રાખવાજ અમે આહાર કરીએ છીએ, શરીર ધર્મ સાધવા ધારીએ છીએ, ધર્મ મુક્તિ માટે જ આરાધીએ છીએ. મુક્તિ પણ નિરુત્પન્ન મનેજ ઇચ્છીએ છીએ. તો કલેશકારી ઉપર જણાવેલા પદાર્થોની અમારે શી જરૂર હોય ? પરોપકાર પણ ધર્મો-

પરેશદ્વારાજ કરીએ છીએ. આ પ્રમાણે ગોત્રમાં અ-
મારો આચાર જતાઓ છે. તો હવે વધારે આચરૂની
જરૂર નથી. પણ કહો કે-આ કંઈ નગરી છે ? તમે
કોણ છો ? ક્યા ઉત્તમ વંશમાં તમારો જન્મ છે ?
આ બાઈ કોણ છે ? એમનું નામ શું છે ? તમે
મનમાં સંતોષ જણાવો છે તે શા કારણથી ? આ
બાઈ હમણાંજ રાઈને છાની રહી હોય એમ જણાય
છે, રાવાનું કારણ શું છે ? શું કાંઈ પ્રીય બંધુને
વિયોગ થયો છે ? કાંઈ આકસ્મિક સંકટ આવી પ-
ડ્યું ? છે શું ? બે અમારા જેવાને જણાવવાથી
તમને કાંઈ પણ પ્રકારનો બાધ ન હોય તો કહો. "

" જગવન્ ! આપના જેવા પરોપકારી અને
સંયતવૃત્તિવાળા આગળ શું હુપાવવા જેવું છે ?
આ હું આપને બંધુ-વિનવું છું- જગવન્ ! દિલીપ,
રઘુ, દશરથ વિગેરે રાજાઓની વંશપરંપરાની રાજ-
ધાની આ અયોધ્યા નગરી છે, અને હું ઇક્ષ્વાકુ વં-
શમાં ઉત્પન્ન થયેલો, હાલના દરેક ભારત વર્ષના
રાજાઓમાં દરેક રીતે આગળ પડતો તેનો લોકના
મેદાવાહન નામે રાજા છું. ઉત્તમ રાજકુલમાં ઉત્પન્ન
થયેલી મુર્ધાભિષિક્ષ્ત આ મહિરાવતી મારું પ્રેમ પાત્ર
છે, તેને લીધે મને સમસ્ત પ્રકારનું મુખ છે. કાંઈ
બંધુવર્ગનો વિયોગ નથી. તેમજ કાંઈ આકસ્મિક સંકટ
પણ આવી પડ્યું નથી, નિઃસંતાન પણ શિવાય અ-
મારે અદ્યસ્થતાનું બીજું કંઈ પણ કારણ છે જ
નહીં. એ હું કહે કરીને હમણાં અસક્ષ થઈ પ-
ડ્યું છે. અમારા બહેની ઉનાળાની નાની રાત્રીઓ
પણ એ ચિંતામાં ને ચિંતામાં રૂદન કરતાં સો વરસ
જેવડી થઈ પડે છે. આ રીતે આપે જે પૂછ્યું તેનો
જવાબ આપ્યો. હવે આના રાવાનું કારણ હું કહું
છું-આજ સવારે ચિંતામાં ને ચિંતામાં બેઠો નથી

ગયો અને પાછો એજ વિચારમાં પડી જવાથી જી-
હ્નની પેઠે સર્વત્ર શૂન્ય જોતો સંતાન પ્રાપ્તિના તે તે
ઉપાય વિચારતો હતો તેવામાં બંદીએ પ્રસંગોપાત
ગાયેલ આ અપરવકત્ર છંદ સાંભલવામાં આવ્યું:—

“ વિપદ સમ ગઈ વિલાવરી,
નૃપ ! નિરપાય ઉપાસ દેવતા;
ઉગિયું, જગહિતે, સરીખડું—
તુજકુળ, મંડળ ઉજળું કાંતિનું. ૧

એ સાંભળીને હર્ષથી વિચાર કરવા લાગ્યો
કે—અહા ! ખરેખર મહાત્મા માગધ પુત્ર સ્વછંદે ગાતા
ગાતા મને કર્તવ્ય માર્ગ નો ઉપદેશ કરે છે ! તે
આલ, તેનું વચન માન્ય કરી અરણ્યમાં જઈ કોઈ
પ્રસિદ્ધ દેવની આરાધના કરું. એમ વિચારી પ્રાતાઃ
કૃત્યથી પરવારી ચિત્રશાલાના આગણામાં એટલા
ઉપર બેઠેલી આ દેવીને આલિંગ આપી દુઃખ પૂર્વક
હું બોલ્યો—

“ દેવી ! તારે માટે સંતાન પ્રાપ્તિ નિમિત્તે
વરદાન મળે ત્યાં સુધી અરણ્યમાં જઈ કોઈ દેવની
આરાધના કરવા મેં નિશ્ચય કર્યો છે. તે કામ પાર-
પાડી જ્યાં સુધી હું પાછો ન આવું ત્યાં સુધી
તારે પૂજ્ય વડિલોની સેવા કરવી અને અહીંજ રહેવું.

“ એ પ્રમાણે કોઈ વખત ન સાંભળેલું મારું
વચન સાંભળીને તુર્તજ મૂર્છા પામી ગઈ. કંઈક સંજા
આવી એટલે લડથડીયા ખાતી બેઠી થઈ અને પરિજને
ઉતાવળા દોડીને પકડી રાખી. થોડી વારે નિઃશ્વાસ
સુધી, આશ્વાસન પામી ખલા ઉપર લચી પડતે ગયે
ગદગદકંઠે બોલી:—

“ આર્ય પુત્ર ! સંતાન પ્રાપ્તિ માટેજ પધારતાં
હું આપને આડે આવતી નથી. પણ આટલું તો વિનવું

હું કે-તમારી જેમ મારે પણ દેવની આરાધના કરવી છે. તો મને ઊઠીને એકલા કેમ જાઓ છો ? અથવા એમ કહો કે મેં કરેલ આરાધન તે તેજ ક્યું કહેવાય, તે વાત પણ ખરી છે. પણ બીજા અંતઃપુરની ઉપેક્ષા કરી મારે માટે આપમત આચરણો એ હું સેંકડો ઉપાયે માનવાની નથી. વળી આપના 'શિવાય' હું એક કણુમર પણ એકલી રહી શકું તેમ નથી. માટે મારે પણ અવશ્ય અરુધમાં આવવું છે. મને જલુકાર્યા વિના જવું હોયતો પધારો. તમારું કામ સિદ્ધ થાઓ. અત્યાચીજ હવે આવવું છેલ્લું દર્શન કરી લઉં છું !"

એમ કહીને ધણીવાર મનાવી છતાં કદા નીચે શુષ્કે આંશુ ગાળી રોવા 'ક્યું'. કંઈ પણ જવાબ ન આપ્યો. આ અત્યારે નકાળી માથે આવવાની હુદ્દી મને જતો અટકાવે છે. તો આપે પણ તેને ઉચિત શિખામણ આપવી પડે છે. "

એ પ્રમાણે રાજા બોલતો હતો તેવામાં તેઓના હૃદયમાં કારણ જાણી લઈ મુનિ ચોગનિદ્રામાં પડ્યા. થોડીવારે આંખ ઉઘાડી હુદ્દી બોલ્યા:—

" રાજન ! અપત્ય પ્રાપ્તિને પ્રતિજ્ઞા કર્મ' હજી તમારે લોગવવું બાકી છે. પણ મનમાં ખીસ્જા રાખો, જરા પણ વિવાદ ન કરો. આ તમારી પ્રાણપત્નીને પણ આડા ચાલી એક દેવતા ન કરો. અરુણમાં જવાવું ઊઠી દો. ઘેર રહીનેજ દેવતા આરાધન કરો. મુનિમનની ક્રિયાવું આચરણ કરો. વળી દુર રહેલા બીજા દેવનું તમારે શું કામ છે ? ઘરમાંજ રહેલી 'પાર્થિવકુલદેવી' રાજલક્ષ્મીનુંજ આરાધન કરો. સેંકડો દંકપાકુ રાજાઓએ એનું આરાધન કર્યું છે. એ વાસ્તવ્ય પ્રમાણ ઊઠીને તેનું આરાધન કર્યો, તો તે તમારા ઉપર પ્રસન્ન થશે, અને પદપાત કરી તમને

ક્રિષ્ણવરહાન પણ આપશે. તથા વિદ્યાધરોએ આરાધેલી મહાભાગ્યશાળીને મળીશકે એવી અપરાજિતા નામની ત્રિલોક પ્રસિદ્ધ આ વિદ્યા હું આપું તે શક્ય કરો. દિવસમાં ત્રણવાર દેવતા આરાધન કરતી વખતે તેનો વિધિપૂર્વક જાપ કરવો. ભક્તજનોને એ ચિન્તામણિ છે. પ્રયત્નવાન પુરુષથી ભક્તિપૂર્વક આરાધન કરાયતો દુનિયામાં એક પણ ફલ નથી, કે જે તે ન મેળવી આપે. ફળ આપવા તૈયાર થાય ત્યારે તો ઈશ્વર સરખાને પણ સ્ગમીન કરી આપે છે. તો ખીજ દેવોની વાતજ શી ? પણ આરાધન કરવામાં બીજકુશ પ્રમાદી ન થવું. વળતો વખતના અનુષ્ઠાનો ખરોખર જ્ઞાન રાખીને આચરવાં. કાર્ય સિદ્ધિના માતૃપિતા શુદ્ધિ અને ઉદ્યમ પુરુષના વ્યાપાર વિશેષથી અનુગૃહિત થાય છે. ત્યારે જગતમાં એવી કોઈ વસ્તુ નથી કે જે પ્રાપ્ત ન થાય. ”

એમ કરી ચારે બાજુ જોઈ, આરાધન વિધિ બતાવી. પોતાના અને રાજના શરીરે રક્ષા મંત્રથી કવચ કરી ધીમે ધીમે કપટ અક્ષરે તેના જાનમાં મુનિએ વિદ્યા સંભળાવી દીધી. પોતાને કૃતકૃત્ય માનતાં વિનયથી નમ્ર થઈ શ્રદ્ધાળુ હૃદયે હાથ જોડી વિધિપૂર્વક વિદ્યાગ્રહણ કરી. જરા ઈસારો કરવાથી નોકરોએ હાજર કરેલ પૂજાસામગ્રીથી મહર્ષિનો પુનઃપૂજા સત્કાર કરવામાં આવ્યો. પૂજા વિધાન થઈ રહ્યા પછી થોડીવારે નજર ફેરવી. ભર્તા પાછળ વિનયથી નમ્ર થઈ ગેઠેલી હરખાતી મદિરાવતી સામુ થોડીવાર જોઈ મુનિ મોં મલકાવી બોલ્યા:—

“ રાજપુત્રિ ! તમારા પતિને અરણ્યમાં જતા મેં અટકાવ્યા છે. અને અત્યન્ત દુષ્કર દેવારાધન કાર્યમાં લગાવ્યા છે. તમને પૂછ્યા વિના, તમારી સલાહ લીધા વિના આ મહાભાગના મનની નિયંત્રણા અને

વિચર્યોપહોમથી અટકાયત કરી છે. તેથી અમારા ક-
પર દેખતા ના. તમારું કલ્યાણ કરવામાં જમી જઈ
લાગતીનોજ એ અપરાધ છે, જુદિનો નથી. જમી
વિદ્યાઆરાધનનો કલ્પ એવો છે કે, તમારે હવેથી ૬૮
રહીનેજ દેટલાક દિવસ પતિ સેવા કરવી.”

મુનિ એમ કહી રહ્યા એટલે શરમિન્દી રાણી મં-
ચને નેરે પતિ મુખ ભેળ નીચું ભેળ ગઈ. તેને તેવા
પ્રકારની વિવશી યજ્ઞેત્રી ભેળ રાજા હસીને ધાડ્યો:-

“ભગવન! આપવારવાર કેમ એને દણાવો છો ?
એકવાર કહું ત્યારથીજ એણે ‘બધું’ નાણી લીધું છે,
એને મનથી સ્વીકાર્યું છે. આજથી આપના કલ્પ પ્ર-
માણે એ વર્તશે. બધું કાશિવ્યતાવાળી છે. સામાન્ય
માન્ય જનનું પણ વચન માન્યા વિના રહેતી નથી,
તો આપ જેવા મહા તપોધનનું વચન સવિશેષ
માન્ય કરે તેમાં શી નવાઈ ? વળી મારા પારવાં પ્ર-
માણે આપે એનો વિચાર પણ નાણવો વટે છે. કે
એથી આપે કહેલી બાગતનો એણે સ્વીકાર કર્યો કે
નહી ? તેનો નિર્ણય થાય. અથવા એને ઉપદેશ આ-
પવાની જરૂરજ નથી. એ તો વનમાં જ્યાં તૈયાર થઈ
છે, એ વનમાં ગઈ એટલે દેવારાધન કર્મ મારું નિ-
વિંદે હશે એવું ઘેર ચાલશે.” એમ બોલતા રાજા સાગી
કટાક્ષ દેંદ્રી અત્યન્ત નમ્ર થઈ અદેખાઈથી હોયની તેમ
તિહું ભેવા લાગી. મુનિ પણ જરા હસીને ધાડ્યા.—

“રાજન! તમે અત્યારે આને વનમાં લઈ જવા
બહુજ ઉત્સુક થયા જણાવ્યો છો, તો મંત્રજપવિધિ
શીલ થઈ કરો. તેથી પ્રચલ થયેલી રાજલક્ષ્મી એને
પુત્રવર આપે. ત્રણ ભુવનમાં વિખ્યાત પુત્રના બાલ-
ભાવનો અનુભવ કરી વધુએ કરેલ ચરણકમળની સેવા
અનુભવે. પછી પુત્ર ઉપર રાજ્યભાર મૂકી પાછલી ન-
યમાં વનમાં જતાં તમારી સાથેજ એ વનમાં આવશે.

દિવતાઓના પણ વૈલવો અવન કાળે વિનમ્ર છે.
 ઇત્યાદિ ઉપદેશ આપીને તેના મનનું સમાધાન કર
 અને શોક શમાવવો. પોતાની તે અવસ્થામાં ક
 સુવિચાર વિગેરે સુકૃત કરી શકે તેવો માર્ગ પણ
 બતાવવો જોઈએ. આવી રીતે તેની સાથે રાત્રી વીતાડી
 સવારમાં પાછો ફરીશ...

પછી મારે પણ કંઈક આ લવમાં શાંતિ મળે
 અને આવતા લવમાં પણ સુખ મળે એવાં કામો કાળ
 ક્ષેપ કર્યા વિના કરવાનાં છે. કેમકે મારું આયુષ્ય પણ
 હવે થોડુંજ બાકી છે. તેથી હવે લા વિ. દુઃખના
 મગજમાં રણકારા વાગી ગયા છે. અને જન્મધારણું
 દુઃખ ઘણી વખત હૃદયને કંપાવી નાંખે છે.

આવી સ્થિતિ છતાં ન્યારથી ઇંદ્ર મહારાજ પાસેથી
 તમારાં વખાણુ સાંભળ્યા છે—ત્યારથી તમારું પ્રિય
 કરવા ઘણા વખતથી મારું મન ઉત્સાહી થઈ રહ્યું છે.
 તમારું અલોભી પણ અને સ્વાર્થમાં પરાડુમુખતા મેં
 સાંભળી છે તેથી જરા અચકાઉં છું. છતાં ઉપચાર
 કરાથી મન પાછું હલતું નથી. તેમજ કોઈ ઇંદ્ર વસ્તુની
 પ્રાર્થના કરો એમ કહેતાં પણ હલ ઉપડતી નથી.
 તેથી મધ્યમ માર્ગ લઈ હાથ જોડું છું કે મારા
 ઉપર મહેરબાની કરો અને આ અંદ્રાલય નામનો
 હાર લો.

એ હાર પોતાના ખાનગી લંડારમાંથી ઉત્તમ
 રત્નો વીણી લઈ ક્ષીરસાગરે ગુંથી, વિપ્લુ સાથેના
 સ્વંવરમાં પુત્રી લક્ષ્મીને દાયબ્તમાં, લક્ષ્મીએ તેરણી
 ઇંદ્રાણીને ખુશાલીમાં, ને ઇંદ્રાણીએ મારી પ્રિયગુ-
 સંદરી દેવીને સહીયણામાં, આપ્યો છે. ઘણા દિવસ

મારી સીલે એ પ્રિય હારને પાતાના દુઃખ સામે
લગાડીને પહેર્યો આને તેણીને કોઈ ધાર્મિક કામમાં
લગાડી વિરહમાં યાદગીરી લાખત એ હાર હું ખરેખર
આજ્ઞો છું. આ ઉલ્લસ હાર પણ તમારા જેવા
ઉજ્જવળ ચરિત્રવાન પુરુષની ચોખતથી ચોખી ઉઠશે
અને દેવકોટમાં રહેવાનો ચોખ જૂઠી લગે.

પત્ની 'દેવતાનું' દર્શન નિષ્ફળ થવું નથી' આ
લોકાદિત ને સાર્થક કરવા અને પ્રીતિથી ઉત્સાહ
જતા દેવની સંચયંતર દેખાવવા અચક્ષ્ણ હોવાથી
અને આપણે બન્ને મળ્યા તેનું સંભારણું (અભિજ્ઞાન)
લાખત આ હાર આપું છું. લખને શુભ કરવા કે
તમારા ઉપર-ઉપકાર કરવા આપતો નથી કેમકે
વખત આજો પાતાના સમસ્ત શત્રુને લૂંટી સંભાળ
મળનાર આપના જેવાની પ્રીતિ માટે કે ઉપકાર માટે
દુનિયાની દઈ વસ્તુ શય થકે તેમ છે ?

લખના મનમાં એમ હોય કે- 'સીણાગુપ્તવાળા-
એના વિનોદ માટેની ખાસ ઉપયોગી ચિજ હું કેમ
લઉં ? દુઃખિય મનને યાચકની માફક આ માટે કોઈનું
'આપેલું' લઉં ? ઘેર આવેલ અતિથિએ 'આપેલું' દેતા,
બરીબની માફક શું મારી લલકાઇ નથી ? 'ઉંદ્રે મારી
સ્તુતિ કરી છે, અને તેના એક સંજોથી આગળ આ-
લણના 'હુકદા માટે' હાથ લાંબો કરવાથી આ પોતેજ
મારી મજકરી કેમ નહીં કરે ?' આવા આવા ખોટા
તર્ક કરીને મારી માર્યના જાગ કરશે નહીં, કેમકે
ત્રિદશનાથે પણ સ્ત્રી મારા પ્રણયનો જાગ કર્યો નથી
હો, બહુ વિચાર કરવાની જરૂર નથી.

હીક, કદાચ તમે નહીં જ્યો તોપણ મારી પાસે
તો એ રહેવાનોજ નથી, કરવું કે હું સ્વર્ગમાંથી

ઘોડાંજ વખતમાં વચવાનો છું. તેમ જીવો દશે તે
 વખતે મનુષ્ય લોકમાં જન્મ પામીને હું ફરીથી જન્મ
 શરીરે. અને મારા અધુને આનંદ પમાડીશ. તેમજ
 કાળક્રમે સ્વર્ગમાંથી મરીને મારી દેવી પ્રિય બુધુદરી
 પણ મર્ત્યલોકમાં વખતે દર્શન પામી શકશે-જેમને
 જાતિ સ્મરણાદિ પામે, મારી સાથે લોગવેલા મુખ
 સંભારે, હું નહીં મળવાથી વિષયોથી વિરાગીથી દર્શ
 કદાચ શુભ અનુક્રમ કરે. તેથી એના ઉપર પણ
 ઉપકાર થઈ શકશે. અને એવું ઘણી વખત અનુ
 આપણે સાંભળીએ છીએ, સ્મરણગિન્દ્યાં અત્યંત
 આશ્ચર્યકારિ હોય છે. તેથી મારા આ દેહવા ઉપર
 અવિચાર લાવવાની જરૂર નથી. તેમજ હું આ બધું
 અજ્ઞાનથી જોહું છું એમ પણ માનવાને કારણ નથી
 હવે પ્રાર્થના લાગ કરીને મને હુણી કરશો નહીં.

એમ કહી ગળેથી ઉતારી હાર રાજતને આપ્યો,
 ને દેવના સોજથી વડ થઈ જઈ જરા આગળ આવી
 નિરખી છતાં, ધીજ ઉપર ઉપકાર કરવાને દિગ્ગુ
 છતાં એ હાથ લાંબા કરી હથેલીમાં હાર લીધા.

તેમ એકદમ અરૂપ થઈ ગયો. દેવના અપ્ય
 દેવા પત્રી વિસ્મય રાજતએ એકવાર ધારા ધારને
 હાર જોઈ લીધો, પત્રી ખેરાને છેડે બાંધી લીધો.
 મદિરમાં જઈ શ્રીઆદિ દેવને પ્રણામ, સ્તુતી કરી,
 બહાર આગ્યો.

૩. કસોટી,

ત્યાંથી લક્ષ્મીદેવીની સાંજની પૂજાવિધિ ઘર દરીઃ
અમાન કરી લક્ષ્મીથી તેનાં આમું એક ધાને લેઈને
તેડેઃ અને બોલ્યો-

"ભગવતિ શ્રી ! તમારા ચરણ કમળની સેવાનું આ
"હજી છે કે ત્રિપુરાનને માનનીય વૈભવનિક દેવો પાડ
"અમારી પ્રતિષ્ઠિ મૂકે છે, યોગીઓને પણ અગોચર
"પોતાનું રૂપ પ્રગટ કરે છે, ને પરિશ્રમમાં આર્ધીન
"અમારી ગોટાઈ વધારે છે. જો કે તે મહાત્માદિવ્ય
"પુરુષે મને આ આશરણ આપ્યું છે પણ પરી-રોત
"તોં જો તમારજ છે તેથી - મારા અસંપૂર્ણને
"લાયક હજી નહીં. કેમકે દિવ્ય આઠારણને લાયક
"દેવતાઓજ હોય. માટે તમેજ રાખો. કોઈના હાથથી
"અનુભવ કોઈમાં આવેલા છતાં દુર્ગમી રૂપ કોઈમાં
"વિકસી શક્યા પામે."

એમ કહીને દેવીના ચરણ કમળ એ ગણે તે દાર
મુકેયો તેજમાં એક બર્ષકર અદ્ભુતરૂપ તેના મોંબળ-
વામાં આપ્યું. કહી નહીં સાંભળેલા આ દારૂ સાંભ-
ળીને રાજા મનમાં વિરોધય પાડ્યો અને મનમાં લગત
તરૂં પડ્યું પણ કય પાડ્યો નહીં. પોતાના રૂપભાવ જોને
તે વખતની અવસ્થા છાંટ્યા પિંડા લગત યાગુ કોઈ
સિદ્ધથી કોઈ નિરૂ જોયા હાથેના ના લક્ષ્મીની રાણી
પાંચુએ નજીકમાંજ-ત્રિપુરાનમાંની બર્ષકર વસ્તુઓમાં
હડાડરૂપ રુમાન કોઈ મોટો બર્ષકર અને હુમ્મટ
દેવોયે તેવાં વિતાલને લેયો. તે દરમ્યાન ઉંચો અને
શરીર પાળેલ હતો. નેત્ર અરીસે પ્રલૂંચ સ્વામ હવે
પેળા-પેળામાં લોટી-લટુન-હીં પણ જાત્રી નસોત

બળ તરી આવતી. હાથમાં જોપરીનું અપ્પર હતું. તેમાંથી લોહી ટપકતું. ચારે તરફ ગળે અને શરીર સર્વે વીંટાયા હતા. તેની છાત્ર મોઢામાંથી બહાર નીકળીને નાકમાંનો મેઢ કે આજુ બાજુ ચોંટેલા માંસ નાટતી હતી. કાંપમાં મંત્ર સાધનમાં સુકેત્ર સાધકનાં મહાકાંમાંથી કાપી કાપીને કંઈ ખાતો અને રૂધિરની ધાર તેના સૂપડા જેવા પગના નળમાં પડતી (જોયે મહાન બળકવાની બહુ બીતિ નંદોતી). તેના હાંત ઘણું જ હાંપા અને બહાર આવેલા મેઢથી પીળા અને લોહી-મી મિશ્રિત હતા. મોઢા નાકનાં (ધોખા) છિદ્રોમાં કાંઈ ફર જણીને પેસના અને પાછા નીકળતા. તેની આંખો અંધારા જેવી હાત્ર ચોળા અને ગિરુમળી હતી. મહાક ઉપર ત્રણ પીચળા હતા તે બધે હાવા-નવ સળગતો. રેગની. જોના હાંતમાં હાકકના કાક જરાઈ ચરાઈ પ્રજ્વળ બીજા હતો ત્રિગુણની વસ્તુના અર્ધ મુગ અર્ધ કચ્છા વખાઈ દેવા તેમ જણાતું. તેના મહાકમાં પંડવ મુઠ્ઠી મનુષ્યોની બાવળની મળા દરતી હતી.

કે. ભવંકર વેળાને ચરજીથી માંત્રીને બહુક મુઠ્ઠી મેઢ દિલગતો. મેઢ લીંગા ને જવા દરમી હતું.

વેળાને જ મહાકનાં ત્રિગુણને બધા ઉત્ક્રમ પ્ર-
જ્વળ ને ના. મિશ્રિત હાત્ર સાંભળીને મોં બહુ
જીવવાનું તો ને કે કંઈ તેા ખરા કે આપા અર્થે
મિશ્રિ કેમ હોય છે.

વેળાને જ મહાકનાં ત્રિગુણને બધા ઉત્ક્રમ પ્ર-
જ્વળ ને ના. મિશ્રિત હાત્ર સાંભળીને મોં બહુ
જીવવાનું તો ને કે કંઈ તેા ખરા કે આપા અર્થે
મિશ્રિ કેમ હોય છે.

"આવી રીતે પ્રથમ રવાનિઓનો સેવક વડા દેવ
 "કરવાની જરૂર પડે છે, જમનમાં આવે બનદાર છે.
 "છતાં તમારો સેવા વિધિ તે બાબતરથી વિપરીત છે.
 "શન, રા, રૂત, માળા, પૂષ, કૃષ, વિગેરે સમયમાં
 "આ દેવોની તું નિરંતર પૂજા કરે છે. પણ નંના
 "મુખ નોકર તેનું બધું કામ કરનાર આ મને આદર
 "માત્ર આપવા પણ આગવનું આ નો નમો મને
 "મિત્ર બનાવ્યા પછીજ સાધકના આશ્રયની શિલ્પિ
 "કાય છે. એ સારી રીતે માદ રાખજે. રાજા જાણ
 "વિચાર કર, કે તું મને તેટલા હાક અને ખર્ચથી
 "પૂજા સામગ્રી લાવીશ તોપણ દેવોના મુદથી છકી
 "બેસેલી આ લક્ષ્મી દેવી જરા પણ તેના સામે જુએ
 "એમ છે? કીક, કદાચ જુએ પણ ચંચળ હેતુથી
 "જ્યાંમાં તે એમજ કયાં છે? કદાચ જ્યાંમાં તે
 "પણ વીર પુરોના આહસથી વધ ધરેલી તારા ઉપર
 "પરાધાન પણ કેમ કરે? કદાચ પરાધાન કરે પણ
 "હું જાણે આપું ને અટકાવું તો મું એ વચ્ચે
 "આપી શકે? માટે તકોમી આ માયા કોડ
 "છાડ મહેનત કરી કરીને માલીક ને રૂણ રંગુલા
 "વિના પાછો જઈશ તો હાથ માળુસા દસમે. એ
 "તારે સારામાં સારું કામ મેળવવું હોય, લક્ષ્મી દેવીન
 "ધોરા વળગમાં એકાં લખાદિક ને ગોડી મહેનતથી
 "પ્રમદ કરવી હોય તો મને સંતોષી ને પડી બધી
 "વિધિ કર તો તારા ઘેરા પાર નહીં તો નકમી
 "મહેનત છે."

રાજા જરા હસી ને મરકરીમાં બોલ્યો. "તમે
 કાશું કહેા છા. સાદીયુક્તિથી અમને હિનોપદેશ પણ
 નક આપ્યો. અમને કીક ચેતાવ્યા. તમે હાથપણ ભાગો
 સવામાર્ગ જેવી રીતે બનાવ્યો નેવોજ છે. નોકર આ-

વેતાજી—“રાજન! જાહે સારું! પણું સુંદર!
 “દેખાવડું પણ જરું! આણું સુંદર મસ્તક મેળ્યા
 “ખડી છું જોડું ને શું વિચારણું? જરેજર હું મને
 “લગજાણી માણું છું. વાહ! માગતાની સાથેજ
 “મળી ગયું.”

વેતાજીે ડાળા હાથમાં રાજેલ ખંખરમાંથી લોહાની
 માંડળી વિકરણ છરી જેવી કાઢી. હાથથી નાચવા
 લાગે ને કિલકિલાટ કરી શક્યો. હાથમાં છરી લઈ
 વેતાજી મોટા મોટા પગલાં ભરી પાસે આવી જમણે
 હાથે આપવા શક્યો.

નોખણુ નવલ લવ પામ્યો નહીં ઘોડીવાર સામુ
 ફેરવી પીરમ્મથી રવડો છડ્યું.

“એ દેવનાર્થ હૃદયીયાર અમારા જોવાતા સ્પર્શને
 “લગત નહીં. મોટું કામ હોયતો એની વડર છે.
 “જ્યારે જેવા રોવા સામાન્ય કામમાં એની શી વડર
 “છે? ભદ્રે તમારાજ હાથમાં એ રહી. આ મારી
 “નિર્લવ હૃદયનાજ તમારું કામ કરી આપજો.”

એમ રહીને સુવાના સંસ્તારક (માથેના ધાગની
 જથ્થાની) ને રોડીથી લકવાવ લાગ્યો. ને મહિમય
 જથ્થામાંથી લકવાવ ખેંચી કાઢી. ધાગની આગળનાં બુધ્ધિ
 ધાગને ને આંતરી ફેરવી ગયે. એ કૂડીય તલવાર
 તરફ હલિ રિય કરી. હરે હનરીય લાંબી લીધું.
 રોડીને કાઢી કરી લગે. પત આગળ બળી રિયર
 રોડી પગળા. પગને મહિ કુદિમ હારે જોમ્મી અદ
 લાંબી રિયર કરી અગળ. નહીં ન વડર મારે હાથ
 પગે મારે. હાથે અગળ. નહીં ન વડર મારે હાથ
 પગે મારે. હાથે અગળ. નહીં ન વડર મારે હાથ

દેવો થાય છે ?' એ માંજળના અગ્નિનો અમોગ કે-
 હવો મધ માંજળનો હતો. ઝોક, બચ, વિગેરે સ્થાન
 બાવો પણ સ્ત્રીઓ નાચી ગયા. સ્વર, મોં ધનાડતું,
 મુઠ્ઠા, જુલું વિગેરે સાલિક બાવો પણ સંગ-છેડી
 ચાલ્યા ગયા, અદેખાઈ, મઠ, હાઈ, ગર્વ, દેવતા વિગેરે
 અધિચારિ બાવોએ આખા ઘરે આવિંગન દીધું.
 એ રીતે રાજ્ય સમજીયને બાઈકર આપ્તિ વાવો દેખાયા
 લાગ્યો. અર્ધ ઉઠ થયો ને ગમે તે કાલુચી કાઢ્યો
 પકડી રાખ્યો હાથ, કાઢ્યો જાંખી રાખ્યો હાથ,
 કાઢ્યો ચંભાવી દીધા હાથ, તેમ જમણા હાથ આગળ
 ચાલી ચક્રો નહીં. તિલ્લુ ધાર છતાં દલવાર હાલ-
 કની સુખગીથી પકેરાઈ ગઈ. લોહીમાંસના કાલવમાં
 ખુચી ગઈ. જે નાડીઓના દોરડાંથી બંધાઈ ગઈ.
 જરાપણ આગળ કાપવા અક્ષિતમાન ન રહ્યું. "ચરે!
 અશુભી" એમ વિરંમય પામી ગયે હાથે-શું
 પકડી. હાથમાંથી વાળનો શુરો છુટી ગયો એટલે તે
 નીચે પડી પડ્યો. માયું નીચે રાખી તલવાર પંચેવા
 લાગ્યો. અને ઉત્સાહથી તમામ અક્ષિત વાપરી દીધી.
 જરા મૂર્ખા જેવું જણાયું કે કેમજા, કળંગિય, હાથ-
 ની તાગીલો, મારગ, પૂર્વક, દેવાંમનાઓનો, 'હા-હા'
 શબ્દ સંભળાયો.

૪ ખાલાનું વીંટી ને વરપ્રદાન.

રાજા અનુસારે જરા ત્રાંસુ ભેઈ દૃષ્ટિ કેરવી તો પરિવાર સહિત રાજલક્ષ્મીનું દર્શન થયું. આદૃતિ ઉપરથી ઓળખી કાઢી, છતાં નિશ્ચય કરવા ધીરતાથી તેને પુછ્યું—

“ખાડ! તું કોણ છે? કેમ આવીછો દેવ મંદિરાં?”

દેવી—“રાજત! મને ઓળખતા નથી? દરેક રાજાઓને માન્ય રાજ લક્ષ્મી છું. તમને ઇષ્ટ આપવા આવી છું. જોડો, તમારે શું ભેઈએ?” રાજાએ આદર પૂર્વક પ્રશ્ન મ કર્યા, ને હર્ષથી ધીમે ધીમે જાલ્યો—

“લગવતિ! હું કૃતાર્થ થયો છું કે દુર્લભ છતાં તમારું પવિત્ર દર્શન પામ્યો, ને તમે ઇષ્ટ આપવાનું કમુદ્યું. દેવિ! મને તો ઇષ્ટ એજ છે કે—તમારા આ મુખ અનુગર રાક્ષસ માટે આપવા કમુલેહુ આ મસ્તક આપવા જતાં મારા બન્ને હાથ કોણનાણે થા કારણથી બંધાઈ ગયા છે, તે છુટા થાય. એનો સ્વાર્થ પુરો થાય એટલે દેણદાર મટી હું નિર્વાણ (આનંદ પૂર્વક મરણ) પામું.”

દેવીનો રાજા ઉપર પક્ષપાત વધ્યો. આત્મપ્રાન્તની સખીઓના મુખ આનંદપુલકિત થયાં. તે ભેઈ દેવી બહુ વરપ્રાપ્તી હાંથી ગેલી—

“નરેન્દ્ર! તું મારું સ્વરૂપ ગિલકુલ બલ્લભ નથી, નહીંતર આમ ન જોતે. મારો પરિવાર હન્મેષ સોમ્ય અને સુલક્ષ્ણ હોય છે. રાક્ષસો મારી સામેજ ન આવી શકે તો મારો નેકર તો હોવજ શાતા?”

ને આ વેતાલ તરીકે તને જણાય છે, તે સંશય નથી પણ મારા પ્રતિહારોનો અગ્રેસર મહોદર પણ છે; માત્ર તારી રીક્ષા કરવા આગળથી આવી આવું નિકૃતરૂપ દેખાડ્યું છે માટે હવે આ બાબતની ચિંતા છોડી દે, ને મરવાને ખોદો આગ્રહ પણ છોડી દે. તારો અભિલાષ હોય તે નંદેર કર. તારા આ વિવિધ સાત્ત્વિક શુભોક્તિ અને પ્રયત્નોએ માટે મન વશ કરી લીધું છે. આ કાલા પુરુષ ! જોલ તારે માંડે શું કામ છે ? જલ્દી જોલ, શું તું નન્દતપનમાં દિવ્યક્રીડા અનુભવવા છલે છે ? શું તું વિમાનમાં બેસી આકાશ ને પૃથ્વીમાં પર્યટન કરવા છલે છે ? શું તું ભરતેશ્વરની સ્થળ આવીને ભજવી બતાવેલું દિવ્ય તોટક તારા અડીધા ને મિત્ર રાત્રીઓને બતાવવા માગે છે ? અથવા તારી નંદેર હોય તે જોલ."

રાત્રી—દેવિ ! બેરખબર છે; તમારાથી શું બને તેમ નથી ? હંદ પણ તમારી મહેરબાનીથીજ સ્વર્ગનું રાજ્ય જોગવી શકે છે. વાચકિ તમારી મહેરબાનીથીજ ઉરમ કન્યાઓ સાથે દુષ્પ જોગવી પાતાગનું રાજ્ય ચલાવી રહ્યો છે. કુજેર પણ તમારી છાયામાં રહીનેજ નિધિતાય થયો છે. સમુદ્ર પણ તમારા જન્મ પછીજ રત્નાકર થયો છે. એ બધાની વાતતો દર દી પણ નિય પ્રકૃતિની પણ ધણી બ્યક્તિઓ તમારી મીઠી સ્મરથી જગતમાં મીટાઈ પામે છે. હાકાનો દરકો છનાં બે, સર્પની લાજોથી દુષિત છતાં ચંદન, હલમ માણસે થો પકડ્યો હોય તો પણ કાચ માણસે છોયા માટે છત્ર ત્રક ઉપર ધારણ કરે છે. વારંવાર દરકિન થયા છતાં ચંદનની ઉપમાં તલવારને આપવી પડે છે. નિર્ધનની કા છતાં ગાવનું લીલું છાલુ વખાણવા લાયક ગણાય છે.

વપારે શું કદું ? નમં બીજી કામપેનું છે. કપવૃક્ષ સાથે આ છે માટે જન્મ કપવૃક્ષ છે. મધનન ચિંતામણિ છે.

પ્રસન્ન થયેલા તમે શું નથી આપી શકતાં ? તમે બરેબર આરાધકોનું કલ્યાણ કરીજ શકો છો. પણ તમે જે ઉત્તમ પ્રકારની ચીજો ગણાવી તેમાં મારું મન જરા એ નથી. મને તેમાંની કોઈ પણ વસ્તુની જરા પણ જરૂર નથી. પૂર્વભવના સુકૃતથી મળેલ આટલા વૈભવથીજ મને સંતોષ છે. મને કોઈ પણ દિવ્ય સુખની ઇચ્છાજ નથી. માત્ર મારા ઉપર પ્રસન્ન થયા હો, અને મને ઇષ્ટ આપી કૃતાર્થ કરવા આહુતા હો તો- ઇક્ષ્વાકુ રાજાઓમાંનો હું છેલ્લો રાજા ન ગણાઉં, તેમજ મારી રાણી મહિરાવતીની વીરપુત્રજનનીમાં ગણત્રી થાય, એવું કહે. એમ કહી જરા શરમથી રાજાએ નીચું જોયું.

દેવી મંદમંદ હસીને બોલી:—

“ રાજા ! મહિરાવતીમાં તે પુત્રની માંગણી કરી એ હું સમજી છું, પણ પુછવાનું એજ કે—આવી રીતે લાંબું લાંબું જોવાનું શું કામ છે ? ” મહિરાવતિને પુત્ર આપો. એમજ કહેવું જોઈતું હતું. કદાચ સ્પષ્ટ બોલવાતી આ વાત તારી બીજી રાણીઓ બાણી જાય અને પુત્ર માગવા તમારી પાસે આવીને કદાચ અમને અકળાવે, આ શંકાથી આમ કરવું પડ્યું છે ? પણ મારા પરિજનમાં તારો કોઈ શત્રુ નથી, કે જે બીજી રાણીઓને કહે ને તારા ઉપર કોપ કરાવે. માત્ર આ મહોદરથી ચેતવાનું છે. પણ તે શુભરીતે વાત કરી છતાં તારા વાંચ્યનો તાત્પર્યાર્થ એણે જાણી લીધો છે. એ ચપલ બધી વાત કહી દેશે, ને એ કુતુહળી તારા ઉપર દરેકની રીસ અડાવરાવશે. બહુ સહેનતે બચાવ કર્યો છતાં કદ આવી પડ્યું ! ”

રાજા મશકરી સાંભળી જરા હસી મસ્તક ઉંચું કરી બોલ્યો—“ દેવિ ! સિધી રીતે કહેવામાં જરા શરમ આવી, તેથી એવી રચનાથી બોલ્યો, નહીં કે ભયથી. બાકી પુરંદરથી પણ બી- તો નથી તો મહોદરથી તો કેમ બીઉં ? શું વાટ જીવે છે ? કાલ

જતો હોય તો ભલે આજ બાય. શું વાત એના પેટમાં ન ટકતી હોય તો તેઓને આ બધી વાત કહે. ચોકચના ઉપર અઢે ખાઈને લીધે ભલે બધીએ રીસાય, ભલે પુત્રની માંગણી કરે. રીસાઈને કરશે શું ? હું મનાવવાનો નથી. માત્ર તમે આરાધક ઉપર જતી ખુશી થઈ જાઓ છો. તેથી તમારી મને ચિંતા થાય છે. મહિરાવતી માફક તેઓને પણ તમારે પુત્ર આપવો પડે. તેની પીડા તમને છે. મને તો કંઈ નથી. મને તો તમે નકામે બીવરાવો છે. ”

દેવી—“ રાજશું ! બસ કરો. મરકરીમાં તમે મને છૂટી લીધી. પણ તમે ચતુર છતાં ઉતરાઓ છો. કેમકે મારી આટલી બધી મહેરબાની છતાં તમે કંઈ વિશેષ માગતા નથી. હીક, જે થયું તે ખરું. તમને ગમ્યું તે ખરું. ”

મારા પ્રગાઠથી થોડા વખતમાં તમારે પુત્ર થશે. તે ત્રણ ભુવનમાં પ્રસિદ્ધ થશે, દરેક રાજા મહારાજાઓ તેના ચરણ કમળમાં પ્રણામ કરશે. તેના અંતઃપુરની રાણીઓની સેવા અદા કરના ખંડીયા રાજાઓની સ્ત્રીઓ કરશે. તે આરે સમુદ્રને કંઠે આવેલા પર્વતોના શિખર ઉપર અંચસ્ત બે રાખશે. પોતાના પ્રતાપથી જ પૃથ્વીનું રાજ્ય કરશે, અને આગળ વધીને વિદ્યાધરોના પણ રાજા થશે. જેનાં રાજ્યાભિષેક વખતે બે શરીર ધારણ કરી આઠ હાથ વતી બંને બાજુએ દુઃખ આમર ઢાળીશ. ”

“ માંગણો ! એક વિશેષ વાત કહું છું. ચંદ્રાતપ હાર મારી ભુવનમાં તમે મુકેલો છે. તે હું તમને પાછો આપું છું. મારી રીતે સંભાળી રાખજો. તમારો પુત્ર નવ યૌવન પામે ત્યારે મહેરવા આપજો. યદ્યપિ મહા પુરુષોને કદી પણ વિમો નડતા નથી, છતાં લોકનીતિ પાળવી જોઈએ, તેથી જ્યારે કોઈ ભયંકર અટકીમાં ફરતો હોય, જ્યારે કોઈ રણસંઘામમાં ધુમ્મતો હોય ત્યારે આ હાથ તેની પાસે રહે એવું ખાસ કરવું. ”

મારી મારણા નિર્વિદ્ધે ફળો. હવે જવાની અનુમતિ માગું છું.

મસંગોપાત બહાર નીકળી છું, તેથી ત્રિકુટ, મલય પિ-
ગેરે પર્વતો ઉપર, ક્ષીરસાગર વિગેરે સમુદ્રોમાં, નન્દીશ્વર
વિગેરે દ્વિપોમાં ફરીને પાછી પગહુદ નામના મારા સ્થાનમાં
જવાની છું. જા, હું તને પણ રાત આપું છું. ઘેર જા, અને
રાત્રીની લગામ હાથ ધર. વિરહથી પિડા પામતી તારી પ્રિ-
યાને દર્શન આપ, ને ખુશી કર. આજથી વ્રતનિયમની બેડી
તોડી નાખુ છું, જા સુખેથી જા."

એમ કહી આંગળીમાંથી બાળારૂણ વીંટી કાઢી, તેના
પ્રભાવ કહી, રાજાના હાથમાં આપી, ને દેવી એકદમ અદૃશ્ય
થઈ ગઈ.

૫. પુત્ર જન્મ.

દેવી અદૃશ્ય થઈ. રાજા સ્તબ્ધ ઉભો રહ્યો. નોકરોએ
એક ખુણામાં પાથરી રાખેલ દાબડાના સંચાર તરફ ગયો.
તેના ઉપર બેઠો. પોતે દેવ થયો છે કે કેમ ? આ આખી
દુનીયાં ફરી ગઈ છે કે શું ? શકાવતાર તીથે જવું, દેવનું
દર્શન, તેની પ્રીતિ, હાર આપવો, ઈંદ્રે પોતાનાં વખાણ કરવાં,
મહોદરની ભયંકરતા, માયું કાપવા તૈયાર થવું, હાથ અટકી
જવો, દેવીનું આવવું, તેના મીઠાં વચન, વર મળવો, આ
બધી બાબતોનો વિચાર કરતાં કરતાં વારવાર એની એજ
બાબતની આવૃત્તિ કરતાં વિસ્મયમય, ક્રોધક્રમય, આશ્ચર્યમય,
હર્ષમય, ગર્ભંતમય, ઉત્સવમય, નિવૃત્તિમય, વૃદ્ધિમય, હાસ્ય-
મય તે રાત્રી પુરી થઈ.

પરોઢીયું થયું એટલે ઉઠ્યો. શૌચથી પરવારી; આંગ-
ણમાં એટલા પર બેઠો. પરિચારકોએ આંગણું સાફ કરી

મમ્મકોથી પાણી ઠાંટી દીધું હતું, અને વિવિધ ભાતના ફૂલો
ચેર્યા હતાં. કેટલાક નોકરો ભિન્નભિન્ન કામે લાગ્યા હતા. તે
વખતે દાર્શનિક પંડિતો, મહુવિયો, મંત્રીઓ, સામંતો, ખ-
ડીયા રાત્તઓ, શેડીઆઓ વિગેરે મળવા આવ્યા.

પ્રતીહારીને સૂચના આપી રહ્યા મંગાવી અંદર આવ્યા.
મેહ, પછી પ્રશ્ન પુછ્યો. એટલે શકાવતારે ગયા પછીને
તે બધાં આખી રાતનો વૃત્તાંત કહી સંભળાવ્યો. એક નોક-
રને હુકમ કરી તે દાર અને વીંટી મંગાવ્યા; સર્વને દેખા-
વ્યા. તે દરેકે બહુ જ ખુશી થયા. મહેલે પધારવા વિનંતિ
કરી એટલે મહેલદધિ નામના ભંડારી તરફ લેયું. તુર્તજ
દામ જાત્રી નામ ધર્મ આવ્યો ત્યારે તેને કહ્યું કે:-

“મહેલદધિ ! આ દાર સાચવીને ભંડારમાં મુકા. આ
વીંટી, મર્યાદા એ જાગી ગયેલા ઉદ્ધત રાત્તઓને શિક્ષા કરવા
ગયેલ મેનાપતિ વજાસુધને મોકલ્યો, અને તેની પાસે રહેલ
વિનયવેગને કહેવું કે-“વિનયવેગ ! આ વીંટી રાતના વાચકર
સુઝ પ્રમંથે કે સંકટ સમયે તારે વજાસુધની આંગળીમાં
પહેરાવવી. જાઓ.”

મહેલદધિ—“હા, એમ કરીશ.”

દામ પરિવાર સહિત બધા સાથે રાજગદમાં ગયો. ત્યાં
મંગળ ઉતારણા અનુભવી, દરેક મંદિરે દર્શન કરવા નીકળ્યો.
શકાવતાદથી માંડીને અનુક્રમે આખા મહેલના મંદિરનાં દર્શન
કર્યાં. ફરી રાજગદમાં આવી હાથણી ઉપરથી દિનચો. બેઠકમાં
બધું પસંગ ઉપર બેઠા. પાસેના પાટલા ઉપર બેઠી દામજી
કહ્યું, અને તસ્માલામાં કોનણ કરી નાંખ્યા. સુમધી સ્વસ્ત
દેનાદથી દામ મોઢું છુટી નાંખ્યું.

જમવાનો અવસર થયો. એટલે આદાન મંડપમાં ગયે.
ત્યાં જઈને દાર પડે ઉપર બેઠી બેઠી ખીંચી,

મેડી ઉપર હંતવણીમાં જઈને બેઠો. થોડીવાર કેટલાક પડિતો
 બેઠે ચર્ચા કરી. થોડીવાર સુષ્ઠ ગયો. બે વાગ્યા પછી સભામાં
 જવાની તૈયારી થવા લાગી, સભામાં ગયો. દરેકના પ્રામ
 રચીકાર્યા, દરેકના આશીર્વાદો સાંભળ્યા. અરજદારોની અર-
 ઝઓ સાંભળી. સાયંકાળે જમીને આંગણમાં મડપ નીચે
 પડિવારકો સહિત બેઠો. ત્યાં મળવા આવ્યા તેમની મુલાકાત
 લીધી, અને પ્રસંગોપાત વાતચીત કરી. વળત થયો અટકે
 માંડામુદ તરફ રવાના થયો. હાથમાં દિવો લઈને અનેક
 માંડામુદના નોકરો એકી સાથે જુદા જુદા માર્ગે જતાવતા
 હતા. હંવડે દરેક રાજીયોને મળી મદિરાવતી પાસે ગયો.

કરા મત-નિયમોથી કેમ નકામું દ્યા મુખી જાત્ર મુકવા નોખ્યું ? ”

મારા બોજામાં ઝુનારા તમે પાથવાં વિના બોંચાર મુઠ્ઠા આં ગુલાબ (રથસારવિન્દ) જેવા સકુમાળ ગરીરને કેમ : આપ્યું ? વિપવાસાદિત કદી ગિચારી કેટલે મંકાવતા નાં પદેપદ સ્વભાવથીજ હીન સ્તનોને મદદ કરી છે. અહીં ત માફ લોજપણ ! શી અધીરાઈ ! ”

એમ કદી વસ્ત્રાતંકારનો યાગ તુરતજ સર્પ પોતાને હા-થેજ વિલેપન કર્યું, અતંકાર પહેરાવ્યા, ચામ્ડો ક્યો, મુકુટ પહેરાવ્યો, ઉપર કલગી ચંદાવી એમ રાણીને શણગારી.

સ્વાશાવિક મુંદરતાં સાથે અતંકારોની ચોંભાતું મિથણ થવાથી રાત્ર એકી નજરે રાણી સામે જવાં લાગ્યો, પ્રેમનાં મોહમાંથી જન્મેલ સ્મરવિકારોને લીધે બમણી, સ્મરણીય જણાતી રાણીને આશ્લેષ આપી શર્યા તરફ લઈ ગયો, અને ત્યાંજ મુતો.

આકાશમાં ચંદ્ર વિરાજી રહ્યો હતો. તારાઓ ચમકી રહ્યા હતાં, અને દીવાઓ આકાશમાં વિદ્યાસ બુવનમાં સ-જાગી રહ્યા હતા.

પાછલી રાતે ધોળાં વજ્ર ને ધોળા પુલની માળા વિગેરે પહેરી રૂપાના પર્વત ઉપર બેઠેલી મહિરાવતીના સ્તનો ધાવતો આકાશમાંથી કિતરી આવતો ધોળો ઝીરાવણ હાથી સ્વ-પનામાં ભેયો, લગ્યો અટલે વહેલી ઉઠેલી રાણી પાસે ગયો ને બોલ્યો:-

“ દેવી ! પહિલોની આશીષ તને ફળી. લક્ષ્મીદેવી પ્રસન્ન થઈ તારે એક ચક્રવર્તિ મુત્ર થયો. ”

બધું સ્વપ્ન વિસ્તારથી સંલગ્નવ્યું. રાણીએ શરમાતા શરમાતા ધ્યાન દઈને સંલગ્નવ્યું. દરેક અંગે રોમાંચ થવાથી

તટકાળ ગર્ભ ધારણ કર્યો હોય તેમ બમણી ચોલાવા લા-
નાજ ગહાર ગયા એટલે રતિ ધરમાંથી નિકળી પોત
કામે લાગી.

કેટલાક દિવસે ઋતુ સ્નાન પછી રાણીએ ગર્ભ ધારણ કરે
નવ મારા પૂર્ણ થયા પછી પુત્રનો જન્મ થયો. સ્વૈનાતુરા
હરિવાહન નામ રાખવામાં આવ્યું. ઘણા દિવસ સુધી મહે
ત્તવ પ્રવર્ત્યો.

૭ વર્ષ થયા એટલે દિવસે દિવસે મારા મારા શિક્ષક
એકઠા કર્યા અને રાજ મહેલમાંજ તૈયાર કરેલી સુવ્યવસ્થ
વાળી પાઠશાળામાં તેઓની પાસે અભ્યાસ કરવા બેસાડવા
કરી. સમગ્રશાસ્ત્ર નિપુણ થયો. ચિત્ર, સંગીત, વીણા વગાડવી,
ધનુર્વિદ્યા વિગેરે કળાઓ શીખ્યો.

સોળવર્ષનો થયો શરીરના અવયવો ખીલવા લાગ્યા ત્યારે
મારા મારા માણસો મોકલી રાજ્યને પોતાને મુકામે તેડાવ્યો.
શંકરની બહાર એક કુમારભવન નામે મહેલ (બંગલો)
કંઠાવી આપ્યો.

કુમારનો ચૈવરાજ્યા નિષેધ કરવા ઇચ્છા થઈ, પણ કેમ
બીજા તેવાજ વિનયી, આચારશીલ, શૂરો, અને ચતુર મિત્ર
મેળવી આપ્યો, ને પછી ચુવરાજપદવી આપવી. આ વિચારથી
તેણે રાજકુમારની શ્રાવમાં રાજ હતા. કેટલાક ચતુર રાજકુ-
મારો તપસસ્વી મારા મારા લાયક માણસો પણ મોકલ્યા હતા.

દ્વિતીય પરિચ્છેદ.

૧ કાંચી પર ઘેરો.

એક દિવસે માતાશણે રાત્રી સુખામાં સુષુપ્તિ નિંદાસ્થન ઉપર બેઠો છે. પાછળ અંગરક્ષકો ઉઘાડી લલવાયે, ખડા છે. ખડે ખાતુએ વારાંગનાઓ આમર વીંછી પહી છે. ખાતુએ રાત્રીમાં પુરેણ ઉચિતારને ને નેત્રવાંડે ગયા છે. કેટલાક મિત્ર રાત્રીમાં આંધે પિત્રાને પ્રભાતે કર્યાં આવેલો કેમાર હરિવાલન અરજી આગળે બેસી ગયો છે. બીજા પત્ર અમીર ઉમરાવેદે કેદી સામનો, પાતંગાતાને ઉચિત આવડેને ઘેરી ગયા છે. સંતાની છટી છટી આવડી પ્રતીદારીએ પ્રસ્તુત પ્રતિ-ગમાંથી દરેકનું ધ્યાન ખેંચ્યું.

પ્રતીદારીએ રાત્રી સાંધે છુટકીએ પડી હાથ લોટ્યા, ને પિત્રાને કહી—

“મહારાજ ! દંડાધિપતિ વજ્રાયુધના હાથેથી વિજયવેગ બહાર ઉભા છે, ને આપનું દર્શન કરે છે. શાંતુકમ છે ?”

વિજયવેગનું નામ સાંભળી પાતે મોકલેલ આજ્ઞાનુસાર વીંછી દબાવે પાદ આવી.

“અરે ! આવવા દે, જલ્દી આવ.”

“જી હા” પ્રતીદારી બહાર ગયો.

રાત્રી બારેલા નવકે લેઈ રહે. થોડી વારે એક ઉભરે વેર અને આદિનિવરણ પુરે પ્રવેશ કરી. હાથ પાછળી સારે જોઈ નીચા નમી પ્રજ્ઞા કર્યા.

“અરે ! આવ ! વિજયવેગ આવ ! ! !” રાત્રીએ આદ-રણી બોલાવે.

વિજયવેગ—આમન લીધું. રાજ્યને ફરી પૂછ્યું. “કે
છા વિજયવેગ ! દંડનાયક કુચળ છે ને ?”

“મહારાજ ! બહુજ સારી રીતે કુચળ છે. આપને પ્રણામ
કહેવરાવ્યા છે, લીમ, ભાનુવેગ વિગેરે મુકુટધારી રાજાઓએ
પણ આપને પ્રણામ કહેવરાવ્યા છે.” જરા આગળ આવી
હાય જોડી વિજયવેગે કહ્યું.

વિજયવેગ—“હજુર ! આપે દંડાધિપતિ તરફ જે એક
વીંટી મોકલી હતી, તે તેણે આજદિન મુઘી પોતાની પાસે
રાખી હતી. દક્ષિણ દેશ તાણે ક્યાં પછી મને સાંપી દીધી.
હું અહીં લાવ્યો છું ને તે મહાદધિને સાંપી છે.”

રાજા—“એ સેનાપતિને કંઈ કામે લાગી ? એથી કંઈ
બાંધને લાલ થયો ?”

વિજયવેગ—“દેવ ! એણે જે લાલ આપ્યો, ને ઉપ-
કાર કર્યો તે કોણ કરી શકે તેમ છે ? સાંભળો મહારાજ—
જાયે વર્ષે શરદ ઋતુમાં આપણા કટ્ટા હુશ્મન કુસુમરો-
ખરને શિક્ષા કરવા સેનાધિપતિએ કુંડિનપુ થી કાંચી તરફ
પ્રયાણ કર્યું; ને કાંચી જઈ પહોંચ્યા. કુસુમશેખર લડી શકે
તેમ તો હતુંજ નહીં, માત્ર બધી સામગ્રી એકઠી કરી કિલ્લા-
માંજ લગાઈ રહ્યો.

તેણે બહાનું પર ઉજાડ કરી બાળી નાખ્યું. બહારના
પાણીના પીયાવાઓનો નાશ કર્યો. ધાન્ય, ઘાસ, લાકડાં વિ-
ગેરે પુષ્કળ અંદર લરી લીધું. સારાં સારાં માણસો
બહાર સુરક્ષિત સ્થાને પહોંચાડી દીધા. અન્તર્યા માણસને
આવવા દેવાની સજ્જ મનાઈ કરી. કિલ્લાની અંદર ચારે તરફ
ઘોડસવારોની દુક્ટીયો સાવધાન થઈ ફરતી રાખી. કોઠાઓ ને
વિનાયકરી (ચામુણીયા કોઠા) ઉપર વિચિત્ર પ્રકારના યાંત્રિક
શસ્ત્રો બાંધવી મૂક્યા છતાં યુદ્ધ કરવાની દરજાથી સહાય માટે

ચારે તરફ છુપા બમુસો તેણે મોકલી દીધા હતા.

આ બધી વાત પ્રવિધિ (એકચી) દ્વારા સેનાધિપતિના બાણવામાં આવી. તેથી સ્ત્રીકર્ષક અપાટાબધ તેણે કોટને દૂરનું સૈન્ય મોકલી દીધું; ને સખત રીતે તેવો રાખ્યો. એકદમ હા-ધીની સેના પણ કિલ્લાના દરવાજા તોડવા મોકલી દીધી. સૈન્યી રીતે ધણા દિવસ દોઢવાર ધોર લયાનક, કોઠવાર હમ્મણુ આવે એવા દુમલાઓ કરવામાં આવ્યા. એક કંચી તોડવાની મહે-નત કરે ને બીજો કંચીનો બચાવ કરવાની મહેનત કરે, આમ દો બરાબર બન્નેનો પ્રાદ દંપતી સાફક થયો. સખત રાખે,

* * * * *

વચંદ પચંમીનો દિવસ હતો. સંજે તંજુ બહાર પક્ષગ ઉપર દંડનાયક બેઠા હતા. અમે બધા હજુરીઆઓ પણ પાસે બેઠા હતા. તે (મદન) બગરણનો દિવસ હોવાથી સીઆ ચીતો ગાતી ને રાસ લેતી હતી. તે આંગણમાં અમે તરફીન થઈ ગયા હતા.

પહોર રાત્રી વિતિ ગઈ હતી. તેવામાં આખા સૈન્યમાં બારે કોલાહલ મચી રહ્યો. એકદમ અમારું ધ્યાન ખેંચાયું.

ખાટલા ઉપર કુલ નાંખી મુનંજા માવતોને કેટલાક “ ઉઠો, ઉઠો,” એમ જુમ પાડી કુલ જોષતાં જોષતાં ઉઠાડવા લાગ્યા. કેટલાક અધિરા માણસો આત્મતેમ દારમા લાગ્યા ને સિપાઈઓને તાકીદ આપવા લાગ્યા, કે—“ રથ લેવો; હાથી યાજુગારો; પ્રોરે સવાર થા; જરૂરી કર. કવચ પહેરા લે; તલવાર કેમ જૂતી ગયો ? લઈ લે.” જમાહારો પાનપોનાની દુકરી સભા કરવા લાગ્યા.

એ બચંકર કલકલાણુ સાંભળી વીરસની મૂર્તિ સેનાપતિ અપાટાબધ ઉભા થઈ ગયા. શત્રુ તરફના દુમલાનો બંધન

આવ્યો, કે તુરંત હાલ તલવાર હાથે ક્યાં, ચુદનો પોપાક પહેને
ખહાર નીકળ્યા.

ખહાર નીકળી નજર કરી તો જો ઘોડેસવારો દોડી
આવતા જણાયા. ઘોડાના દાખડા જોરથી પડતા હતા. ભગવા
ફટકાઓના છોગાના છેડા પીઠપર જોરથી અફળાતા હતા. એક
હાથે ભાલો પકડ્યો હતા, ને બીજે હાથે ચાણુક ઉંચે પકડી
રાખ્યો હતો. પાછળ ધુળના ગોટેગોટ ઉડતા હતા. ઘોડા
ઉપર પલાણુ પણ નાંખ્યું જ ન હતું. લોકો રસ્તામાં પૂછતા
કે “ અરે શું છે ? શું છે ? ”

“ અરે ! કાંડરાત ! અરે કાચરક ! જલ્દી બોલો, શું છે ? ”
સેનાપતિએ પૂછ્યું.

ઘોડેથી ઉતરી પ્રણામ કરી બન્નેએ હાંફતાં હાંફતાં જવાબ
આપ્યો, “ દંડનાથ ! કાંચીના ઉત્તર દરવાજેથી શત્રુનું સેન્ય
સૈન્ય ખહાર આવ્યું છે. હવે લગભગ છે. અમને તણખડા
માફક ગણતું અપારાજાઈ આગળ વધે છે. તદ્દન નશ્વર છે.
આ આવ્યું. આ સ્થિતિ છે. પક્ષી આપને સુન્ને તે અરે. ”

“ અરે ! રથ લાવ. ” સેનાપતિએ ઘાંટો પાડ્યો.

તુરંતજ રથ હાજર કરવામાં આવ્યો. સેનાપતિ રથારૂઢ
થયા. રણવાદો ઘાઘ્યાં, ને એકલાં ઘડ ગયેલ સૈન્ય સાથે તે
છાવાણીમાંથી ખહાર નીકળ્યા. વ્યૂહ બંધી આબાદ સ્થાને મો-
રચા મોડ્યો. જેમ જેમ પાછળ રહેલા ટૂકડીના તલપકો સા-
મંતો સહિત આવતા ગયા, તેમ તેમ દંડનાથને પ્રણામ કરી
પ્રસન્નદષ્ટિથી હુકમ મેળવી દરેક પાતપાતાને સ્થાને બેઠવાડ ગયા.

મન્ને સેન્યનો વિચાર મેદાનમાં લેટો : યયો, મુદ્દ માર
મધ ગયું. હાથીની પટાઓ સાંભળી સામાવાળાઓના હાથીઓ
ખદિત (ગભરવ) કરવા લાગ્યા. ઘોડાઓ હલુહલુટ કરવા
લાગ્યા. વેગથી ચાલતા રથોના પેડામાં ચિત્કાર શબ્દ થવા લા-
ગ્યો. તીર-કામઠાનો દલકાર માર મધ ગયો. સૂકેરતાં બાલો
મુટમાં લ લ કરતી લેરીઓ વગડી. ઘોડાઓની ધમાચક-
ટમાં હડતી મુળથી આકાશ છવાઈ ગયું. કોઈ કોઈનું મોઢું
સૂજતું નથી. એક બીજાને નજીક છતાં જોગખી થકતાં નથી.
મનુની દોરીના ધમધમાટયો બાલુ ઊડવાની ખબર પડતી.
વડુખા હડવાથી ને ખડલડાટ થવાથી ચંચાચચિયુદ્ધનું અ-
નુમાન થતું.

આ ભયંકર મુદ્દમાં કેટલાક પડયા, કેટલાક મૂવા, કેટ-
લાક ધાયલ થયા, કેટલાક છાનીરીતે નાશી ગયા, છતાં મન્ને
તરફથી સત્તજડ દુગલાઓ થતાં ને મુદ્દ ચાલુ હતું. જય, પ-
રાજય વારાફરતી એક બીજાને લલચાવતાં ને નિરાગ કરતાં
ને ફેર જુસ્સાથી મુદ્દ ચાલતું હતું. અધી રાત વીતી ગઈ.
ઘોડી રાત વધારે વીતી, લગભગ રાતનો ત્રીજો ભાગ બીજી
રહ્યો, તેવામાં એક ચોરની મૂર્તિ, મુંદર, મુંદર સંસિક શેખે-
માર થતું સેન્યમાંથી મોખરે મારી આવ્યો. પોતાના પરાક-
મથી અને આંજુળાનુના મિત્ર શેખેમારોના સખત પ્રયત્નથી.
અપાટાબંધ "વજાયુધો ઓ વજાયુધો" એમ બોલતો તેની
પાસે આવી પહોંચ્યો. "આંદુ અહીં રહો. આગ આપ, આગ
આવ." એમ કહી વજાયુધે પોતાની તરફ તેનું ધ્યાન ખેંચ્યું.
મન્નેનું પરસ્પર ભાદે ભયંકર મુદ્દ થયું. ઘોડીવાદે કુમાર બોલ્યો :

"વજાયુધ ! તમારા આ પરાકમથી હું જાંદુજ મુશી
થયો છું. મારું મન મલ્લ આનંદમાં આવી ગયું છે. હું જ-
શપથથીજ અનેક મુદ્દોમાં હાજરી આપતો આવ્યો છું. પેલુ
આવી નવાઈ મને કહી લાગી નથી. આટલીવાર વખત મુશી-

એ પછી હવે આવ તારામાં શક્તિ હોય તેટલા નેરથી જ
મા, અલાવ શસ્ત્ર, શક્તિ હોય તેટલા નેરથી બચાવ પણ કરને.
હાં, બસ, થલાવો.”

કુમારે ધનુષ ક'પાળ્યું, ને ખાણે છોડ્યાં. એક પછી એક
બાણ એવા કમથી છુટ્યાં, કે આપણા સૈનિકોને મધમાખી
માફક ચોટ્યા. સેનાપતિની છત્રી ઉપરથી જયલક્ષ્મી ઉતરી.
ગલરાઈ ગયેલી તે ઘડીકમાં અલે બેસે, વળી ત્યાંથી ઉઠી બાણ
ચર બેસે, ત્યાંથી ઉઠી બાહુ ઉપર, એમ વારવાર સ્થાન બદ-
લ્યા કરે. આ સ્થિતિ જોઈ હું ગલરાઈ ગયો. “શું કરું ?
શો ઉપાય ? હવે ડોની મદદ મેળવવી ?” એમ બડબડતો
આંખોમાં દોડવા લાગ્યો. એકાએક કંઈ ચાદ આવવાથી
હું આંદમાં આવી ગયો, ને વજાચુધ પામે ગયો. તે વખતે
શત્રુના બાણથી તેની ધ્વજ છત્ર તુટી ગયાં હતાં. અને ધનુષ
પણ વધારે વખત ટકે તેમ ન હોતું. તુટવાની તૈયારીમાં હતું.
મેં કહ્યું —

“દંડ નાય ! બીજું હથીયાર છોડા. આ અમોઘ શસ્ત્ર
રહ્યો. આથી બાહુમાં તાકાત આવશે. પછી શત્રુનું માન
ખરેન કરો.”

એણે મારી સામે ડોળા કાઢ્યા ને ધુરડી ગૂંચ પાડી.—

“અરે હુદ ! ધનુષ ! લજ્જાનાર ! દ્રવિડિયા ! દૂર-અસ,
કેમ આવ્યો ?” ને મારી શસ્ત્ર કુશલતા. ” તુરત તલ-
વારની સુઠપર હાથ મુક્યો, ને તે જેવવા પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો.
એવતાં કંઈકવાર લાગી. અરેખર તેને કાંઈ પણ લાન ન
હતું. તેનો હાથ ધ્રુજતો હતો. એટલે તુરત મેં આપે મોઢેલ
વીંધે પહેરાવી દીધી. આંગળીમાં જતાંની સાથેજ તેનો પ્રભાવ
ફરી ગયો, કાંઈ અપૂર્વ તેજ તેનામાં આવ્યું.

એ વીંધીમાંથી રત્નના કિરણો ચારે તરફ ફેલાવા લાગ્યા,
તે કિરણો ફેલાયા કે શત્રુનું આખું સૈન્ય નિદ્રાધીન થઈ ગયું.
હાથીના ગંઠરથલમાં ખુચી ગયેલ અંકુશો નેરથી એવતાં
માવતો એવી સ્થિતિમાં ઊભી ગયા. વિજય માળા પહેરાવવા

આવતી બાંધારા સામું ભેગ રહ્યા હોય તેમ કહીને નાંખેલ
મોહાઓ ધંધી ગયા. કેટલાકની મુઠ્ઠીમાંથી તલવારો નીકળી આવ્યા
ખજાટ કરતી સરી પડી. ફેડેલા બાંધો (અરધા રસ્તે) જ
ચરમાઈ નઈ ખીચી મુઠ્ઠીએ હોઠે પડ્યા.

પેલો રાજકુમાર પણ જનુમતો હતો, તે એમને એમ
રથમાં સ્થિર થઈ ગયો.

૩. રાત્રી કે મિત્ર ?

આ તરફ “ મારો, મારો, દોડો, દોડો, પકડો, પકડો, ”
એવા કોલાહલ સાથે બમણા સૌર્યથી આપણું સૈન્ય આગળ વધવા
પ્રયત્ન કરવા લાગ્યું. તેવામાં સેનાપતિનો સ્વર સંભળાયો.
“ જો શત્રુ ચલાવે, તેને ઉત્તર કાચલાધિપતિના (મેલવા
હનના) સોગંદ છે, સોગંદ છે. ”

એ બોલતાં એકદમ રથ દોડાવી વચ્ચે માર્ગ ફરી પેલા
રાજકુમારના રથ પાસે આવ્યા, ત્યાં તેને રથ ઉપર પડેલો
ભેળો, ઘોડીવાર સામે ભેદી રહ્યો. તેની હસીકત બાણવા, એક
તેની આમર વીંઝ નારીને પહોંચ્યું—

“ જોન ? આ કાણ છે ? કોનો ઘોડો છે ? એનું નામ
શું ? અમારા સૈન્યમાં પેલંગીયા માફક બળી મરવા કેમ
આવ્યો ? ઘોડીજ મહાયથી આટલું બધું સાહસ કેમ બેઠ્યું ?
મહાઈ કરવા દિવસે કેમ ન આવ્યો ? પુરુષાથી છતાં બાયલાની
માંફક કેમ રાત્રે છાપો માર્યો ? ”

આંસુ લુછી નાંખી તે બોલી —

“ મહાભાગ ! હું અભાગણી હવે શું કરું ! એની વાત શું
કરું ! એની વાત હવે જવા દો. હું તો પણ શું તે સાંભળે
યાવ તેમ છે ! ! ! તો પણ સાંભળો—” સિંહસદિયના
મહારાજા અંદરેનો એ સમરકેતુ સુવરાજ કુમાર છે. પિતાની

એવા પણ હવે આજ તારામાં શક્તિ હોય તેટલા જોરથી કર
મા, અલાવ શસ્ત્ર, શક્તિ હોય તેટલા જોરથી બચાવ પણ કરને.
હા, બસ, ચલાવો.”

કુમારે ધનુષ ક'પાવ્યું, ને ખાલો છોડ્યાં. એક પછી એક
આણુ એવા કમથી છુટ્યાં, કે આપણા સેનિકાને મધમાખી
માફક ચોટવા. સેનાપતિની છત્રી ઉપરથી જ્યલદમી ઉતરી.
ગભરાઈ ગયેલી તે ઘડીકમાં ખલે બેસે, વળી ત્યાંથી ઉઠી આવું
ચર બેસે, ત્યાંથી ઉઠી બાહુ ઉપર, એમ વારંવાર સ્થાન બદ
લ્યા કરે. આ સ્થિતિ જોઈ હું ગભરાઈ ગયો. “શું કરું ?
શો ઉપાય ? હવે કેની મદદ મેળવવી ?” એમ બડબડતો
આમતેમ દોડવા લાગ્યો. એકાએક કંઈ યાદ આવવાથી
હું આનંદમાં આવી ગયો, ને વજ્રાયુધ પાસે ગયો. તે વખતે
શત્રુના ખાણથી તેની ધ્વજ છત્ર તુટી ગયાં હતાં. અને ધનુષ
પણ વધારે વખત ટકે તેમ ન હોતું. ત્રુટવાની તૈયારીમાં હતું.
મેં કહ્યું —

“હડ નાચ ! બીજું હથિયાર છોડો.. આ અમોઘ શસ્ત્ર
રહ્યો. આથી બાહુમાં તાકાત આવશે. પછી શત્રુનું માન
ખર્ચન કરો.”

એણે મારી સામે ડાળા કાઢ્યા ને ધુરકી બૂધ પાડી.—

“અરે હુશ ! ધનુષ ! લજ્જનનાર ! દ્રવિડિયા ! દૂર ખસ,
કેમ આવ્યો ?” ને મારી શસ્ત્ર કુશલતા. ” તુરત તલ-
વારની મુઠપર હાથ મુક્યો, ને તે ખેંચવા અયત્ન કરવા લાગ્યો.
એ ચતાં કંઈકવાર લાગી. બરેબર તેને કાંઈ પણ બાન ન
હતું. તેનો હાથ ધૂજતો હતો. એટલે તુરત મેં આપે મોકલેલ
વીંટી પહેરાવી દીધી. આંગળીમાં જતાંની સાથેજ તેનો પ્રભાવ
ફેરી ગયો, કાંઈ અપૂર્વ તેજ તેનામાં આવ્યું.

એ વીંટીમાંથી રત્નના કિરણો ચારે તરફ ફેલાવા લાગ્યા,
તે કિરણો ફેલાયા કે શત્રુનું આખું સૈન્ય નિદ્રાધીન થઈ ગયું.
હાથીના ગંઠસ્યલમાં ખુંચી ગયેલ અંકુશો જોરથી ખેંચતાં
માવતો એવી સ્થિતિમાં લાધી ગયા. વિજય માળા પહેરાવવા

માવની અપસરા શામું ભેડ ગઢા દોષ તેમ કારેલી માલેજ
ચેંદાઓ યંબી ગયાઃ કેટલાની મુઠીમાંથી નતવારી નીચે મળ્યું
ખણાટ કરતી સરી પડી. ફેડેલા માલેજ : અરધી રસ્તેજ
ચરમાઈ જઈ મીઠી મુઠીએ રહે પડ્યા.

પેટો રાજકુમાર પણ જમીનમાં હતો, તે જમને જમ
ચથમાં સ્થિર માર્ગ ગયો.

૩. રાંતુ કે મિત્ર ?

આ તરફ “ મારો, મારો, દોડો, દોડો, પકડો, પકડો, ”
જેવા કોલાહલ સાથે બમણા ગોચરગી આપણું સૈન્ય આગળ વધવા
પ્રયત્ન કરવા લાગ્યું. તેવામાં સેનાપતિનો સ્વર સંભળાયો.
“ જો શસ્ત્ર ચલાવે, તેને ઉત્તર કોણમાં પેતિના (મેમવા
દનના) સોગંદ છે, સોગંદ છે. ”

એ બોલતાં એકદમ રથ દોડાવી વચ્ચે માર્ગ ફરી પેટા
રાજકુમારના રથ ખાસે આપ્યા, ત્યાં તેને રથ ઉપર પડેલો
લેયો. ઘોડીવાર સામે ભેઠ રહ્યો. તેની હમીકત બલુવા, એ
તેની આંખર લીંઝ નારીને પૂછ્યું.—

“ જ્ઞેન ? આ કોણ છે ? કોનો, ઘોડરો ? એનું નામ
શું ? અમારા સૈન્યમાં પ્રવર્તીયા માફક બળી મરવા કેમ
આવ્યો ? ઘોડીજ સહાયથી આટલું બધું સાહસ કેમ ખેંચ્યું ?
સહાર્ કરવા દિવસે કેમ ન આવ્યો ? પુરવાથી છતાં બાપુવાની
માફક કેમ રાત્રે છાયો માર્યો ? ”

આંસુ છુટી નાંખી તે બોલી —

“ મહાભાગ ! હું અભાગળી હવે શું કરું ! એની વાત, શું
કરું ! એની વાત હવે જવા લો. કરું તો પણ શું તે સાંભળે
શાય તેમ છે ! ! ! તો પણ સાંભળો— ” સિદ્ધસદિપના
મહારાજ સંદેશોનો એ સમરકેટુ સુવરાજ કુમાર છે. પિતાની

ગ્યો પણ હવે આવ તારામાં શક્તિ હોય તેટલા જોરથી કર
યા, અલાવ શસ્ત્ર, શક્તિ હોય તેટલા જોરથી ખચાવ પણ કરજે.
હા, બસ, ચલાવો.”

કુમારે ધનુષ ક'પાવ્યું, ને ખાલો છોડ્યાં. એક પછી એક
ખાણ એવા કમથી છુટ્યાં, કે આપણા સૈનિકોને મધમાખી
માફક ચોટ્યા. સેનાપતિની છત્રી ઉપરથી જયલક્ષ્મી ઉતરી.
ગભરાઈ ગયેલી તે ઘડીકમાં ખલે એસે, વળી ત્યાંથી ઉઠી ખાણ
ચર એસે, ત્યાંથી ઉઠી ખાણ ઉપર, એમ વારંવાર સ્થાન બદ
લ્યા કરે. આ સ્થિતિ જોઈ હું ગભરાઈ ગયો. “શું કડ ?
શો ઉપાય ? હવે કેની મદદ મેળવવી ?” એમ બડબડતો
આમતેમ દોડવા લાગ્યો. એકાએક કંઈ યાદ આવવાથી
હું આનંદમાં આવી ગયો, ને વજાચુધ પાસે ગયો. તે વખતે
શત્રુના ખાણથી તેની ધ્વજ છત્ર તુટી ગયાં હતાં. અને ધનુષ
પણ વધારે વખત ટકે તેમ ન હોતું. તુટવાની તૈયારીમાં હતું.
મેં કહ્યું —

“કંડ નાથ ! બીજું હથિયાર છોડા. આ અમોઘ શસ્ત્ર
રહ્યો. આથી ખાણમાં તોફાત આવશે. પછી શત્રુનું માન
મઈન કરો.”

એણે મારી સામે ડાળા કાઢ્યા ને ધુરકી બૂધ પાડી.—

“અરે હાટ ! ધનુષ ! લજબનાર ! દ્રવિડિયા ! દૂર ખસ,
કેમ આવ્યો ?” જો મારી શસ્ત્ર કુશલતા. ” તુરત તલ-
ચારની મુઠપર હાથ મુક્યો, ને તે ખેંચવા પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો.
એ ચતાં કંઈકવાર લાગી. બરેબર તેને કાંઈ પણ જ્ઞાન ન
હતું. તેનો હાથ ધૂજતો હતો. એટલે તુરત મેં આપે મોકલેલ
વીંટી પહેરાવી લીધી. આંગળીમાં જતાંની સાથેજ તેનો પ્રભાવ
ફેરી ગયો, કાંઈ અપૂર્વ તેજ તેનામાં આવ્યું.

જે વીંટીમાંથી રત્નના કિરણો ચારે તરફ ફેલાવા લાગ્યા,
તે કિરણો ફેલાયા કે શત્રુનું આખું સૈન્ય નિદ્રાધીન થઈ ગયું.
હાથીના ગંઠરચલમાં ખુંચી ગયેલ અકુશો જોરથી ખેંચતાં
માવતો એવી સ્થિતિમાં ભાળી ગયા. વિજય માળા પહેરાવવા

આવતી જાસરા સાચું જોઈ રહ્યા હોય તેમ કાઢેલી આંખે જ
ચોંટાળી થઈ ગયા. કેટલાકની મુઠીમાંથી તલવારો નીકળી આવ્યા.
ખજાઈ કરતી સરી પડી. ફેફસાં આંખો અંધારાં રસતો જ
ચરમાં જઈ મીઠી મુઠીએ હોં પડ્યા.

એલો રાજકુમાર પણ જાગૃતો હતો, તે જોઈને જોઈ
સમમાં સ્થિર થઈ ગયો.

૩. શત્રુ કે મિત્ર ?

આ તરફ “ મારો, મારો, દોડો, દોડો, પકડો, પકડો, ”
એવાં કોલાહલ સાથે બમણા શોરથી આપણું સૈન્ય આગળ વધવા
પ્રયાન કરવા લાગ્યું. તેવામાં સેનાપતિનો સ્વર સંભળાયો.
“ હે શત્રુ અણાવે, તેને ઉત્તર કાચકાધિપતિના (એવના
દુનના) સોગંદ છે, સોગંદ છે. ”

એ - જોડતાં એકદમ રથ-દોડાવી વચ્ચે માર્ગ કરી પેલા
રાજકુમારના રથ પાસે આવ્યા, ત્યાં તેને રથ ઉપર પકડેલો
લેયો. થોડીવાર સામે જોઈ રહ્યો. તેની હઠિફટ બણવા એક
તેની આંખર વીજ નારીને પૂછ્યું.—

“ મહેન ? આ કોણ છે ? કોનો, છોકરો છે ? એનું નામ
કુ ? અમારા સૈન્યમાં પેલંગીવા માફક બગી મરવા કેમ
જાઓ ? થોડીજ મહાયથી આટલું બધું સાક્ષર કેમ બેસ્યું ?
કાઈ કરવા દિવસે કેમ ન આવ્યો ? પુરુષાર્થી છતાં બાપલાની
માફક કેમ શત્રુ છાપો માર્યો ? ”

આંધુ છુછી નાંખી તે બોલી —

“ મહાભાગ ! હું અભાગ છી હવે શું કરું ? એની વાત શું
કે ? એની વાત હવે જવા દો. કરું તો પણ શું તે સારું
વા તેમ છે ! ! ! તો પણ સાંભળો—” સિદ્ધસદિપના
હારાવત ચંદકેરનો એ સમરકેતુ સુવરાજ કુમાર છે. પિતાની

ઓ પક્ષ હવે આવ તારામાં શક્તિ હોય તેટલા જોરથી કર
ધા, અલાવ શસ્ત્ર, શક્તિ હોય તેટલા જોરથી બચાવ પણ કરજે,
હા, બસ, ચલાવો.”

કુમારે ધનુષ ક'પાવ્યું, ને બાણો છોડ્યાં. એક પછી એક
બાણ એવા ક્રમથી છુટ્યાં, કે આપણા સૈનિકોને મધમાખી
માફક ચોટવા. સેનાપતિની છત્રી ઉપરથી જયલક્ષ્મી ઉતરી.
ગભરાઈ ગયેલી તે ઘડીકમાં ખભે બેસે, વળી ત્યાંથી ઉઠી બાણ
ચર બેસે, ત્યાંથી ઉઠી બાહુ ઉપર, એમ વારંવાર સ્થાન બદ
લ્યા કરે. આ સ્થિતિ જોઈ હું ગભરાઈ ગયો. “શું કરું ?
શો ઉપાય ? હવે કેની મદદ મેળવવી ?” એમ બડબડતો
આમતેમ દોડવા લાગ્યો. એકાએક કંઈ ચાદ આવવાથી
હું આનંદમાં આવી ગયો, ને વજ્રાયુધ પાસે ગયો. તે વખતે
શત્રુના બાણથી તેની ધ્વજ છત્ર તુટી ગયાં હતાં. અને ધનુષ
પણ વધારે વખત ટકે તેમ ન હોતું. ત્રુટવાની તૈયારીમાં હતું.
મેં કહ્યું —

“કંડ નાચ ! બીજું હથિયાર છોડા. આ અમોઘ શસ્ત્ર
હયો. આથી બાહુમાં તાકાત આવશે. પછી શત્રુનું માન
ખર્ચ કરો.”

એણે મારી સામે ડાળા કાઢ્યા ને ધુરકી બૂધ પાડી.—

“અરે હુક્ટ ! ધનુષ ! લજ્જનાર ! દ્રવિડિયા ! દૂર બસ,
કેમ આવ્યો ? જો મારી શસ્ત્ર કુશલતા.” તુરત તલ
વારની મુઠપર હાથ મુક્યો, ને તે ખેંચવા પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો.
ખેંચતાં કંઈકવાર લાગી. ખરેખર તેને કાંઈ પણ લાન ન
હતું. તેનો હાથ ધ્રુજતો હતો. એટલે તુરત મેં આપે મોઢલેલ
વીંધી પહેરાવી દીધી. આગળીમાં જતાંની સાથેજ તેનો પ્રભાવ
ફરી ગયો, કોઈ અપૂર્વ તેજ તેનામાં આવ્યું.

એ વીંધીમાંથી રત્નના કિરણો ચારે તરફ ફેલાવા લાગ્યા,
તે કિરણો ફેલાયા કે શત્રુનું આખું સૈન્ય નિદ્રાધીન થઈ ગયું.
હાથીના ગંઠચલમાં ખુંચી ગયેલ અંકુશો જોરથી ખેંચતાં
માવતો એવી સ્થિતિમાં લાકી ગયા. વિજય માળા પહેરાવવા

આમલી બપોરા સાથું જોઈ રહ્યા હોય તેમ કારેલી માંજેજ
મોહાજો યંબી ગયા. કેટલાની મુઠીમાંથી તલપારી નીચે ખસી
ખસીટ કરતી સરી પડી. ફેડેલા માથો ખરડાં રસ્તેજ
ચરમાઈ નઈ ખીલી મુઠીએ હોં પડ્યા.

મેડો રાજકુમાર પણ જનુમતો હતો, તે એમને એમ
વધમાં રિયર થઈ ગયો.

૩. રાત્રી કે મિત્ર ?

આ તરફ “ મારો, મારો, દોડો, દોડો, પકડો, પકડો, ”
એવા કોલાહલ સાથે જમણા ચોરચી આપણું સૈન્ય આગળ વધવા
પ્રયત્ન કરવા લાગ્યું. તેવામાં સેનાપતિનો સ્પર્ સંભળાયો.
“ જ યજ્ઞ ચલાવે, તેને ઉત્તર કોમકાધિપતિના (મેલવા
દનના) સોગંદ છે, સોગંદ છે. ”

એ બોલતાં એકદમ રથ દોડાવી વચ્ચે માર્ગ કરી પેલા
રાજકુમારના રથ પાસે આવ્યા, ત્યાં તેને રથ ઉપર પડેલો
લેયો. થોડીવાર સામે જોઈ રહ્યો. તેની હસિકત બહુવા, એક
તેની આમર વીજ નારીને પૂછ્યું—

“ જ્ઞેન ? આ કોણ છે ? કોનો, છોકરો, છે ? એવું તામ
શું ? અમારા સૈન્યમાં પેલંગીયા માફક જગી સરવા નહેમ
આવ્યો ? થોડીજ સહાયથી આટલું બધું સાહસ કેમ, ખેડ્યું ?
કડાઈ કરવા દિવસે કેમ ન આવ્યો ? પુરવાથી છતાં બાપલાની
માફક કેમ રાત્રે છાપો માર્યો ? ”

આંધુ, લુછી નાંખી તે બોલી —

“ મહાભાગ ! હું અભાગણી હવે શું કરું ! એની વાત, શું
ફેડે ! એની વાત હવે જવા યો. કરું તો પણ શું તે સાંજે
ત્ય તેમ છે ! ! ! તો પણ સાંજે—” સિદ્ધલદિપના
હારાબંદ ચંદ્રકેતુનો એ સમરકેતુ મુવરાજ કુમાર છે. પિતાની

ઓ પક્ષ હવે આવ તારામાં શક્તિ હોય તેટલા નેરથી કર
મા, અલાવ શસ્ત્ર, શક્તિ હોય તેટલા નેરથી બચાવ પણ કરજે.
હા, બસ, ચલાવો.”

કુમારે ધનુષ કંપાવ્યું, ને બાણો છોડ્યાં. એક પછી એક
બાણ એવા ક્રમથી છુટ્યાં, કે આપણા સૈનિકોને મધમાખી
માફક ચોટવા. સેનાપતિની છત્રી ઉપરથી જ્યલક્રમી ઉતરી.
ગભરાઈ ગયેલી તે ઘડીકમાં ખભે બેસે, વજી ત્યાંથી ઉઠી બાણ
ચર બેસે, ત્યાંથી ઉઠી બાહુ ઉપર, એમ વારંવાર સ્થાન બદ
લ્યાં કરે. આ સ્થિતિ જોઈ હું ગભરાઈ ગયો. “શું કર ?
શો ઉપાય ? હવે કેની મદદ મેળવવી ?” એમ બડબડતો
આમતેમ દોડવા લાગ્યો. એકાએક કંઈ યાદ આવવાથી
હું આનંદમાં આવી ગયો, ને વજાંચુધ પાસે ગયો. તે વખતે
શત્રુના બાણથી તેની ધ્વજ છત્ર તુટી ગયાં હતાં. અને ધનુષ
પણ વધારે વખત ટકે તેમ ન હોતું. ત્રુટવાની તૈયારીમાં હતું.
મેં કહ્યું —

“કંડ નાય ! બીજું હથિયાર છોડાં. આ અમોઘ શસ્ત્ર
રહ્યો. આથી બાહુમાં તાકાત આવશે. પછી શત્રુનું માન
ખર્ચન કરો.”

એણે મારી સામે ડાળા કાઢ્યા ને ધુરડી બૂધ પાડી.—

“અરે હુફટ ! ધનુષ ! લજ્જાનાર ! દ્રવિડિયા ! દૂર બસ,
કેમ આવ્યો ?” ને મારી શસ્ત્ર કુચલતા. ” તુરત તલ
મારની મુઠપર હાથ મુક્યો, ને તે ખેંચવા પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો.
ખેંચતાં કંઈકવાર લાગી. અરેઅર તેને કંઈ પણ લાન ન
હતું. તેનો હાથ ધ્રુજતો હતો. એટલે તુરત મેં આપે મોકલેલ
વીંધી પહેરાવી દીધી. આંગળીમાં જતાંની સાથેજ તેનો પ્રભાવ
ફરી ગયો, કોઈ અપૂર્વ તેજ તેનામાં આવ્યું.

એ વીંધીમાંથી રત્નના કિરણો ચારે તરફ ફેલાવા લાગ્યા,
તે કિરણો ફેલાયા કે શત્રુનું આખું સૈન્ય નિદ્રાધીન થઈ ગયું.
હાથીના ગંઠરચલમાં ખુચી ગયેલ અકુશો નેરથી ખેંચતાં
માવતો એવી સ્થિતિમાં લાધી ગયા. વિજય માળા પહેરાવવા

આવતી, અપરા માથું જોઈ રહ્યા હોય તેમ કાઢેલી આંખે જ
ચોંટાળ્યા થઈ ગયા. કેટલાની મુઠ્ઠીમાંથી તલવારની નીચે ખાવું
ખજાટ કરતી સરી પડી. ફેડેલા આંખો અરેબી રસ્તે જ
શરમાઈ નઈ ખીચી મુઠ્ઠીએ હેડે પડ્યા.

પેલો રાજકુમાર પણ જાણ્યો હતો, તે એમને એમ
સ્થામાં સ્થિર થઈ ગયો.

૩. રાત્રી કે મિત્ર ?

આ તરફ, " મારો, મારો, રોડો, રોડો, પકડો, પકડો, "
એના કોલાહલ સાથે બમણા સ્પર્ધાથી આપણું સૈન્ય આગળ વધવા
પ્રયત્ન કરવા લાગ્યું. તેવામાં સેનાપતિનો સ્વર સંભળાયો.
" જો શત્રુ ચલાવે, તેને ઉત્તર કોણમાં પતિના (મેં મના
હતના) સોગંદ છે, સોગંદ છે. "

એ બોલતાં એકદમ રથ દોડાવી વચ્ચે માર્ગ કરી પેલા
રાજકુમારના રથ ખાસે આવ્યા, ત્યાં તેને રથ ઉપર મહેલો
જોયો. થોડીવાર આંખે જોઈ રહ્યો. તેની હચમચા બહુવા, એક
તેની આંખર વીંઝ નારીને પૂછ્યું, —

" જોઈ ન ? આ કોણ છે ? કોનો છોકરો છે ? એનું નામ
શું ? અમારા સૈન્યમાં પંતંગીયા માફક બળી મરવા કેમ
આવ્યો ? થોડીજ સહાયથી આટલું બધું સાહસ કેમ ખેડ્યું ?
સહાર્થ કરવા દિવસે કેમ ન આવ્યો ? પુરુષાર્થી છતાં બાપલાની
માફક કેમ રાત્રે છાંયો માર્યો ? "

આંધુ લુછી નાંખી તે બોલી —

" મહાભાગ ! હું અભાગ છી હવે શું કરું ? એની વાત શું
કરું ? એની વાત હવે જવા લો. કરું તો પણ શું તે સાંજે
યામ તેમ છે ! ! ! તો પણ સાંભળો — " સિદ્ધસદિપના
મહારાજ સંકેતેનો એ સંમરકેતુ સુવરાજ કુમાર છે. પિતાની

ઓ પચ્છ દવે આજ તારામાં સજિ હોય તેટલા જોઈ
પણ, અહાવ મન, સજિ હોય તેટલા જોઈ જગત પત્ર મ
દરે જન, થકાવે. "

કુનરિ ધનુષ કપાળું, ને બાણો ઠોડાં, એક પછી ને
બાણ એના કમથી છુટ્યાં, કે આપણા દેવિડાને મામા
માદ્રક ચોટ્યા. સેનાપતિની છરી ઉપરથી જગતથી તો
જલસાઈ ગયેલી તે ધરીકમાં ખતો બેસે, વતી લાંબી હતી બા
પર બેસે, ત્યાંથી હતી બાણ ઉપર, એમ વારવાર સ્થાન બ
ભ્યાં કરે. આ રિયતિ જોઈ હું ગભરાઈ ગયો. "કુ કુ
ગો ઉપાય ? દવે કોની મદદ મેળવવી ?" એમ બાણો
આમતેજ ઠોડ્યા લાગ્યો. એકાએક કંઈ માદ્ર સાંભળી
હું આંતરમાં આવી ગયો, ને વજાણુપ પામે ગયો. તે વખતે
ચતુના બાણથી તેની ધ્વજા જત તુટી ગયાં હતાં. એમ મને
પણ વધારે વાંચત રોક તેમ ન હોતું. મૂટવાની વેવાડીમાં હ
મેં હતું —

"દર નાય ! બીજું દુષીમાં છેલ્લું. આ જગતે કો
હ્યો, આથી બાણમાં તારાન આપણે. પછી મનુષ્ય પ
ખરિન થયો."

એણે મારી માથે ટાળા કાઢ્યા ને પુરતી જાણ પાડી.
"અરે દુષ્ટ ! ધનુષ વચ્ચવાર ! દેવિડાને ! જ
દાવે કુમ આખ્યો ? એ મારી મન કુમલવા. " હજી તો
બારની મુઠાને હાથ મુક્યો, ને ને પાંચવા પ્રવળ કન્યા લાગ્યો
એવામાં કંઈકવાર લાગી. અરખર નેને કોઈ પણ કામ
હતું તેનો દાવ કાળો હતો. એટલે મનુષ્ય ને અરે કોનો
વોટ પહેલની લીધી. આપણીમાં જગતની સારીસ તેમ જ
હતી ગયો. કોઈ આપણે તેમ તેવામાં આજી

એ કંઈકથી સજા વિનંતી આજે વન કોઈક કામ
તે કોનો દેવવા કે મનુષ્ય અહીં સેનાપતિના પા
હથીત મહત્વકમાં મુકી મરેલ આજે. એના

વિવાદમાં એનો પક્ષ લેવો. મરીન કોઈ કામ નો કરને માટે
 બહુ સેવો. મરદીમાં કદી દોષો ન મારવો. ખાનગી વાન
 ચીરમાં તેને લેખવો. રીસાઓ દોષ નો બને મનાવવો.
 જોઈવમાં આંગળ દહાવો સેવો દેવો. શરૂ કરેલ કામ રૂઢ
 કરવા તેના જખાણ કરવા ને ઉત્સાહ આપવો. કેઈ કામમાં
 વાદ ન લેવો. હમેશ વિવાદ રાખવો. આળી રીતે નારે તેનું
 મન મેળવવાનું છે. અને તમારી બહેની માદ મેત્રી મોંઘ
 તેમ મિલકુ છું એમ તારો બોધ છે. મિત્ર છે, બંધુ છે, કે
 મંત્રિ છે. " એમ કહી રાજા આગળ પંચમી ઉઠ્યા. ને

" ભેલી પિતાશ્રીની આજ્ઞા " એમ કહી સમરકેતુનો
 હાથ પકડી કુમાર પણ ઉઠી ઉઠ્યો થઈ બંધાર નીકળ્યો ને
 મંદિરાવંતીને મોઢેલે ગયો.

ત્યાં માતૃશ્રીને પ્રણામ કરી બેઠા પાનાના મુશામ તરફ ગયો.
 રાનાદિકથી પરવારી જોઈને તેણે જોઈને રાણાના મહારાજા
 ભાગમાં બેઠા હતા, તેવામાં રાજાના હુકમથી મુંદિ નામના
 ન્યાયાધીશ હાથમાં નકશાનું બુંગનું લઈ આગળ, જમિને આમને
 જોઈ તે બુંગનામાંથી નકશો કાઢી પહોંચા કર્યો, ને ઉત્તર
 દિશાના દેશોની હદ બતાવી. " આટલા દેશ કુમારથી !
 આપને ખાનગી ખર્ચ મારે આપવાનો મહારાજાશ્રીના હુકમ
 છે. અને આ હદમાંના અર્ધ વિદેર દેશો કુમારશ્રી સમર-
 કેતુને આપવાનો હુકમ થયો છે. " એમ કહી નકશો સદેવી
 બુંગનામાં દાખલ કર્યો.

પાન સોપારી લઈ પ્રણામ કરી ન્યાયાધીશ ન્યાયી ગયા.
 એમ બેઠા સાથે રહેવા લાગ્યા, અને છેવટે બન્નેની માદ મેત્રી
 બની. રાજા હમેશ સમરકેતુને મહુજ માન આપતા હતાં
 તેના મનમાં જરા પણ ગર્વ ન હતો. પદાક્રમ શિવાય જિભ
 નધા હરિવાદનના ગુણો તેણે મદણ કર્યા, ને પ્રીતિથી તથા
 મક્તિથી રાજા માફક રાત દીવસ તેના સેવા કરતો હતો.
 હરિવાદન પણ તેના ઉપર મલોજ ખુશી રહતો હતો. એમ
 મન્નેતા દીવસો ખાનડમાં જતા હતા.

“મામ ! મહે આલ્યા ! તારું પરાક્રમ સાંભળીને મા
 કું આનંદિત થયા હતા ને આજે તારું આ રૂપ અને આ
 કાર ભેવાથી ચક્ર આનંદિત થયા છે. જગતમાં તને ધન્ય છે
 કે તારાથી હારી ગયેલા શત્રુઓ પણ પોતે જીત્યા હોય તેમ
 આનંદમાં આવી જઈ રાજસભામાં પોતાના વખાણ કરે છે
 મહારાજ સિંહચેત્ર પર ધન્યવાદને પાત્ર છે કે- તમારા
 જેવા પુત્રને સ્ત્રીને પુત્રવાન થઈ સમસ્ત પુત્ર વાળાઓમાં
 અગ્રગણ્ય થયા છે. તમારા જેવા એક પુરુષ રત્નને પ્રાપ્ત કરી
 પાપાણુ રત્નોથી ભરેલ સિંહલદ્વિપની ભૂમિને પણ માડું
 થઈ ધન્ય હતું નથી. હું કુતાર્થ થયો છું. મારી દક્ષિણ દેશ
 જીતવાની મહેનત ફળી છે. આજેજ મારા રાજ્યની શોભા
 વધી છે. આ સભા પણ આજેજ પુરેપુરી શોભે છે. બાલા-
 હણવીટી આપીને રાજલક્ષ્મીએજ મને બીજો પુત્ર આપ્યો છે.
 આ કુમારનો અને તારો આ રાજ્યમાં સરખો ભાગ છે. હવે
 અહીં મુખેથી રહે. તારું ચિત્ત અહીંજ સ્થિર કર. મનમાં
 માનતો નહીં કે ‘ મને શત્રુઓ પકડી લાવ્યા છે. તો કેમ
 રહું ? ’ અહીં કેણુ તારો શત્રુ છે ? અહીંનો દરેક વળે
 તારી સેવામાં પાસેજ હાજર છે. માત્ર દક્ષિણ દિશા તરફ
 આ રાજ્યની હદનું જંગલજ દર છે. રમવા, ખેલવા, કે
 ફરવા જવા માટે ગામડાંઓ પણ પાસે પાસેજ છે. બસ, હવે
 મન શાંત કર. તારી જે ઈચ્છા હશે તે થોડાજ વખતમાં
 અહીં પુરી કરવામાં આવશે. ”

રાજાએ મુખ ફેરવ્યું, ને સમરકેતુ સાંમે જોઈ રહેલા
 કુમાર હરિવાહનની સાંમે જોઈ કહ્યું—

“ બેટા ! આપણા કુટુંબીઓમાં સમાન ગુણવાળો કે
 અધિક ગુણવાળો પુરુષ મારા જીવામાં ન આવ્યો તેથી આ
 કુમાર સમરકેતુનેજ હું તારો ભિત્ર બનાવું છું. તમારે બન્ને
 એ હંમેશ સાથે રહેવું. તારા નોકરો બધા એની આજ્ઞા ઉઠાવે
 એવો બંદોબસ્ત કરજે. દાનાદિ ક્રિયાથી પુન્યનો સંચય બન્નેએ
 સાથેજ કરવો. રાત્રે પણ સાથેજ રહેવું. કદ વખતે છોડી
 આવ્યા ન જવું. તારી સારી સ્થિતિમાં પણ એને પુરો અહર
 આપવો. સરખે સરખા મળો ત્યાં એની મોટાઈ ”

જાણે લગ્નમાં ન જતાં હોય તેમ અમારો તાંતણીની રીતુઓ
 આંચમાં લઈ હસો જામ તેમ ફરી રહ્યા છે. ઉપર ગોળવેલ
 ફૂલોમાંથી ખાણી હોય. હોયને અંદરના પથ્થરની ખરનાણામાં
 મળી ચારે તરફ ફરતું નીચે પાંચ ખંચ પડે છે, સો અંદર
 ગયાં અને ફૂલની જનવેલ બેઠક ઉપર કુચાર બેઠા મળી સીંચે
 પોતે પોતાને ચોખ્ખા આસન લીધું તેમાં કેટલાક કંચિ હતું
 કેટલાક મોહિત શાસ્ત્રના પંડિત હતા, કેટલાક પુરાણ, ઇતિહાસ
 હાસ્યના શાસ્ત્ર હતા, કાઈ કાઈ તો ક્યાં કહેવામાં હાંકમા
 હતા, કેટલાક નાટકના ચોખ્ખીન લખાયા હતા, કેટલાક
 મનમથ શાસ્ત્રના પણ બહુ હતા, પોચાક પહેરવામાં ચતુર
 હતા તે કાઠમાઠથી અત્રે પધાર્યા હતા, કેટલાક મરકરો હતા,
 કેટલાક જીવંતનાં સ્વશાવ અંખાણે મીઠું મીઠું બોલનારા પણ
 હતા, કેટલાક પુષ્પાંબલીયા પણ હતા.

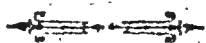
તેઓ સાથે પ્રથમ સેજસાળ ચિત્રાલંકારવાળી કાચ
 મોઢી આવી તેમાં કેટલીક પ્રતિદ પ્રતિદ પ્રતિવિકાઓ બોલાઈ
 ચક્ર મળે ગઈ છે, પ્રત્યોત્તરોત્તર ચિંતન આવી રહ્યું છે. પ્રથમ
 અને ગંભીર ભાવાર્થ વાળી કેટલીક કવિતાની કડીઓનો
 વિચાર આવી રહ્યો છે, આત્મચુતકદિ કાંચેનો ઉદ્ધાપેશ પણ
 રહ્યો છે. તેવામાં હરિવાહન કુમારના હાંતુરી, ને કાવ્યમાં ગંધિક
 મરકરો અંજીરકે પાથે આવી હતું—

“કુમારશ્રી ! આ અવસરે હું વિનંતિ કરવા હવે મું
 હું આશા રાખું છું કે જરા ધ્યાન આપી અને કૃતાર્થ કાંગો.
 ચિત્ર મુદ્રા તેવો કમલેવના મંદિર વરદ મયો. અંદર જનાજ
 આંગણમાં આંખા નીચે પડેલું એક પર મીઠીઈ મારી નજરે.
 પદ્ય, તે કાંઈ ન દેખે તેમ જ ઉપાડી લીધું. ને એકના
 ઉડે બાંધી લીધું. પરબીડીઈ વાહ પરતું હતું. તેણે મુખ કમલના
 તાંતણાથી બાંધેલ હતું. જન્મે બાળ્યથી સદેહ ચંદનની વાડીથી
 ચોંટાટેલ હતું. જરા નરબી લાગવાથી ચંદન મુદ્રાઈ હતું,
 મળે મળું હતું. ઉપર સોળી બાળના નજની લીટીનો
 કાપ હતો.

પર આવી એકાંતમાં નપાસ્ય આ કાનું હશે ? પેના
 ઉપર નાકમું હશે ? એમ વિચાર કરી ચારે તરફ ધ્યાનથી

તૃતીય પરિચ્છેદ.

૧ મત્તકોકિલોદ્યાનમાં કાવ્યવિનોદ.

[પ્રિય વાચકો ! ચાલો. આજે સવારમાંજ રાજ પ્રદેસ પહોંચી જઈએ. કેમકે ઉનાળાની ઋતુ હોવાથી કુમાર મહારાજ હવા ખાવા મત્તકોકિલોદ્યાનમાં જવાના છે. બીજા અનેક રાજકુમારો ત્યાં આવશે. રમત ગમત ને વિનોદ બહુ મજા પડશે ! ચાલો, જલ્દી ચાલો. જુઓ, તેઓ અને કુમારો ઉઠીને શયન ગૃહમાંથી બહાર આવ્યા છે.]

બહાર આવી કુમાર અને સમરકેતુએ સ્નાન કર્યું. મોદન સર્પ વડાખૂણ પહેરવાના ચોરડામાં જઈ ચોગ્ય પાવા પહેરી લીધા, ને હાથી ઉપર બેસી બન્ને મત્તકોકિલોદ્યાનમાં પહોંચી ગયા.

બગીચો સરયૂ નદીને કાંઠે કાંઠે આવેલો હતો. દરવાજામાં જઈ રાજકુમારો સાથે ફરતાં ફરતાં નદી કાંઠે ગયા, અને ત્યાં સુર વિચિત્ર વિચિત્ર રચના વાળા અનેક લતાઓ આવેલી રહ્યા છે. મંડપોમાં ઠંડક રાખવા નદી જલકલ્પો વડે વેગનમાં લઈને મોકલે છે.

કમલેવતા મંડિરની બાજુએ એક અતિ શોભાળાળી છતાં કુમારના આજના આવવાથી વધારે શણગારેલો લગ્ન મંડપ (જળ મંડપ) હતો. તે મંડપ એક આબાવડો બંધ હતો. કેળના થાંભોની બીંત બતાવી હતી. આજના જાગમા ફૂલના ગુચ્છ લટકેલા હતા. બીંતો ઉપર કમળો તાંતણાના ચામરો ગોઠવી દીધા હતા. હરિચંદનની ફૂલોના તેરણો બારણે બારણે બાંધી દીધા હતા. થાંભો પર બરફની પુતળીઓ ગોઠવેલી છે. બારીએ બારીએ કાચાકાચા ફૂલ ધમ ધમાટ કરી રહ્યા છે. રત્ન જડિત અમરનાથી તેમાં લેવામાં આવે છે. બમરાઓ આમ તેમ ફૂલોના પાલ્લવથી ફરી રહ્યા છે. ચિનાઈ કાપડના ફરોશ બંધાયેલા છે.

પણ, હું આપને પ્રશ્ન કરું છું કે એના જોક-ઉપર દયા
પ્રતાપવાળી મુ' આખી દુનીયાજ એવી છે. કેટલાકનો શોક
કર્યો? તુભાને જ્યાં રંગ ત્યાં સાથે દુઃખ લાગ્યું છે. વિ-
ધોપલોન એવી પરિણામો આપી રહ્યો છે, ધાર્મિક પ્રવૃત્તિ
મનની ધારણાઓ નિષ્ફળ કરે છે, સર્વ સુખમાં વિષ તો
આવ્યું જ સમજાયું.

વળી, તે પ્રયત્નો શું કરે? દેવે જ નિચારાનું ગિરજુ
લોજન પાડું તરે હાથું છે. શું ધર્મ? શું દિપાલ? વિદ્યાનોએ
બુદ્ધિ બંધાયો ખોલ્યા છતાં નિરંદુર અને પોંપિ દેવ દુષ્ટ હાથી
માફક સ્વભાવે રે. તાની સ્ત્રી બલબંધે બલ્ય છે. એ પ્રતિકુળ
સાથ ત્યારે મને તેના પ્રાન-પ્રાણ. કળાશ્ચ. કળ મેળવી શક-
તોજ નથી.

માટે હવે આ ચિંતા છોડો. એથી કંઈ લાભ નથી.
કેવળ આપને માનસીક કલેશજ છે.

મને તો તેમ લાગે છે કે આ બીલાડા જેવા મંજુરકનોજ
અધો વાંક છે, તેથી તેનો વિચાર કરવા જેવું છે. કેમકે પત્ર
લાવનારીનો આંચ વિચાર હશે કે 'આ પરબીડીઉં' કોઈ
ને દેખે તેમ આંગા નીચે ચુકી રાખું, અને જ્યારે તે સુવાન
યાત્રા જેવા આવશે ત્યારે છેટે ઉભી રહી તેને બતાવીશ' એવા
વિચારથી તેણે ચુકી રાખ્યું હશે, ત્યાં તો વચ્ચેજ આણે
ઉપાડી લીધું. બગવાન ક્રમદેવ દયા લાવી બંનેનો મુ'બંધ
શાય એવી ઘટના કરતા હતા, તેમાં આણે મોટું વિષ નાંખ્યું.
અને બંનેને સદાને માટે વિયોગી રાખ્યા. તેઓના આનંદમાં
ભંગ પાડ્યો, રંગમાં ભંગ કર્યો.

અથવા એ સુખનિત શો વાંક? વાંક કુમારશ્રીનો છે-કે
આવા અતીતિ કરનારને શિક્ષા કરતા નથી ને કેળવણી
(શ્રીમાનસ) આવી સમજુ બનાવતા નથી.

અથવા કુમાર શ્રી શું કરે! ઘણી વાર સમજાવ્યા છતાં
પણ એ હકીકત જાને એવો ક્યાં છે? જ્યારે હવે એના
વાત, અટ્ટી કરેલા પાપનું દગ જન્માન્તરે સ્વયં નરકમાં
જઈ બાગવશે.

વાન ખુલ્લી કરીદે આવી બીકથી, કે પાતાની અંતરિયા
રચનાશક્તિનો નાયકને પરિચય આપવા આવે
રાખ્યો હોય એમ સમજાય છે. ”

કુમારે કરેલ વ્યાખ્યાથી દરેક સભાસદો ચક્ષિત થઈ ગયા.
કુમારની પ્રશંસા કરવા લાગી પડ્યા. મંજુરેકે પણ કુમારની
વખાણ કરવામાં હાથ વાળી.

વળી પાછા દરેક કાવ્ય વિનોદમાં પડ્યા. એમ કહેવામાં
આવે એમી રહેત ને માથામાં કોઈએ શું માર્યો હોય એમ કહેવામાં
આવી બેસી રહ્યો. તેનું મોં પડી ગયું ને નીચાણા કુમારની
પમત્તા અંશુકાથી જમીન ખણવા લાગ્યો. તેની આંખની પાંપણો
અશ્રુગિદ્ધથી ભીની થઈ ગઈ હતી.

૨ મીઠી મરકડી.

બિન પ્રશ્નજો સમજાવેતુની આવી રીત બાત બોલે કરેલ
સભાસદો આશ્ચર્ય ચક્ષિત થઈ ગયા ને એક વીજળ સામે બેસી
લાગ્યા “આશુ? શું થયું હશે?” એમ બીએ બીએ પ્રશ્ન કરવા
લાગ્યા. “કુમાર! કેમ આપ બેસી રહ્યા હો? કંઈ સમાજ કાંઈ
નથી, કે શું કંઈ બીકણ બણાવ્યો છો. બંદેબાઈ તો નથી થ.
મીઠી-મરકડીમાં ચતુર કલિંગ કરાના સુવાન વાજસુત કરવામાં
ટાપમાં પૂછ્યું ને આનંદ લાંબાવ્યું—

“કુમારની મધ્ય વ્યાખ્યાન ચાતુરીના વખાણ કેમ કરે
નથી? અરે તો વખાણ કરીએ બીએ. પણ વધારી પુરિ
હોવાથી ઉપર ઉપરથી સાડાં સાડાં જોઈ વખાણ કરવા કાંઈ
કોઈ ખડાં તાવ તો તમેજ જાણી શકે. તમે તમારા તરફ
અભિપ્રાય બહાર કાઢે, તેથી કુમારને પણ પાતાના વ્યાખ્યાન
નની સત્યામત્યતાનાં નિરૂપણ થાય.

આંખમાં આંસુ કેમ આવી મધ્ય નિરૂપણ કેમ નાંખે એ
‘પ્રિયાના વિરુદ્ધથી વાપર્યા પેલાં મોં નામરિક સુવાન બહુ કે
સાન થશે.’ એમ તેના ઉપર ત્યાં આવી કે શું?

પંખી દુઃખાપને પ્રશ્ન કરે છે કે એના એક-ઉપર ત્યા
ખતાવવાથી શું? આખી દુનીયાજ એવી છે. કેટલાકનો શોક
કરેલા? જુઓને ત્યાં પ્રેમ ત્યાં આશ્રય દુઃખ લાગ્યું છે, વિ-
વશેષલોગ એની પરિણામો આપી રહો છે. ધાર્મિક પ્રવૃત્તિ
મનની આજ્ઞાઓ નિરૂપણ કરે છે, સર્વે, સુખમાં વિદ્યુતો
આગ્યુંજ સમજાવે.

૧. યજ્ઞી, તે ઝીઝાદો શું કરે? દેવેજ નિચારાનું પિરરયું
લોજન પાડું તો એવું છે. શું ધર્મ? શો ઉપાય? વિદ્યુતોએ
બુદ્ધિ બનાવ્યાં બોલ્યાં કરતાં નિરંદુષ અને પાંપિ દેવ દુષ્ટ દ્વારા
માફક સ્વરૂપે તે નની બનાવવાનું જાય છે. એ પ્રતિકુળ
રૂપ ત્યજે અને તેનો પ્રાપ્તિ કરે. દુષ્ટ એવો સારો સારો
મોજ નથી.

માટે હવે આ વિંતો છોડો. એથી ટુંક લાભ નથી.
દેવજ આપને માનવીક કલેશજ છે.

મને તો તેમ લાગે છે કે આ બીજાજ એવા મંદરનાજ
ખાંસ પાંક છે, તેની તેનો વિચાર કરવા જેવું છે. કેમકે પર
લાવનારીનો આંખ વિચાર હશે કે 'આ પરબીડીઉં કોઈ
ન હોયે તેમ બાંધા નીચે શુદ્ધ રાખું', અને જ્યારે તે સુવાન
ધાત્તા એવા આજો ત્યારે છેટે ઉભી રહી તેને બતાવીશ 'એવા
વિચારથી તેણે શુદ્ધ રાખ્યું' હશે, ત્યાં તો વચ્ચેજ આણે
ઉપાડી લીધું. બાળકન કમરેજ દયા લાવી બંનેનો સંબંધ
થાય એવી ઘટના કરતા હતા, તેમાં આણે મોટું વિશ્વ નાંખ્યું.
અને બંનેને સદાને માટે વિશેષી રાખ્યા. તેઓના આનંદમાં
જાન પાડ્યા. તેમના બન કર્યો.

અથવા એ સુખાનિ શો પાંક? પાંક કુમારશ્રીનો છેન્દ
આખા અનોંધિ ત્યારેજ શિક્ષા કરતા નથી ને દેવજ
(શ્રીમાનજ) અને સમજુ બનાવતા નથી.

અથવા કુમાર શ્રી શું કરે? ઘણી વાર સમજાવ્યા છતાં
જા એ હકીકત બાને એવો ક્યાં છે? જ્યારે દેવ એનો
વાન બહીં કરેલા પાપનું દુઃખ જન્માનુદે સ્વયં નરદમાં
જા બોલવડે.

જાન્યારી ૧૯૨૧ ની રજીસ્ટર, ૩ મીનીની રજીસ્ટર
જાન્યારી ૧૯૨૧ ની રજીસ્ટર, ૩ મીનીની રજીસ્ટર
જાન્યારી ૧૯૨૧ ની રજીસ્ટર, ૩ મીનીની રજીસ્ટર

જાન્યારી ૧૯૨૧ ની રજીસ્ટર, ૩ મીનીની રજીસ્ટર
જાન્યારી ૧૯૨૧ ની રજીસ્ટર, ૩ મીનીની રજીસ્ટર
જાન્યારી ૧૯૨૧ ની રજીસ્ટર, ૩ મીનીની રજીસ્ટર

જાન્યારી ૧૯૨૧ ની રજીસ્ટર, ૩ મીનીની રજીસ્ટર
જાન્યારી ૧૯૨૧ ની રજીસ્ટર, ૩ મીનીની રજીસ્ટર
જાન્યારી ૧૯૨૧ ની રજીસ્ટર, ૩ મીનીની રજીસ્ટર

જાન્યારી ૧૯૨૧ ની રજીસ્ટર, ૩ મીનીની રજીસ્ટર

॥३॥ विष्णु यात्रा.

આપ બુદ્ધિના વજ્રાયામાંજ છે કે સિંહક્રિપમાં સ્પર્દિત
નગ્ન રાજ્ય દ્વે છે. તેની રાજધાનીનું શહેર રંજવાના છે,
અને તેમના હું મુગ છું.

કેલકાઠ વખત થયાં મુવેલ પર્વતની, આનુ લાનુનાં
માંડમીક રાત્રીઓ ખંડાણી આપના નદીને ઘણી વખત રાત્રી
આંખે નિહા, વન ન ચક્રાવર્ત નાના તેમજોને જેર કંડા મળ્યા.
રાત્રીઓ નોકાંઠિયને હાથ આપ્યો.

ਅੰਤਰਿ ਹੀ ਸੋਚਿਓ ਜਿਹਨਿ ਭਾਖਿਓ ਭੈਰੋ ਤੇ ਭ੍ਰਮਿਓ ਭਾਖਿਓ ਭ੍ਰਮਿਓ
ਗਯਾਏ ਭਾਖਿਓ ਜੀਅ, ਅੰਤਰਿ ਸੁਧਾਯਾਯਾਏ ਅੰਤਰਿ ਭਾਖਿਓ ਭ੍ਰਮਿਓ, ਭ੍ਰਮਿਓ
ਅੰਤਰਿ ਭਾਖਿਓ ਭ੍ਰਮਿਓ, ਅੰਤਰਿ ਭਾਖਿਓ ਭ੍ਰਮਿਓ, ਅੰਤਰਿ ਭਾਖਿਓ ਭ੍ਰਮਿਓ, ਅੰਤਰਿ
ਅੰਤਰਿ ਭਾਖਿਓ ਭ੍ਰਮਿਓ, ਅੰਤਰਿ ਭਾਖਿਓ ਭ੍ਰਮਿਓ, ਅੰਤਰਿ ਭਾਖਿਓ ਭ੍ਰਮਿਓ, ਅੰਤਰਿ ਭਾਖਿਓ ਭ੍ਰਮਿਓ.

[illegible][illegible][illegible]

પણ પેલાં બન્ને આશકમાથુકને ગ્રોધી કાઢાડવા જોઈએ. અને બન્નેનો મેળાપ કરાવવો જોઈએ. કેમકે “ એ બિચારા વિયોગ દુઃખથી જુરી મરશે ” આવી ચિંતા આપના હૃદયમાં થઈ રહી છે. તે શાંત પામે.”

કમળગુપ્તનું ગેલતું સાંભળી હરિવાહન મિલાય દરેક સલાસદો હતી પડ્યા.

હરિવાહન—“ કમલગુપ્ત! કેમ આ નકામું દાસ્ય? ”

એમ કહી કુમારે સમરકેતુ સામે જોયું ને કહ્યું—

“ બહાલા મિત્ર! આનંદ પ્રસાદે આમ કેમ શોકાતુર થયા છે? તમારું મોં કેમ લેવાઈ ગયું છે? જગત્તે હસતા નથી. પ્રાચીન કવિઓની મધુર કવિતાઓ શું તમારા કર્ણને આનંદ નથી આપતી? આમ લમણે હાથ દઈ દેવ જોડી રહ્યા છે? હું વ્યાખ્યાન કરતો હતો ત્યારે તમારા હૃદયમાં બનલ તેલોચ અનાવ તો, યાદ નથી આવ્યો ને? આ સુવર્ણની માફક તમે પણ કોઈ સુંદરીના કટાક્ષ બાળુથી વીંચાયો નથી ને? કોઈ ચતુરાએ સંકેત રચાવે બતાવી તમને ખુશી કરી છે કે શું? તેણીને મળવાના માર્ગમાં વિધિ દોષથી કે કંઈ પડેલપણથી નિષેધ નિવડ્યા જણાયો છે. ”

કુમારે આદર લાવથી પૂછ્યું એટલે રમાલવતી આંખો ને મોં હુછી નાંખી થોડીવાર શાંતિલય શોકાતુર રહેરે સમરકેતુએ કહ્યું—

“ કુમાર! તમારી બુદ્ધિ વ્યાપક છે. એ હું જાણું છું પણ મારા મનમાં આશ્ચર્ય થાય છે કે—બીજાના મનની ધારણા તમે શી રીતે જાણી શકો છો? એ તમે ક્યાંથી શીખ્યા? હું હવે શું કહું? તમેજ હુંકમાં મારા દુઃખની હકીકત કહી દીધી છે, મારે માત્ર વિસ્તાર કરવો બાકી છે. તે કરવાનું આપે દરમાયુ છે તો છાતી કંઠણ કરી હું કહેવા તૈયાર છું, પણ વાત લાંબી છે. હુંકમાં કહી શકાય તેમ નથી. વિસ્તારથી કહીશ તો પરી બીજા કોમ થઈ શકશે નહીં. તોપણ સાંભળવાની ઘણીજ ઈચ્છા હોય તો કહું છું. સાંભળો—

જ ખીજ ખલાસીઓ કરતાં બુદો પડે છે એમ નથી. ખીજ પછુ
પુરુષને હમતા શુભોચી બુદો પડે છે. ક્યાં એનું ધૈર્ય, જો-
લયાની ચાલાકી, ને ક્યાં એનો ખુદિવેલવ, સાંગળો, એની
દુંદામાં હસીકત કહું.

૪. મુંદરી પ્રિયદર્શના.

સુવાણ્ડિપમાં મોણિપુર શહેર છે. ત્યાં વેશ્યવાણુ
નામે એક વહાણવડુ દેવાસી વેપારી રહે છે. તેને વૃદ્ધાવસ્થામાં
તારકે નામનો છોકરો થયો, તે છોકરાની માતું નામ
વસ્ત્રેન્દ્રા હતું. છોકરો વધારા સાડાક અને દેખાવડો હતો.
એનું નાનપણમાંથી યજ્ઞાઈ આવતું હતું.

જ્યારે તે યુવાન થયો, ત્યારે ખીજ વહાણવટી વેપારીઓ
સાથે એક વહાણ સરી આ દેગશાળામાં આવ્યો.

આપણા શહેરમાં જળકેતુ નામે એક ખત્રાંચી રહે છે.
પતિનાજ સતુર અને ખુલાસીનાં કામમાં હાલેલ છે. તમામ
ખલાસીઓનો તે ઉપરી છે. તમુકમાં સુનાદરી કરતાં તેને
કોઈ એક બાલિકા હાથ લાગી. તેને આજે બચાંચી લીધી
અને પોતાને પર લઈ આવી કુચી તરીકે ઉછેરી મોટી કરી.
જેમ જેમ પોવન પામતી ગઈ, તેમ તેમ તેના કુલ પ્રમાણ
તેનું બદન ખીલતું ગયું, તેથી જોનાર યુવાનોને ખાન બગાવતી
હતી તેનું નામ પ્રિયદર્શના હતું.

જ્યારે તારક દેગશાળામાં આવ્યો ત્યારે રહેજ વાત-
ચીતમાં જળકેતુ સાથે કાંત્ર વાદ. ધીમે ધીમે બન્નેનો પ-
તિય થયો. સતુર તારકથી જળકેતુ અંતર જતાં હતો.
જ્યારે બન્નેની પ્રીત વધી જતાં એક ત્યારે પરસ્પર તેઓ
નેટો મોહાળા લાગ્યા. કેમકે તેઓ આપગથી અને લેવાથી
પીનિ વધે છે. આમ કેટલોક વખત ચાલ્યું.

એક દિવસે તાન સાનું રમ્મો હતું જળકેતુએ નવગણને
પરે સિંગર ચિત્તે એક દાસ ગુર્યો હતો. તે દાર તેનું
પાતળા મિત્ર તારકને મોકલવાનું ગત થયું અને ત્યારે

“ જોટા ! પ્રિયદર્શિના ! આ હાર લઈ તું મારા મિત્ર તારકને ત્યાં જા. તેમને આપી આવ. ”

પ્રિયદર્શિના—“ ઠીક, બાપુ. ” એમ કહી ભરણીવનો પ્રિયદર્શિના હાર લઈ અપ્સરાઓને વિલાસથી લગવતી તારકને ઘેર પહોંચી.

તારકને તેણે પ્રથમજ જોયો તેનો અનુરાગ તેના ઉપર દૃઢ બંધાય ગયો. પિતાએ મોકલેલ લેટાણું તેણે રજુ કર્યું. ચતુર તારકે તેનો સત્કાર કર્યો, ને લેટ સ્વીકારી. થોડો વખત ત્યાં રહી પોતાને ઘેર ગઈ.

આવી રીતે ગમે તે કામના બાનાથી વારે વારે તારકને ત્યાં આવતી હતી. તેનું દર્શન કરી પ્રેમસાગરમાં અમૃતમય સ્નાન કરતી હતી.

એવાજ કારણ સર એક દિવસે પ્રિયદર્શિના તારકને ત્યાં ગઈ. પણ તારક ઘેર ન હતો. કંઈ કામસર બહાર ગયો હતો. તેની વાટ લેતી પ્રિયદર્શિના ત્યાંજ રહી અને કેટલીક સમાવ વયનો સખીઓ સાથે અગાંડીમાં ગમ્મત ઉડાવતી હતી.

તારક એક દિવસ ગાંધી જઈ. પ્રિયદર્શિના ભયથી નાંદી અને દાદરા પાસે આવ્યા અગાંડા પરી ન હોવા તારક તેનો કુણો જમણો હાથ નરમાયથી પકડી રાખ્યો. ને હાથની સ્વચ્છ થઈ એટલે હાથ છૂટી દીધા. ને ગીઠે અવાજ કર્યું—

“ સુંદરિ ! સરખી લોંચમાં તને કેમ કમરો વાળી ? સાંત થા, આ તારું વસ્ત્ર છાતી પરથી ખસી ગયું છે. સખી સાજા. તારી વિસંધુત્વાસ્થામાંથી છુટી થા. હાથમા, ને ઘેર જા. ”

જે વખતે તારકે તેનો હાથ પકડ્યો તેજ સહે ઉત્પન્ન થયેલા પ્રામદ્યેવે ‘વનુચ ચરાચુ’ અને બચને ક્યાંય નસાવી મુક્યો. તેના હૃદયમાં પહેલાં કરતાં તારક તરફ નવીન અનુરાગ ધણીજ વધ્યો હતો.

અવસર મળ્યો જાણી પ્રોદા માફક કટાક્ષથી તારક સામે જોઈ જતા હસી જવામ આપ્યો—

“કુમાર ! તે માટે પાણિ (હાથ) મંદળ કર્યો / પ-
કર્યો) છે, તો વિશ્વશુભ હું અને પોતાને કર્મ રીતે કુદિમાં
લાવું ? અને આ ધરથી બીજે ઘેર કેમ (શા માટે) જઈ ?
આપારે તો તમારા ઘરેલુ અને આશપ આપ્યો છે. ”

એટલું કહેતાં કહેતાં તેના મુખ પર ધરમના દેરડા
પડ્યા. ધરમથી નીચું જોઈ જરા મોં મલકાવતી પગના અ-
શુભાથી બોંધ અણુજા લાગી.

આપારે પ્રિયદર્શનાએ આવો પોતાનો વિચાર બદલ કર્યો,
ત્યારે તેની ઘોંઘા. જમણી વેંચી ગઈ હતી, અને તે નાનકો
સંપૂર્ણ દીને લોભાવવા બસ હતી. થી અમુક એવા તોડીના
હંફામગઈથી અને અનુચીત ભરેલા મેમાળ વપનોની તોળે કદેલ
જવાબમગઈથી સાંજની તારક લઈ જતી ગયો હતો.

તેનાં મુઠ્ઠાં તેણે બાયમાં લીધી, — ગાલ સારે ગાલ
પસતાં ધોડ્યો.

“ સુદરિ ! બીજે ઘેર ન જવું એવોજ તારો નિશ્ચય
હોય તો એકત્ર પર તો શું, પણ માફ ધન, મારા જનો,
મારા પાકનો, માટે મેવક વર્ગ, માફ શરીર, માફ મન
મારી છદ્ધિ. ને મારા પ્રાણ, પણ તારાજ છે. તે દરેક
સ્વીકારી તેઓનું ઝોરવ વધાર. ”

તારકે વિચાર કર્યો કે “ હલકા કુળમાંથી પણ કન્યા
રત્ન લઈ શકાય છે. ” એવું નિતિશાસ્ત્રોનું વચન સંભળાય
છે. તો શો નાધો છે ? કંઈ અકચણ નથી એમ વિચાર
કરી હૃદયમાં સજમતા મહનામિને માણીએ રાખી. ફરીથી તેણે
તેનો પાણી અકુલ કર્યો, જેવી રીતે પારાધર મુનિએ યોજન-
ગન્ધાનો કર્યો હતો તેમ.

તે દિવસથી તેઓનો વળન રમત અનમત, છૂટા મરફરી,
રીત્રામણા મનામણામાં જતાં હતો. ઘરના કામકાજ હવે
મૂક્યાં હતાં.

કોઈ એકેએ બાનમી આપી કે—

વડાણ ભાંગવાથી સમુદ્રમાં કુમતી પોઈક વડાણવટીની
એ ઠોકરી જળકેતુએ મેલી કરી છે.

“ બેટા ! પ્રિયદર્શિના ! આ હાર લઈ તું મારા મિત્ર તારકને ત્યાં જા. તેમને આપી આવ. ”

પ્રિયદર્શિના—“ ઠીક, બાપુ ” એમ કહી ભરણીવના પ્રિયદર્શિના હાર લઈ અપ્સરાઓને વિલાસથી લગવતી તારકને ઘેર પહોંચી.

તારકને તેણે પ્રથમજ જોયો તેનો અનુરાગ તેના ઉપર દૃઢ બંધાઈ ગયો. પિતાએ મોકલેલ લેટાણું તેણે રચ્યું હતું. અતુર તારકે તેનો સત્કાર કર્યો, ને લેટ સ્વીકારી થોડો વખત ત્યાં રહી પોતાને ઘેર ગઈ.

આવી રીતે ગમે તે કામના બાનાથી વારે વારે તારકને ત્યાં આવતી હતી. તેનું દર્શન કરી પ્રેમસાગરમાં અમૃતમય સ્નાન કરતી હતી.

એવાજ કારણ સર એક દિવસે પ્રિયદર્શિના તારકને ત્યાં ગઈ. પણ તારક ઘેર ન હતો. કંઈ કામસર બહાર ગયો હતો. તેની વાટ જોતી પ્રિયદર્શિના ત્યાંજ રહી એને કેટલીક સમાન વધતી સખીઓ સાથે અગાંધીમાં ગમ્યંત ઉડાવતી હતી.

તારકે એક દસ માણી ચઢ્યો. પ્રિયદર્શિના લગ્નથી નાહી અને દાદરા પાસે આવતા આવતા પહોં કે તુરંત તારકે તેનો કુણો જમણો હાથ નરમાયથી પકડી રાખ્યો. ને સરખી સ્વસ્થ થઈ એટલે હાથ છુટી દીધો. ને મીઠું અવાજે કહ્યું—

“ સુંદરિ ! સરખી લોચમાં તને કેશ ક્યાંથી વાળી ? સાંત થા, આ તારું વસ્ત્ર છાતી પરથી ખસી ગયું છે. સરખું રાખ. તારી વિસંસ્થુલાવસ્થામાંથી છુટી થા. સ્વસ્થ થા, ને ઘેર જા ”

જે વખતે તારકે તેનો હાથ પકડ્યો તેજ ક્ષણે ઉત્પન્ન થયેલા કામદેવે ધનુષ્ય ચડાવ્યું અને ભયને ક્યાંય નસાડી મુક્યો. તેના દ્વંદ્વમાં પહેલાં કરતાં તારક તરફ નવીન અનુરાગ ઘણોજ વધ્યો હતો.

અવસર મળ્યો જાણી મોઢા માફક ફટાફટી તારક સાને જોઈ નરા હસી જવાળ આપ્યો—

“કુમાર ! તેં મારો પાત્રિ (દાસ) કે અરજી કર્યો ? પ.
કર્યો) છે. તો નિમરજુન હું અને પોતાને કહી રીંડ કહીએ
તાણું ? અને એ યજ્ઞી લીધે એ કેમ ? મા પડે ? એક
અરપાદે તો નમારા મહેલ અને આશ્રય આપ્યો છે.”

એટલું કરેલાં દેવતાં તેના મુખ પર યામના સ્વરૂપ
પડ્યા. યામથી નીચું એટલે જરા મોં મલકાવતી યજ્ઞના એ
ગુણી લોચ જરૂર લાગી.

અપારે પ્રિયદર્શનાને આપો પોતાનો સિન્હ જાણે કોઈ,
સારે-તેની માંમા જમણી વાંતી મારી હતી. અને એ...
કેવળ રીંડે સાબાજવા બન હતો. જાતે યજ્ઞન લેવાને રીંડ
હુકમનારથી અને જનુમાઈ ભણે મેમન વચનેનાં મોં કોઈ
જાણના માર્ગ સાંવ રી તારક તરૂં બની નવો દેવતા.
...માં મુદતમાં તેણે બાધમાં લોપી, - માત્ર સારે માત્ર
યજ્ઞતાં જોડે.

“સુંદરિ ! બીજે દિર ન જડું એવોજ તારો નિર્દેશ
દેખ તો જોડવું પર તો મું, પણ મારું ધન, મારા સ્નેહ,
મારા વાતનો, મારો દેવક વર્ત, મારું શરીર, મારું મન
મારી છાંદો, ને મારા પ્રાણ; પડુ તારાજ છે. ને દરેક
સ્વીકારી લેઓનું જોડવું વધાર.”

તારકે વિચાર કર્યો કે... જલકા કુળમાંથી પણ કન્યા
સન લઈ ચકાષ છે. “એવું નિતિચારણોનું વચન સંજગત
છે. તો શો-વાંધો છે ? કંઈ અહયજુ નથી એમ વિચાર
કરી હૃદયમાં સજગતા મદનામિને સાક્ષીએ રાખી ફરીથી તેણે
તેનો પાણી અકુણ કર્યો, જેવી રીતે પારાચર મુનિએ યોજન-
અન્ધાનો કર્યો હતો તેમ.

તે દિવસથી તેઓનો વખત રમત અમત, હા મગરી
સામણા મનામણામાં જતો હતો. યજ્ઞના કામદાર...
ક્યાં હતાં.

કેઈ લેહુએ બાનમી આપી કે—
વક્ષાણુ ભાંગવાથી સમુદ્રમાં કુમતી ફાઈક વક્ષાવતીની
કોકરી જળકેતુએ મોટી કરી છે.

કોઈ મંજીમાં પણ હતા. રેતીવાળા ભાગમાં સીધા લાઈનજ હતાં. દર્શના ભાગમાં આડા અવળા હતા. ટેકરાપર છુટ્ટવાયા જણાતા હતા. ગાડના મૂળમાં વળેલા હતા. કાદવવાળા ભાગમાં વાંકા ચુંકા હતા. નદી ઉતરવાની જગ્યાએ કોઈ કોઈ જણાતા હતા. પથરવાળી જમીનમાં તો હતાજ નહીં. આ રીતે તે એલામડપની આજુ બાજુ પગલાઓ ઘસી વળત તપાસ્યા. છેવટે થાક્યો એટલે એક ગાડ નીચે સરોવરના સાથે દીકા થઈ જવાથી પછડાઈ પડ્યો. આંખે આંધારા આવી ગયા. પછી મનમાં વિચાર થયો— “શું કરું ? કોને પૂછું ? ક્યાં જાઉં ? નિર્જન જંગલમાં એક વાર ફરીથી કંઈ રીતે એને જોઉં ? ” એમ વિચાર કરી આશામાં ને આશામાં દોભો થયો. એક ઉંચા ટેકરા પર ચડી આરે તરફ જોવા લાગ્યો.

૩. તાપસ દેવ્યા,

તળાવને ઉત્તર કિનારે કોલામુલ કરી કેટલાક જાગ્યાં જોનું ટોણું ઉઠી જતું ફરતી જોયું. આશ્ચર્ય પાળી ગયો, તે સ્થળ જોયું ને વિચાર કરવા લાગ્યો— “શ્રેયસ્કાં પોપટો દર ખસેડેલ છે. હમણની ડાંખળીઓ પાછી કર્યો હમણા ચુટી લીધેલા જણાવ છે, આટલા ભાગમાં પણ શદ્ધ ઉખડવાથી મલીન થયું છે. કિનારાપર કેટલાક દુર્લભ કમળો પડ્યા છે, અને રસ્તામાં પાણીના મિંદુઓની કા ચાલી છે, તેજ કોઈ હમણાજ અટી સ્નાન કરી પોતાને પુકારે મયું હોય એમ જણાવ છે.”

તે પાણીના મિંદુઓ તરફ ધ્યાન રાખી થોડેક દૂર વાળે એવામાં એક મંદિર જોયું. કે જેના પાસેના મડમાંથી મંદિરની સાથે આવીને તું મને મળ્યો. તેજ એ મંદિર તરફ.

અંકાર જોઈ દેવને નમસ્કાર કરી અગ્નિથી જડેલા નજીકના
જોખમાં જોડા. ત્યાં અંકાર વર્ષની એક તાપસકન્યા જોઈ
તેણે હાથમાં સ્નાન કરેલું હતું. પૂજામાંથી સંહિત લગવાન
નાશિનંદનની સન્મુખ કેમકે દર પચાત્રને જોડી હતી. સ્થિર
થઈ હાથમાં માળા સાંધી ફેરવતી હતી. ને મંત્ર મંત્ર મંત્રો
ગણતી હતી. મંત્રનો પાઠ પુરો થઈ રહે એટલે જોડની પાસેથી
અંતુકાથી પાછી ફરતી હતી. પાછીથી લીના વાગ તેના વાંસા
પર છૂટી પડ્યા હતા, તેમાંથી પાછીના બિંદુઓ ટપકતાં હતા,
તેણે વચ્ચે પડેલાં હતા.

જપ વિધિ પુરો થયો એટલે જોડી થઈ. હાથમાં ફેરવી
છાજતી લઈ, પીએ પગલે લમતીમાં ગઈ ત્યાં અગ્નિતાલિ છનેવ
સ્ત્રી પુત્ર કરી. પાછળ પાછળ એક પરિચારિકા જતી હતી.

મૂન નાચકને પ્રદિશણ આપી મારી સામે આવી હતી
તરી. મારી સામે જોઈ મારો વેશ, મારી આકૃતિ જોઈ
સંકાર પૂર્વક જોડી—

“મહામાન ! મારા જેવાનાં મુળાગ્યેજ આપ અહીં
પધાર્યા છો, ઉઠો, હમેશાં મુખી આપના શરીરને જરા તરહી
આપી ઘોડાક પગલાં મારી સામે આવો. અમારું વનવાસીઓનું
ધર પવિત્ર કરે.”

“આવો,” એમ કહી, જરોખા પરથી ઉતરી તેની
પાછળ પાછળ ત્રણ માંજના પેલા મઠ પાસે આવ્યો. બન્ના
તે, કાલે મંધર્ષકને જોયો, ત્યાં હું ઉપર ગયો એટલે તે પણ
ઉપર આવી. ખુદી પર વચ્ચે લટકાવેલા હતા. લીંતતી
અરોમઠ પચારી પડી હતી, તેના પર અણમાળા મુઠી હાથમાં
કમંડળ લઈ હાથ મગ ધોઈ અર્ચાદિ આપી મારો સંકાર
કર્યો. એક ગાદલી લાવી તેના પર બેઠી મારો વૃત્તાન્ત પૂછ્યો.
તે એ જણાવ્યો. મારા તરફ તેનો પંદાપાત વધ્યો.

તે વખતે હાથનાં ફોળાની ટોપલી લઈ એક પરિચારિકા
મારી એટલે મને હતું—

“રાજપુત ! બધાર થવા આવ્યો છે. મારો મંધર્ષક

ઘેર બંધને પણ તુરત પથારીમાં પડ્યા. લોજનની વાત કરતા નથી, શિશિરોપચાર કરવાનું કહેતા નથી, સખીઓની સામે જોતીયે નથી, પૂછવા છતાં અસુખનું કારણેય કહેતા નથી, ચિત્તજોને પણ મૂર્ખ માની બેઠા છે, મીઠીમીઠી વાતો કરીએ તોયે ખીજે છે. માત્ર જે આ તળાવેથી આવ્યો હોય તે તરફ જવાનો હોય, જે ત્યાંની હકીકત કહેતો હોય, ત્યાં જવા માટે પ્રેરણા કરતો હોય, તેનેજ પાસે બોલાવે, તે પાસે બેસાડે, તેનીજ વાત સાંભળે.” આવી તેની કાલ રે દશા હતી.”

નિર્ભયપણે મલલસુંદરી બોલી—“જો એમ હોય, તેમાં કંઈ નથી. એ તો અદ્ય વ્યાધિ છે. ત્યારે હવે તે જંઘને નકામો વખત ગુમાવવાની જરૂર નથી. તું ઉઠ, ચાર ચણુને રવાને કરી દે, તું પણ જા, અને મારી વતી આટલું કહેજે—“આજે શાઅપારદૃશ્યા, કંગાકુશળ, કુમાર હરીશાહન, કે જેના પિતા મારા પિતાને પણ માન્ય છે. તે અયોધ્ય પતિ રાજા મેઘવાહનના પુત્ર, દેશાવરથી અહીં આવી અરેલ તેને અજ સવારે મેં જીનમંદિરમાં જોયા હતા. સ્વભાવથીજ સ્વચ્છ હૃદયવાળા તે મારા આગ્રહથી આજનો દિવસ ટક્યા છે—મારા મહેમાન થયા છે. તો આગ્રહ પૂર્વક ઘેર લાવીને પરમ બાંધુ તુલ્ય તેને અહીં એકલા મુકીને શીરીતે આવું? એમ આવવું ઉચિતજ નથી. અને આ વિચાર કરીનેજ હું આવી નથી, તેથી મારે માથે નિઃસ્નેહતાનો દોષ મૂકતી ના.”

જાણી શાવ વિચારો કર્યા, તેજ દેવી તિલકમંજરી
હવે તારા હૃદયની વિધાત્રી થઈ છે. તે લેવા ચોખ્ખા લાલ
દીપો છે, જન્મવત્તા મેળવી છે, ચિંતાનો બોલો ઉતારી
લાંબો છે. હવે સ્વતંત્ર છે.

તોપણ આટલું તારી પાસે આંખી લઈ છું—
જાણતા છાડી દઈ, દિવ્યોનો તિસ્મર કરી, ચમુઓના
અધિકાર બહાર જઈ, નાગરિકનો આચાર સ્વીકારી, પંચ
પાણી આગળ આટકવી, જો દુઃખ! તેવી રીતે વર્તજો કે
જો કરીને પ્રથમ દુઃખને જ ચોરસિલ છતાંયે આજુ બાજુના
જુર દોડાની નજરે હાંસીપાત્ર ન થાઉં.!!” એમ વિચાર
કરીને દેવતા દેવતા પોર વિલ્યા તે જણાવું નહીં, એવટે તે
જિજ્ઞાસાની શાવ-લાંબી છતાં જલ્દી પુરી થઈ ગઈ.

પ્રતઃકાળ થયો. એવાની આસપર પ્રીતિ રાખતા હોય
એવા દેવ દિવ્ય સુધે પહોંચી પગલ પ્રાકક પ્રગલ્ભી નીચેનું
(કેલ) બોલ્યા—

“ જોડું જોડું સર્વ દેખાય પેલું.
છેડું છેડું તારું દુપાય પેલું.
આડું પાડું પદા પડિયે પેલું.
ન.ચ નીચે દેખાત ચાલેજ પેલું-૧
(૨.૩૧.૩૭)

શાનન હવે નિદ્રામાંથી જાગત થયો. ”

“ અહો! પ્રતઃકાળ થયો! ” એમ હસી ઉઠ્યો, ને આટ -
ર દેવદે ગયો. ત્યાં આવશકનિધિ કરી, સ્નાન કર્યું.

પદાદ્યં મુલેષ્વતરતિ કુદાઃપંચનિલગો
પદાદ્યં મુલેષ્વતરતિ કુદાઃપંચનિલગો
પદાદ્યં મુલેષ્વતરતિ કુદાઃપંચનિલગો
પદાદ્યં મુલેષ્વતરતિ કુદાઃપંચનિલગો

થોડાં કમળ પુષ્પો લઈ તેજ જીનાયતનમાં ગયો. ભગવાન આદિનાથની ભાવભક્તિથી વિધિપૂર્વક પૂજા-સ્તવના કરી. એક દરે કુલ પ્રાંતઃકૃત્યથી પરવારી મલયસુંદરી પાસે થોડેક દૂર જઈ બેઠો.

તેવામાં તો હસતી હસતી ચતુરીકા આવી, ને ધીમે રહી કહેલા લાગી—કુમાર ! તમારા ગુણો સાંભળી અશ્ચર્યચક્રિતા તિલકમંજરી આજ આ વંણતેજ અહીં આવનાર છે. તેથી આપ કલ્યાણમૂર્તિને હાલ થોડો વખત અહીંજ બેસવા વિનંતી છે.”

એ એમ વાત કરતી હતી તેવામાં વાજત્રો સંભળાયા મનુષ્યોનો કોલાહલ સંભળાયો. ઘોળાં સ્વચ્છ છત્રો જણાયાં આકાશમાં સોનેરી ધન્યો ફરકવા લાગી. વારંગનાઓના દિવ્યઅંગરાગનો પરિભલ દિશાઓમાં વ્યાપ્ત થઈ ગયો. તે હાથણીપર બેઠી હતી, દશદિશાઓમાં દેહપ્રભા વિસ્તારતી હતી, શરીરે નવપદ્મવો મૂક્યા હતા, જે બાબુએ આમરો વીંળતા હતા. ધીમે ધીમે આકાશમાંથી નીચે ઉતરી. વાહન પરથી ઉતરી. વિદ્યાધરીઓ આબુ બાબુ આવી હાજર થઈ ગઈ. તેઓ સાથે અમારાતરફ આવવા લાગી. આવી એકાંટશે મને સંતોષ પૂર્વક જોઈ મલયસુંદરીની બાબુમાં બેઠી.

તે બેઠી, તેનું જાણે પાન કરતી હોયની, તેને જાણે જોળામ! બેસાડવા ઇચ્છતી હોયની, ગાઠ આસિંગન આપવા ઇચ્છતી હોયની, સ્નેહાળ ચક્રુથી ખુબ જોઈ, પીડપર વારંવાર હાથ ફેરવી મલયસુંદરીએ સંજેદ પૂછ્યું—

“પ્રીય સખિ ! એક દિવસમાંજ તને આ શું થઈ ગયું ? કહે તો, તને આવું અસુખ શાથી થયું ? પાંચું કારણ વિદ્યાર્થ શાંત પણ કેમ થઈ ગયું ? અને સવારના ખેડારમાં જીભું કામ છોડીને અહીં આવવાનું કેમ થયું ? ” એમ કહી મારી સામે જોયું. જ્યારે તેણે ઉત્તર ન આપ્યો એટલે ફરીથી મલયસુંદરી એને કહેવા લાગી—

“તિલકમંજરી ! આ તરફ જરા વિશેષ આદરથી ને. તારા આ સરંતોર્ધના રાજા મેળવાહનના પ્રથમ પુત્ર કુમારહરિ-
વાહન નેણે સકળ કળાઓ પ્રાપ્ત કરી છે, અને જેનો સ્વભાવ
ચિંદ જેવો અમૃતમય છે.”

તેણે તુરતજ લીલા પૂર્વક મારા તરફ જોયું, ને બંને કુમુદ
બાણની બાજુવળી; બંને સંગાર-સાગરમાં ફરનારી સફરી,
તણે લાવણ્યચંદ્રોદયની દિગ-તોને ધોળનારી નયોત્સનાં, રામા-
શિની બંને ઉદ્ભા, યૌવન સુવરાજની સવિબ્રમજ્વલેષ પૂર્વકની
બંને આશા, હર્ષથી મીંચાયેલી, વિસ્મયથી વિકસિત, અવિ-
લાયકાએ પ્રેરેલી, લલતલએ વિષમ કરેલી, બંને અમૃતવૃષ્ટિ,
મુખની સૃષ્ટિ, એવી અંતઃકરણની પ્રીતિની સાક્ષિપુરનારી
દટાસદૃષ્ટિ મારા પર ઊભી.

તેનું હૃદય કળી જતી નાંજે ખીમું હૃદય હોયની તેથી બાળ
સખી, રૂપ વધે સમાન મૃગાંકલેખાએ મલયસુંદરીને હસતાં
હસતાં કહ્યું.—

“બા, આપે કહ્યું તે બરાબર છે, કુમાર ‘અમૃતમય’
તે અમૃતમયજ છે, ખરેખર અમૃતમયજ છે, અંતુરિકાના
મુખથી મહાભાગના નાગાક્ષરો સાંભળતાંની સાથે જેતનો
અંતઃસંવાદ ક્યાંયનો ક્યાંયે નાથી ગયો.”

મલયસુંદરી—(જરા હસીને.) “મૃગાંકલેખા ! એમાં
નવાઈ શી ? કેમકે મહાભાગોનો મહિમા અચિંત્ય હોય છે.”

તિલકમંજરી દહેજ ગભરાઈ, નીચું જોઈ ગઈ પછી આ
કાર ગોપવ્યો, લમનો ત્યાગ કર્યો, મૈત્ર્ય ધારણ કર્યું, એટલાઓ
ફર કરી, મનસિજ (કમદેવ) ના ઉદ્ભાસો છૂપાવ્યા, પોતાની
મહત્તાનો વિચાર કર્યો ને હચિતાચારનો વિચાર કરી સમ-
તોલપણ પાછું હાથ કર્યું.

તાંબુલદાયિકાના હાથમાંથી કામળ કરકમળમાં તાંબુલ
લઈ જરા હાથ ત્રાંસો લંબાવી પોતાને હાથેજ મારા હાથમાં
આપ્યું.

૪ રથજૂપુર ચક્રવાલ નગરમાં પ્રવેશ.

તેને ઉચિતાચાર પાળતી જોઈ અત્યંત હર્ષમાં આવી જઈ મલયસુંદરીએ મને કહ્યું—

“કુમાર ! વત્સા તિલકમંજરી સકળ વિદ્યાધરોમાં સર્વ કળા નિપુણ છે, અને જયપતાકા ધારક કરી છે. જો કોતુહલ હોય, તો, ચિત્રકળા, સંગીત, નાટ્ય, અભિનય, નૃત્ય, સંગીત શાસ્ત્ર, લેખવિધિ, પત્રછેદ, અને બીજી પણ અનેક વિદ્યા-માનસહરિણી કળાઓના સંબંધમાં કંઈ પ્રશ્ન કરવા હોય તો કરો. કંઈ પૂછો. તમારા જાતેનો પરસ્પર વાર્તાલાપ સાંભળી થોડીવાર હું ચે નિવૃત્તિમુખ પામું.”

મેં કહ્યું— “કાંચિરભ્રતનયે ! હવે જેવી મારી ચિત્ત-વૃત્તિથી અબ્બણ છે, અપરિચિત સાથે અસ્તુત, વિચાર કેમ કરી શકાય ? હુનિયામાં આપણે જોઈએ છીએ કે સાધાન્ય માણસ પણ જો અપરિચિત હોય તો પ્રથમ તો સામુએ જોતો નથી, સોળત ઇચ્છતો નથી, ચોતાને ત્યાં રોકવા માટે ખડું આગ્રહ કરતો નથી, પાત સાંભળતો નથી, તેમ જવાબ પણ આપતો નથી, તો પછી જેઓ સમૃદ્ધિમાન છે તેની તો નાતજ શી કરવી ?

માટે જો કદાચ તેઓ માન્યવર વિમાનારૂઢ થઈ આકાશ-માર્ગે વિહાર કરવા નીકળે, દક્ષિણ દિશાના શણગાર ત્રિકૂટ મલય વિગેરે પર્વતોપર વિહાર કરવા જાય, દક્ષિણસમુદ્રના કિનારાના હવાખાવાના સ્થળોમાં ફીડા કરવા નીકળે, તો શિવાય બીજાં બીજાં રમ્ય સ્થળોમાં વિહાર કરી પાછા વળતાં નગરી જોવાની ઇચ્છાથી, શકાવતારતીર્થને વંદન કરવાનાં ભાવથી, અહુ આગળ જગાંજગાં થઈ રહેલી અઘોધ્યા નગરીમાં પધારશે, બહાર બગીચામાં ઉતર્યા હશે, ત્યાં પરોણાગત કરવા હું દોડી જઈશ, ‘અહો ! આમની સાથે પહેલાંના થોડો પરિચય છે’ એમ ધરી અમારી સાથે જોળખાણ રાખશે, પાસે જતાં મુખ મુખાવી અવગણના કરશે નહીં, વાર્તાલાપમાં જવાળ આપી બામ્-

મુખપર લટાર ભારી ગયું, હીલી પહોળી વેળીને વારંવાર યત્ન પૂર્વક ખાંધતા ખાંધતા તે મલમલુદરી સાથે હાથલીપર ચઢી.

પરિવાર ભારી સાથે રાખીને ડેટલીક વિલાપર કન્યાઓ સાથે ખેતાનાં મુકામ તરફ અગાડી ગઈ.

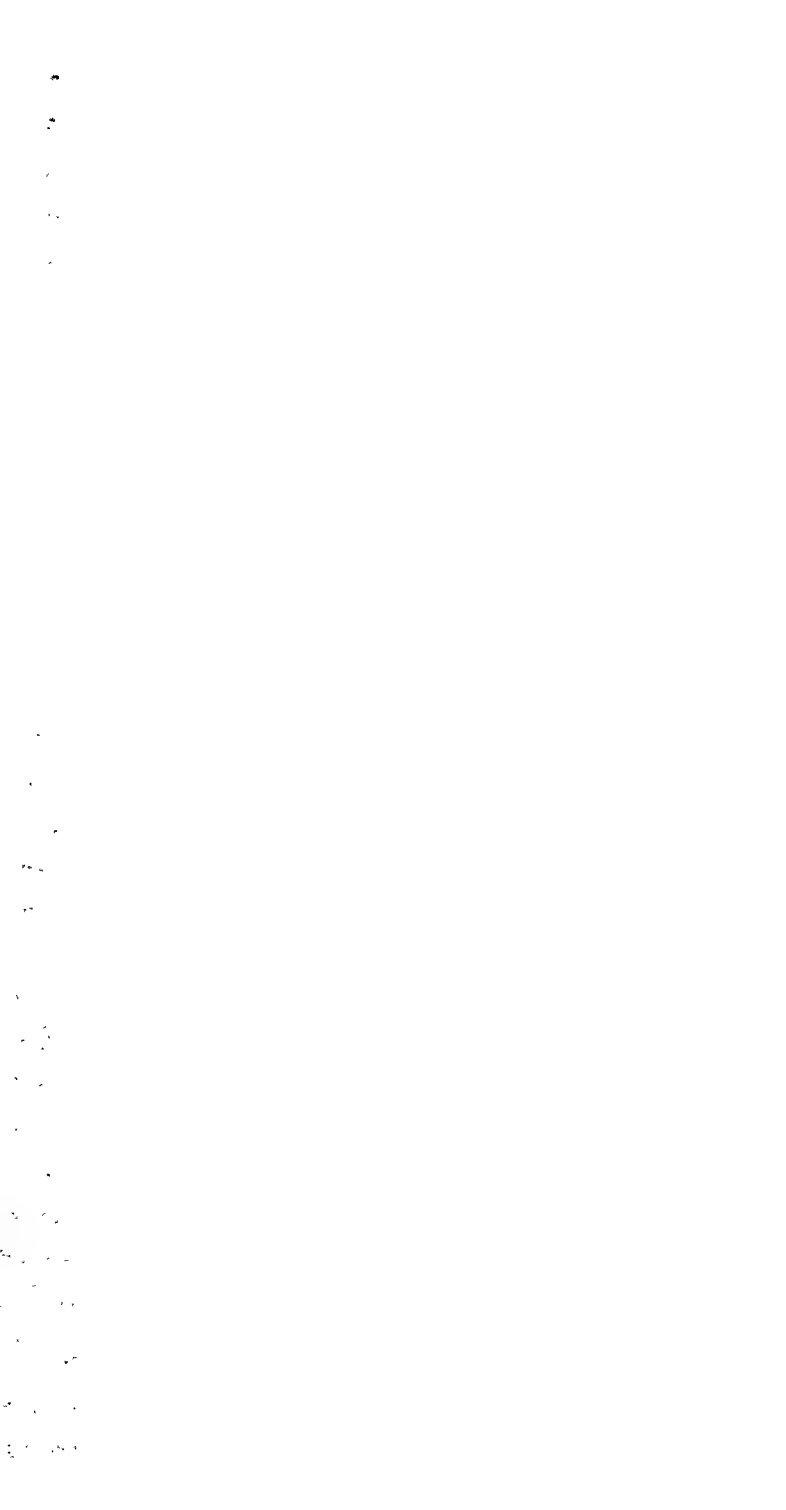
હું પણ વિમાનમાં બેસીને મુગાંઢેખા સાથે વિનોદ કરતો કરતો વિલાપરાજની રાજધાની રથનંપુરથકવાલ નગરમાં આવી પહોંચ્યો. પેશતાની સામેજ હું આમતેજ શહેરની શોભા ભેવો લાગ્યો, ભેવામાં બેટલો બધો તંત્રીન યથ ગયો, ભલે અચેતન યથ ગયો હોઈ, ભલે બધિર યથ ગયો હોઈ અને પ્રશ્નનો જવાબ પણ આપતો નહીં ત્યારે દુર્ધિત મુગાંઢ લેખાએ કહ્યું—

“કેમ કુમાર! શહેર ભેલું કે?”

મેં હૃદયવિશમાં કહ્યું—“હ-હુવદને! ધીમે ધીમે ફરીને ચાંત ચિત્તે જાનરે જાનર, ધરધર, શેરીઓશેરી, દુકાનેદુકાને મંદિરમંદિર, જગીચેજગીચો, તાયકેનાયક, અને દરેક સ્ત્રીઓ જ્યાંમુખી નિરાંતે ન જોવાય ત્યાંમુખી ભેલું કહેવાય?”

મુગાંઢેખા બોલી—“એમાં શું? કંઈ ગુરકેલ નથી, એમ પણ બની શકશે.”

ત્યાંથી અમે રાજમાર્ગે થઈ રાજગઢમાં પેહા, ત્યાંથી દહા-ઘો ઓળંગતા ઓળંગતા કન્યાવાસમાં આવી પહોંચ્યા. તિલક મજરીના મહેલની પાસેજ તેમને પોતાના ઉચો અને વાલ્ય મહેલ હતો તેના આંગણમાં વિમાન ધંવયું, નીચે ઉતર્યું અને તે પણ વિમાનમુખી ઉતરી, હું પે ઉતર્યો. અંદર જઈ મુવાન ઓરડાની આગળ મડપ નીચે મોટા મુવલુના પલંગપા ગાદી અને તેના પર પોતાનેજ હાથે સ્વચ્છ જોછાડ પાથરી અને બેસાડ્યો. બાજુના પાટલાપર બેસી ચાકરડી પાસે પાણી મંગાવી મારા ચરણ પોતાનેજ હાથે ધોયા. રૂમાલવતી લુછ્યાં, પછી મુઠા અને તાંબુલ આપી તે તિલકમજરી પાસે ગઈ.

આપુ' પાત્રી પેલી જાણને કહ્યું "અથે શોક ન કર, અ
શરીરે જીવે ચડ્યું છે. હજી સૂધી સચેતન છે, એટલે છ
ડી શકાયો. પરંતુ તુરંત અસર કરનારી આપધિઓવા
રથે અને હાલને હાલ લઈ જવી જોઈએ."

આટલું કહી જરા મનમાં હસ્યો, ને વિચાર કરવા લાગ્યો
"અહા! શી વિધિની વિચિત્રતા! મારી પાત્રણા હલી કે
'આનંદ' રસમાં મગ્ન મલયસુંદરીને આજે જોગને ઘેર મળીશ
તે પોતાની સખિઓ સાથે રાજપેલાવમાં કેવી ગરમત ઉડા
વતી હશે?, ચિંતવતાની સાથેજ તે મહાતુલાવાને ભયંકર
અરણ્યમાં જોંયપર નિહાવ રહે પડેલી જોડ પડે. બાજા! હું
જે આ રસ્તે ન આવ્યો હોતે, તે આને આ અવસ્થામાં કઈ
રીતે જોઈ શકત? સુભાગ્યે જાયું ચારે થઈ ગયું, મારી
પાત્રણા છે કે આ છવી શક્યો."

આ પ્રમાણે મનમાં નિઃશય દરી પાસેના તળાવમાંથી
તાલ' કમળના પાંદડાં, મૃગાલના દાંડ અને સંદનની કૃષ્ણ
લાલી મારાજ વિમાનમાં પંધારી બનાવી. તેનાપર તેને ઝુવાળી,
માદા જોસ જોડાઓ. પાત્રી મારા સહાયક ચિત્રમાયને રાં દ્યું-

"મિત્ર ચિત્રમાય! હું તો હવે ચારેલે સ્થળે જઈશ.
શોક કર દાપ તેવી વાંતો કરી આ જઈને અત્યંત આપણ
નારે અહીં એક દિવસ રહેવું. જે જાગર્યોગથી આ કુમા
રીને મારે થઈ જશે તો હું હમણાજ એને અજી દરીને
પાછો આવું છું પણ આપણે મારી બાંધે દલા પ્રમાણે ગંધાર.
દલાને મળીને અયોધ્યા જઈશું. ત્યાં જઈ કુમા તું ચિત્ર
ચિત્રવાનું વચન આપ્યું છે: ને પાળીશું, અને બીજી જે
કંઈ કરવાનું છે, ને તો હું મારી જેમજ કરી લઈશ."

પણ તે દલાન દેવચોડે મને વિહંગ થઈજાય તો, તર-
નજ પુરવ પેપનો લે જ કરીને તમારે બીજા કોઈ એવાપ્રાણીનું
રૂપ લઈ કોઈ ન સમજે તેવી રીતે પોતાનો બચાવ દરીને
કુમારને રૂધિરપુર નગરે લઈ જવા શબ્દ કે નેહિ ત્યાં
જવાની અમારે એક માત્ર કામ દિલ થાય તેમ છે."

૨. અંગ્રજિજન્ય મેમ્બર. ૪. અમલદાર મેમ્બર (અમલદારને લખતો મેમ્બરોદ્ધર એ પદો મેમ્બરો મેમ્બર. સાથે પાંચ પુરુષ)

६२ निरुद्धमंजरी कथा नार-कविदाज श्री मन-
भाग विरचित निरुद्धमंजरी कथाना मंजरी
होमगुमां पंडित ब्रह्मचारी करेण. प्रेस
म्योपपन्न बांगरा बापक पण्डीर विरचित अरु
कथा. पण्डीर

૬૩ નિલકમંજરી કથા આંદોલ-ઉપર કહેલી નિલક
મંજરી-કથાનો મુજબનીનાં શબ્દો છે.
મરોજી મંજુદાસ બેચરદાસ પારેખ.
પ્રમીજ રતીક વાંતા. આપો પ્રિય

જાપાનના રાજા

૬ અનિર્ણયિત સાદા પ્રવેશ-અનિર્ણયિત જગ્યા પચાસ.

- મધમાં અંબા ફરી રાગાય તેટલા માટે શ્રી હરી મહામુરિએજ
આ મધ સંપૂર્ણમાં રુગે છે. દિપ્ત સારૂં ૭૫૫ છે. થોડા થોડા વખતમાં
બદ્ધર પડશે.

૨ શિવદેવ બુદ્ધિમાણુદિગ્વ્યાસ આં અંચ શ્રી હિરણ્યવદાયે
બનાવ્યો છે મુજસતના નય સિદ્ધરાજે નૈવાર કરવામાં
મદદ આપી હતી. નૈયર કયા પત્રી ઘણા આદરથી લાં-
કરમાં મુકાવી તેનું પાન ખાંડન શર કરાવ્યું હતું વ્યાકર-
ણનાં શિષ્યમાં પરિનિર્દિન પ્રવ હોય તો આજ છે. એમ
સમર્થ કરેલું - બંદુઓ.

પણ કમ નરસિંહે તેડું દાગરમાંથી ઓળેક
દાગર દેલેક પ્રમાણેનો લગા મળે છે, તા-
દી । લાગેનો પત્તોજ નથી.

૬ ધર્મશિક્ષા-શ્રી મન્મહોપાધ્યાય ક્રીયશી વિગ્રય-
 દરવિરચિત આગ્રસુધી અગ્રાન રહેજો આ
 અંથ સ્વેપાગ્ર રતિ સદિત ઇપાપ. છે. અ-
 થર્મા શાસ્ત્રી. અનેક ક્રીબુદ્ધ ભગેશ
 જુદાસા છે, માર્ગાનું અરિપાત્રું, દન્ડુદ્ધરે

પણા. મિલ્યાત્ત અન્ય દર્શનીઓ અને વૈનો
નેનો શો ગર્ભ ? નિગરે અનેક ગર્ભો
ચળીજી ઝીપાટપી ગર્ભ છે. નિગેમ
સાગરના દાદામમાં

૪ ચતુર્વિંશતિપ્રબંધ-રાજ્યેશ્વરમુરિવિરચિત ઔ-
નિવાસિદ્ધ અથ છે. વડોદરા દેશી કેળવ-
ણી અતા તરફથી માણીલાલ નબુસાઈ
એ કરેલું ભાષાંતર અગાઉ અહાર પડેલ
છે. મૂળગ્રંથ આજીવની નવી જાણેલા હતા.
તે જાણવામાં આવે છે. (પત્ર કાર)

૫ છવાનુશાસન-સાદિદેવમુરિ વિરચિત સ્વોપત
દીક્ષા સદિત જાણ છે. સંશોધક પડિત
હિરાચંદ દેવચંદ

૬ મહાનગ્રંથ સંગ્રહ ભાગ ૨-૧ કાવ્યમહાન ૨ શૃંગારમહાન

૭ નયપ્રકાશ સ્તવચૃતિ ભાષાંતર

૮ પ્રાકૃત આઠમો અધ્યાય-મૂળ ગ્રંથ અરેબર કાવ્યમ રાખીને
લજુનારને સરળતા થાય તેની નવીન શૈલીથી જાણ છે.

૯ કર્મગ્રંથ.

૧ ચંદ્રપ્રભા (મેધવિજય
ઉપાધ્યાયચિત)

૫ ઉપસર્ગ મહાન

૨ સમ્મતિતર્ક ભાગ ૨

૬ તત્ત્વાર્થટીકા (દરિસદી)

૩ નામેય નેમિ દ્વિસંધાન

૭ મહાયગિરીય શાસ્ત્રાનુ-
શાસન

૪ સંગીત મહાન

આ રીતે આ સંસ્થા પોતાના પ્રવચનમાં આગળ વધે જાય છે.
સંગતનારજાએ પોસ્ટ ગવ્ય બુદ્ધિ આપવાનું છે.

સેક્ટરી.

શા હહેચંદ ભોંગીલાલ

પાટણ. (ઉ. ગુ.)

આ નીચાની વાળા ગ્રંથો માટે મદદગારની જરૂર છે,
જ્યવસ્થાપાદે

